

**LATVIJAS
UNIVERSITĀTE**
ANNO 1919

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTE

Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā

**Latvijas Universitāšu asociācija
Rīga
2012**

Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā

Darba grupa:

Latvijas Universitāte:

Jānis Stonis
Indra Dedze
Kristis Avots
Zane Cunska

Rīgas Tehniskā universitāte:

Arturs Zeps
Modris Ozoliņš
Valērijs Skribans

Latvijas Lauksaimniecības universitāte:

Dita Štefenhagena

Rīgas Stradiņa universitāte:

Juris Lācis
Andulis Priednieks
Irīna Kukliča

Daugavpils Universitāte:

Jānis Kudiņš
Ludmila Aleksejeva (Paņina)

Liepājas Universitāte:

Atis Egliņš - Eglītis
Veronika Bikse

Projekta koordinatori:

Indra Dedze
Arturs Zeps

Valodas redaktore:

Dita Arāja

Saturs

Augstskolu ietekme uz valsts tautsaimniecību	5
Iedzīvotāju izglītības līmenis Latvijā.....	17
Izglītības līmenis un darba tirgus Latvijā.....	30
Universitātes regulējošais tiesiskais ietvars	39
Augstākās izglītības ekonomiskais un sociālais ienesīgums	50
Augstākās izglītības eksports.....	56
Uzņēmumu vadītāji un jaunu uzņēmumu veidotāji	66
Augstākās izglītības finansēšana.....	91
Speciālistu ar augstāko izglītību pieprasījuma un piedāvājuma modelēšanas un prognozēšana darba tirgū līdz 2040. gadam	100
Zinātniskā darbība un inovācijas Latvijā	108
Reģionālo universitāšu ietekme tautsaimniecībā	120
Augstākās izglītības personiskais ienesīgums Latvijas universitātēs	129

Augstskolu ietekme uz valsts tautsaimniecību

Kopsavilkums

Zinātniskā darbība un augstākā izglītība ieņem arvien nozīmīgāku vietu attīstīto valstu ekonomiskās attīstības stratēģijās. Jau vairāk nekā desmitgadi tradicionālajām universitātes funkcijām – studijām un zinātniskajai darbībai – pievienojušās vēl vismaz divas būtiskas funkcijas: inovācijas un citi pakalpojumi sabiedrībai. Mūsdienu teorijās universitātes analizē no dažādiem aspektiem. Apvienojot šīs atziņas, varam teikt, ka universitātes ir kompleksas sistēmas, kurām jārada, jāinterpretē, jāapstrādā, jāizplata un jāuzkrāj zināšanas, kā arī jānodrošina citi pakalpojumi sabiedrībai. Patlaban universitātes ir kļuvušas par daudzprofilu uzņēmumiem, kas kalpo sabiedrībai un pārvērš zināšanas par sabiedrisku labumu.

Tāpat pēdējā laikā būtiski ir palielinājusies privātā kapitāla ieplūde un dominance gan izglītības, gan zinātniskās darbības sektorā. Līdz ar to izglītības nozari uzskata par TOP5 industriju un tiek novērtēts, ka tās kopējais apgrozījums pasaulē ir vairāk nekā 650 miljardi ASV dolāru (*Blumenstyk, 2005*). Tāpēc, lai nodrošinātu katras valsts iekšējās intereses, valstu valdībām ir svarīgi saprast izglītības ietekmi uz tautsaimniecību un pareizi rīkoties. Tas nozīmē, ka, lai varētu prognozēt un īstenot efektīvu izglītības politiku, ir nepieciešama ticama informācija par izglītības visu līmeņu ekonomisko ienesīgumu. Tas pats attiecas uz zinātnisko darbību.

Pirms aplūkot vairākus pētījumu rezultātus un statistisko informāciju par izglītības un zinātnes ietekmi uz tautsaimniecību, jānorāda, ka ieguvumi no augstākās izglītības ir gan personiski (privāti), gan sociāli (sabiedriski). Turklāt, bez finansiālas (ekonomiskas) ietekmes pastāv arī nefinansiāli (sociāli) ieguvumi (skat. 1. tabulu).

1. tabula. Augstākās izglītības ieguvumi

	Personiskie	Sabiedriskie
Ekonomiskie	Augstāks atalgojums Lielākas iespējas darba tirgū Augstāka mobilitāte Labāki darba apstākļi Lielākas ietaupījumu iespējas	Augstāka produktivitāte Lielāks patēriņš Lielāki nodokļu ieņēmumi Mazāka atkarība no valsts finansējuma Augstākas nodarbināto piemērošanās darba tirgus vajadzībām
Sociālie	Labāka sagatavotība darba tirgum Augstāks statuss sabiedrībā, personiskās izaugsmes iespējas Labākas brīvā laika pavadīšanas iespējas Labāka lēmumu pieņemšana patēriņam Vieglāk sasniegt apmierinājumu darbā Labāka personiskā labklājība un veselība Labāka jaunākās paaudzes dzīves kvalitātes nodrošināšana	Kultūras attīstība Sociālā saliedētība Mazāka noziedzība Drošāka sabiedriskā vide Augstāka politiskā līdzdalība Augstāka tehnoloģiskā adaptācija Augstāka atbildība par jaunāko paaudzi

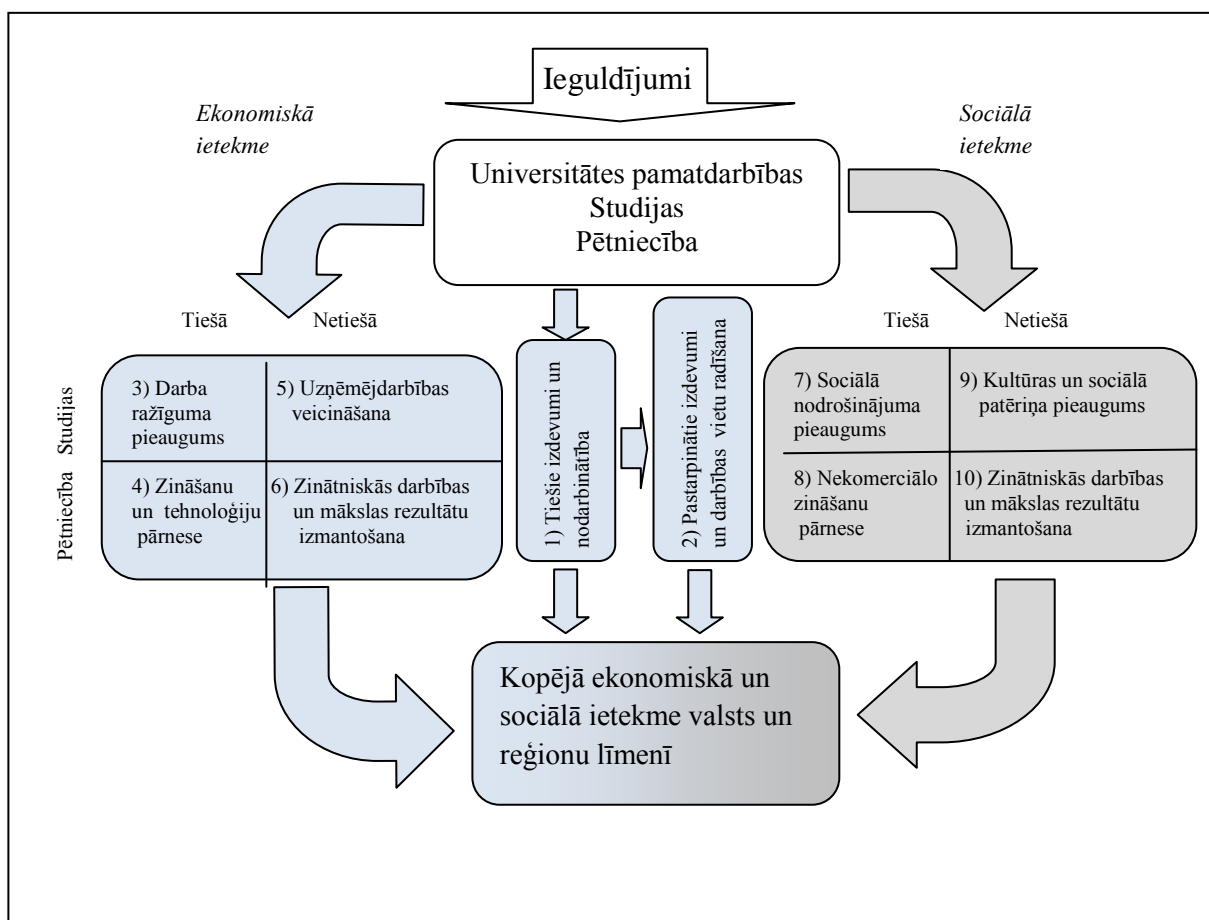
Avots: IHEP, 1998.

Pēc Eiropas Komisijas pasūtījuma 2005. gadā tika pabeigts pētījums *Ienesīgums no dažādiem investīciju veidiem izglītībā (Returns to Various Types of Investment in Education and Training)*. Viens no pētījuma galvenajiem secinājumiem – lai sasniegtu Lisabonas stratēģijas izvirzītos izglītības mērķus, ienesīguma likmei izglītībā jāpārsniedz 7%. Tāpat secināts, ka personiskais ienesīgums ir augsts valstīs, kur būtiski ir pieaudzis akadēmisko grādu ieguvēji matemātikā, dabaszinātnēs un tehnoloģijās (EC, 2005). Savukārt *Psacharopoulos (2009)* ir salīdzinājis 33 valstu augstākās izglītības personisko un sociālo ienesīgumu. Viņš atsaucas arī uz *Hazana (2005)* vērtējumu, ka personiskais ienesīgums

Latvijā ir 10,6%. *Psacharopoulos* (2009) secina, ka vairums valstu nav varējušas novērtēt sociālo ienesīgumu, jo to izdarīt ir grūti – ir nepieciešami dati par tiešajām izmaksām katrā izglītības līmenī atsevišķi. Viņš arī konstatē, ka „jaunajās valstīs”, piemēram, Čehijas Republikā, Ungārijā, Turcijā ienesīgums no augstākās izglītības ir augstāks nekā Skandināvijas valstīs (*Psacharopoulos*, 2009).

Ienesīguma rādītājus daudz sarežģītāk ir noteikt zinātnē. Pirmkārt, grūti tas ir kompleksās dabas dēļ, kā arī zinātnes produkta globālā rakstura dēļ. Otrkārt, grūti arī tāpēc, ka ir noteikti ierobežojumi pieejai informācijai biznesa investīcijām zinātnē, jo tas saistīts ar komercnoslēpumiem, tirgus nepilnībām un diezgan augstu riska kapitāla klātbūtni.

Līdz šim tika uzskatīts, ka universitāšu galvenā ietekme uz tautsaimniecību ir izglītotu un augsti kvalificētu speciālistu sagatavošana darba tirgum un jaunu zināšanu komercializācija. Taču šobrīd universitāšu ieguldījums tautsaimniecībā tiek skatīts daudz plašākā nozīmē. Šī pētījuma izklāstam tiks izmantots Kembridžas universitātes piedāvātais modelis (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Augstākās izglītības ietekmes uz tautsaimniecību modelis

Avots: *Library House*, 2005

2005. gadā Kembridžas universitāte izstrādāja detalizētāku augstākās izglītības ietekmes modeli uz valsts tautsaimniecību. Tajā ietverti galvenie desmit moduļi, kas raksturo augstskolu ieguldījumu tautsaimniecībā un sabiedrībā. (*Library House*, 2005). Zemāk ir sniegts katra moduļa īss raksturojums un iespēju robežās parādīts Latvijas universitāšu devums tautsaimniecībā.

Universitāšu pamataktivitātes ir studiju un zinātniskā darbība, kam ir gan tieša, gan pastarpināta ietekme uz tautsaimniecību. Uzskatāmi (skat. 1. attēlu) tas atspoguļots augstākās izglītības ietekmes modeļa pirmajā un otrajā modulī (*Library House*, 2005).

- 1) Pirmais modulis (skat. 1. attēlu) ietver universitāšu tiešo izmaksu ietekmi uz tautsaimniecību. Te ietilpst personāla atalgojums un pakalpojumu un preču iepirkšana (*Library House*, 2005).

Sešās Latvijas universitātēs studē 58% no visiem Latvijā studējošajiem. Universitātes nodarbina 70% no akadēmiskā un vispārējā personāla (sk. 2. tabulu). Pēc Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) datiem, 2009. gadā sešās Latvijas universitātēs bija 1653 zinātniskie darbinieki jeb 84% no visiem zinātniskajiem darbiniekiem augstskolās.

2. tabula. Studējošo un nodarbināto skaits Latvijas universitātēs 2010./2011. m. g.

	Studentu skaits (noapaļots)	Personāls			
		Personāls	Akadēmiskais personāls	Ar zinātnisko grādu	Vispārējais personāls
Latvijas Universitāte	19600	2026	861	546	1165
Rīgas Tehniskā universitāte	15600	2157	749	453	1408
Latvijas Lauksaimniecības universitāte	6100	971	304	181	667
Daugavpils universitāte	3500	494	202	119	292
Rīgas Stradiņa universitāte	6100	956	367	210	589
Liepājas universitāte	2300	227	100	49	127
Kopā LUA	53200	6831	2583	1558	4248
Kopējais % no visām Latvijas augstskolām	57,9%	70%	62%		75%
Augstskolās kopā:	91907	9812	4138		5674

Avots: IZM un universitāšu dati

Latvijas sešām universitātēm 2010. gadā kopējais finansējums bija 145 818 tūkstoši latu, kas ir 83% no visu Latvijas augstskolu (neskaitot koledžas) kopējā finansējuma (IZM, 2011a). Valsts finansējuma daļa universitāšu budžetā vidēji bija 48%. Salīdzinājumam – Dānijā esošajai Orhūsas universitātei, kas atrodas Šanhajas reitinga 86. vietā, kopējais budžets 2010. gadā bija 789 559 tūkstoši eiro (aptuveni 552 691 tūkstoši Ls), no kuriem 197 989 tūkstoši eiro (aptuveni 138 592 tūkstoši Ls) bija finansējums zinātniskajai darbībai. Tajā pašā laikā Orhūsas universitātēs strādāja 7192 darbinieku (*Aarhus University*, 2011). Tātad vienas Dānijas universitātes gada budžets 3,8 reizes pārsniedz visu sešu Latvijas universitāšu kopējo gada budžetu, bet kopējais nodarbināto skaits Orhūsas universitātēs bija par tikai par 361 darbinieku lielāks nekā universitātēs Latvijā.

Ja valsts saglabās augstākās izglītības finansēšanu pašreizējā līmenī, tad 2040. gadā Latvijas tautsaimniecībai būtiski pietrūks speciālistu ar augstāko izglītību. Ja pieņem, ka augstākās izglītības iestādes speciālistus sagatavos tikai valsts dibinātās augstskolās un tikai par valsts budžeta līdzekļiem, tad tiek prognozēts, ka inženierzinātnēs pietrūks 21 000 speciālistu, bet sociālo zinātņu nozarēs – pat 100 000. Privātās augstākās izglītības iestādes spēs kompensēt sociālo zinātņu nozaru speciālistu trūkumu, taču inženierzinātņu speciālistus sagatavo galvenokārt tikai valsts dibinātās augstskolās un tās ir dārgas studiju programmas, ko privātās augstskolas nespēs piedāvāt arī nākotnē. Speciālistu trūkums neapšaubāmi izraisīs ekonomisko lejupslīdi un valsts budžeta ieņēmumu samazināšanos (Skrībāns, 2012).

Universitātes Latvijā īsteno arī izglītības eksportu. Patlaban ārzemju studentu devums Latvijas iekšzemes kopproduktam (IKP) ir aptuveni 9,6 miljoni latu gadā. Taču, veidojot labvēlīgus apstākļus studējošo piesaistei no ārvalstīm, valstij ir visi priekšnoteikumi šo ienākumu apjomu palielināt (Priednieks, Kukliča, 2012).

Lai tuvinātos ES vidējam attīstības līmenim, Latvijai nepieciešams nepārtraukts ekonomiskais pieaugums. Kā rāda citu valstu pieredze un pētījumi, to iespējams sasniegt, palielinot tautsaimniecībā strādājošo speciālistu skaitu, kam ir augstākā izglītība. Turpretī demogrāfiskās situācijas dēļ Latvijā darbaspēka apjoms samazinās un speciālistu ar augstāko izglītību skaits samazinās vēl straujāk. Šo speciālistu pieprasījuma un piedāvājuma neatbilstību varētu risināt, palielinot augstākās izglītības iestādēs studējošu un absolventu skaitu.

Latvijā atrodamā statistiskā informācija ir nepietiekama augstākās izglītības pētījumiem, analīzei un uzraudzībai demogrāfiskā kontekstā. Piemēram, vācot statistikas datus par augstāko izglītību, tās dažādie līmeņi netiek fiksēti. Tas attiecas arī uz nesenās tautas skaitīšanas datiem, kurus nevarēs izmantot, lai vērtētu izglītības ienesīgumu Latvijā. Pietiekami detalizēti nevar analizēt tāds indikatorus kā studējošo virzība cauri augstākās izglītības pakāpēm, studējošo atbirums, sasniegtais izglītības līmenis, studējošo sociāldemogrāfiskais profils un raksturojums, kā arī viņu devums darba tirgū, jo no esošajiem avotiem iegūstamā informācija ir nepilnīga (Cunskā, 2012). Tāpēc tiek ieteikts turpmāk papildināt CSP datu kopu ar atbilstošajiem rādītājiem un saskaņot ar IZM pakāpēm.

- 2) Otrais modulis (skat. 1. attēlu) ietver universitāšu pastarpināto ietekmi uz vietējo uzņēmumu attīstību, lai varētu nodrošināt augstskolām nepieciešamās preces un pakalpojumus (*Library House*, 2005).

Lai universitātes varētu pilnvērtīgi funkcionēt, tās iepērk dažādas preces un pakalpojumus: reaģentus un materiālus, datortehniku, kancelejas preces, saimniecības preces, veic iespaiddarbus un izmanto transporta un ēdināšanas pakalpojumus. Latvijā nav aprēķināta universitāšu pastarpinātā ietekme, bet Apvienotajā Karalistē ir novērtēts, ka katras 100 pilna laika ekvivalenta darba vietas universitātē rada nedaudz vairāk par 100 pilna laika darba vietām ārpalpojumu sniedzējiem (*Universities UK*, 2009).

Universitātes rada tiešu un netiešu ekonomisku ietekmi, un augstākās izglītības ietekmes modelī to atspoguļo no trešā līdz sestajam modulim (*Library House*, 2005).

- 3) Trešais modulis (skat. 1. attēlu) ietver absolventu pieaugošo darba ražīgumu un atalgojuma līmeni kā universitātes izglītojošās darbības rezultātu (*Library House*, 2005).

Latvijas Universitāšu asociācija (LUA) 2011. gadā veiktā aptauja ļauj novērtēt, ka Latvijā bakalaura studijas atmaksājas 12–13 gados un to nosaka augstās kopējās studiju izmaksas un nelielā atšķirība starp bakalauru absolventu atalgojumu un vidējās izglītības absolventu atalgojumu. Sākotnēji absolventiem ar bakalaura grādu darba algas līmenis nav daudz lielāks par vidusskolas absolventu ienākumiem. Tomēr katrs nākamais gads darba tirgū palielina bakalaura grāda ieguvēja ienākuma līmeni, un šī pieauguma attiecība pret vidusskolas absolventa ienākumu līmeni palielinās. Tas liecina, ka darba tirgū tiek novērtēts iegūtās izglītības līmenis galvenokārt kopā ar profesionālo pieredzi. Bakalaura grāds arī ir priekšnoteikums izglītības turpināšanai augstākā līmeņa studijās, kas, savukārt, atmaksājas divos līdz trīs gados (Avots, 2012).

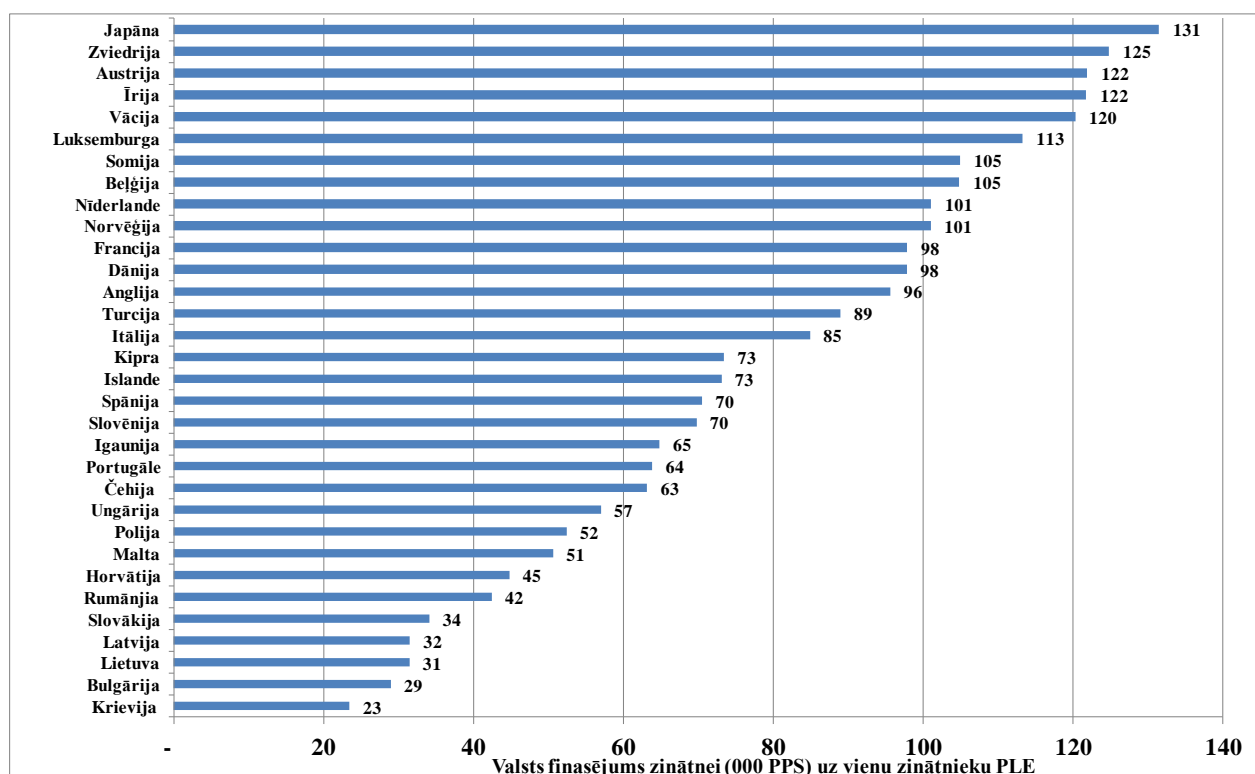
Pēc studiju beigšanas lielākā daļa reģionālo augstskolu absolventu paliek dzīvot un strādāt savā reģionā. Latgalē paliek 74% DU absolventu, Kurzemē –66% LiepU absolventu, bet 49,4% LLU absolventu paliek dzīvot Zemgalē un 10,9% – Pierīgas reģionā (LUA, 2011).

Šie skaitļi pierāda universitāšu būtisko ietekmi reģionu attīstībā un to konkurētspējas paaugstināšanā, nodrošinot reģiona spēju efektīvi izmantot jau esošos resursus un piesaistīt jaunus nepieciešamos resursus, tādējādi pēc iespējas maksimāli apmierinot reģiona iedzīvotāju vajadzības (Egliš-Eglītis, 2012).

2011. gadā veiktajā *Nordea* pētījumā par Latvijas uzņēmumu konkurētspēju tika konstatēts, ka uzņēmēji savus darbiniekus uzskata par biznesa veiksmes un konkurētspējas balstiem. Latvijas uzņēmēji ar saviem darbiniekiem ir apmierināti un augstu vērtē tādas darbinieku īpašības un prasmes kā vēlmi ilgstoši strādāt uzņēmumā, prasmi pārdot produktus, apkalpot klientus, veicināt jaunas idejas, kā arī darbinieku produktivitāti, motivāciju strādāt un lojalitāti (*Nordea*, 2011:10).

- 4) Ceturtais modulis (skat. 1. attēlu) sniedz informāciju par zinātniskās darbības ietekmi uz ekonomiku, veicot tehnoloģiju pārnesei un piesakot patentus (*Library House*, 2005).

Vienā no Eiropas Savienības (ES) ekonomiskās stratēģijas *Eiropa 2020* prioritātēm ir uzsvērta „gudra izaugsme”, kas raksturojama kā uz zināšanām un inovācijām balstīta izaugsme. ES mērķis līdz 2020. gadam ir nodrošināt ieguldījumus pētniecībā un attīstībā 3 % apmērā no IKP, piesaistot gan valsts, gan privātā sektora finansējumu, kas vairāk ir vērst uz ieguldījumu, nevis uz ietekmi (EK, 2010). Latvijā patlaban ieguldījumi pētniecībā un attīstībā veido 0,6% no IKP un līdz 2020. gadam ir plānots finansējuma apjomu palielināt līdz 1,5% no IKP (IZM, 2011b). Tas ir divreiz mazāks apjoms, nekā paredz Eiropas mērķis (IZM, 2011b).

2. attēls. Valsts finansējums zinātnei uz vienu zinātnieku (tūkst. PPS EUR) pilna laika ekvivalentu, 2010

Avots: Eurostat datu bāze

Piezīme: PPS – pirktspējas paritātes standarts

Pēc Eurostat datiem, Latvija Eiropas Patentu Birojā uz vienu miljonu darbaspējīgo iedzīvotāju ir pieteikusi 8,2 patentus (2008. gadā – 18,7). Šie rādītāji ir zemāki nekā vidēji Eiropā (2008. gadā – 233,1 patents, 2009. gadā – 133,9) un Igaunijā (2008. gadā – 49,3 un

2009. gadā – 30,6), toties augstāki nekā Lietuvā (2008. gadā – 10,0 un 2009. gadā – 2,8). Ņemot vērā, ka Latvijā ir divreiz mazāks finansējums uz vienu zinātnieku nekā Igaunijā, bet aptuveni tikpat liels kā Lietuvā (skat. 2. attēlu), kā arī to, ka Latvijā nav tehnoloģiju pārnesei un inovācijai nepieciešamās infrastruktūras, var uzskatīt, ka pieteikto patentu skaits ir atbilstošs zinātniskajai darbībai atvēlētajam finansējumam.

Latvijas inovatīvais potenciāls ES dalībvalstu vidū, tāpat kā Lietuvai, ir novērtēts kā pieticīgs, kamēr Igaunija atrodas inovatīvo sekotāju grupā, kas ir nākamā aiz inovāciju līdervalstīm. Šis inovatīvais potenciāls ir normēts komplekss indekss, kas satur 24 rādītājus, tajā skaitā augošu inovatīvo uzņēmumu skaitu attiecībā pret visiem uzņēmumiem. Ir novērots, ka pieticīgo inovatoru valstu grupā, kur ietilpst Latvija, Bulgārija, Lietuva un Rumānija, nav vērojama inovatīvo uzņēmumu skaita izaugsme, bet pārējās grupās novēro stabilu izaugsmi. Inovāciju līdervalstis ir sabalansējušas savu zinātnisko institūciju sadarbību ar uzņēmumiem. Par Latvijas stiprāko pusi inovatīvajās aktivitātēs tiek uzskatīti tās zinātniskie darbinieki un intelektuālais potenciāls, to skaitā arī patentu pieteikumi, bet vājākā puse – finansējums un sadarbība ar uzņēmējiem (EU, 2012).

- 5) Piektais modulis (skat. 1. attēlu) ietver universitātes studiju darbības netiešo ietekmi uzņēmējdarbības veicināšanā. To var novērtēt pēc tā, kādas studiju laikā ir iespējas attīstīt uzņēmējspējas, lai absolventi būtu gatavi veidot savus uzņēmumus un kļūt par pašnodarbinātām personām. Tāpat to vērtē pēc absolventu pašu izveidoto uzņēmumu skaita (*Library House*, 2005).

Nordea pētījums liecina, ka Latvijas uzņēmēju izglītības līmenis ir samērā augsts. 48,6% no aptaujātajiem uzņēmējiem ir bakalaura grāds, 22% – maģistra un 0,7% – doktora grāds (*Nordea*, 2011:12). Tomēr no LUA absolventu aptaujas izriet, ka tikai 2,8% absolventu ir uzsākuši savu uzņēmējdarbību pēc augstskolas, to absolvējot 2005.- 2011. gadā (LUA, 2011). Secinājumi par absolventu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā ir jāvērtē uzmanīgi, jo LUA aptaujā piedalījās pēdējo piecu gadu absolventi un daudzi no viņiem turpina studēt nākamajā līmenī, bet *Nordea* pētījuma izlases kopa iekļāva visus esošos aktīvos uzņēmējus.

LUA veiktā absolventu aptauja liecina, ka ļoti daudziem respondentiem Latvijā nav dotas iespējas attīstīt uzņēmējspējas studiju laikā. Studējot universitātē, prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai vispār nav apguvuši 27,3% studentu; ļoti zemā un zemā līmenī – 31,5% un vidējā līmenī – 27,1%, savukārt augstā un ļoti augstā līmenī – tikai 2,7% (LUA, 2011). Tāpēc studiju procesā svarīgi nodrošināt teorijas un prakses vienotību, dodot iespēju studentiem mācīties darot, lai apliecinātu savas prasmes konkrētā aktīvā darbībā. Savstarpējā mijiedarbībā ar profesionālo sagatavotību svarīgi arī attīstīt uzņēmējspējas. Ne mazāk svarīga problēma ir akadēmiskā personāla profesionālās kompetences pilnveide uzņēmējdarbības izglītības jautājumos (Bikse, 2012). Attiecībā uz augstāko izglītību EK projektā *Uzņēmējdarbība augstākajā izglītībā, īpaši ne ekonomikas studijās* norādīts, ka uzņēmējspēju jeb uzņēmējkompetences attīstības aspekti būtu jāiekļauj dažādās augstākās izglītības studiju programmās,ursos vai priekšmetos, īpaši dabas zinātņu un tehnisko studiju programmās (EC, 2008).

- 6) Sestais modulis (skat. 1. attēlu) ietver labumu gūšanu no jaunām zināšanām, kas publicētas akadēmiskajos žurnālos (*Library House*, 2005).

Pēc *Eurostat* datiem, no 2004. līdz 2009. gadam finanšu ieguldījums pētniecībā un attīstībā Latvijā bija viszemākais Baltijas valstīs. Latvijā tas bija 579,5 miljoni eiro, Igaunijā – 916,6 miljoni eiro un Lietuvā – 1196,4 miljoni eiro. Arī kopējais zinātnieku skaits augstskolu, valsts un privātajā sektorā pilna laika ekvivalenta izteiksmē Latvijā 2009. gadā bija vismazākais (Latvijā – 3621 zinātnieks, Igaunijā – 4 307, bet Lietuvā – 8 490).

Likumsakarīgi, ka Latvijā tāpēc ir zemāks starptautiski citējamu publikāciju skaits nekā Lietuvā un Igaunijā (skat 3. tabulu).

3. tabula. Citējumu zinātnisko rakstu skaits Baltijas valstīs

Gads	Latvija	Lietuva	Igaunija
2004	378	1126	827
2005	450	1452	963
2006	419	1697	1118
2007	505	1705	1354
2008	657	2133	1461
2009	659	2169	1511
2010	797	2437	1849

Avots: Scimago

Lai labotu situāciju un panāktu ievērojamu zinātniskās darbības pienesumu tautsaimniecībai, būtu nepieciešamas mērķtiecīgas un koordinētas investīcijas pētniecībā, tehnoloģiju pārnēsē un inovatīvā uzņēmējdarbībā Baltijas valstīs, koncentrējot resursus jomās, kurās ir izcilība vai unikālas attīstības priekšrocības. Tāpat jāatceras par universitāšu misiju kopt pētniecisko darbību, kas vērsta uz nacionālās valodas un kultūras vērtību izzināšanu. Šobrīd IZM jau atbalsta Latvijas zinātnisko institūtu iesaisti deviņos valsts nozīmes pētnieciskajos centros, un līdz 2015. gadam paredzēta zinātnes infrastruktūras būtiska uzlabošana (IZM, 2011b). Tomēr vēlams šādu zinātnisko institūtu sadarbību paplašināt Baltijas reģiona līmenī.

Universitātes rada arī tiešu un netiešu sociālo ietekmi uz valsti (*Library House*, 2005):

- 7) Septītais modulis (skat. 1. attēlu) ietver aspektus, kā absolventi savas prasmes un zināšanas velta sabiedrības un apkārtējās vides uzlabošanai, piemēram, veicot sociālo darbu, vai sniedzot bezmaksas pakalpojumu savā nozarē.
- 8) Astotais modulis (skat. 1. attēlu) ietver aspektus, kā zinātniskās darbības rezultāti kļūst pieejami sabiedrībai. Tas iespējams, piedaloties dažādās aktivitātēs: izrādēs, festivālos u.t.t, kā arī vācot, klasificējot un eksponējot zinātniskās kolekcijas botāniskajos dārzos, muzejos un izstādēs.
- 9) Devītais modulis (skat. 1. attēlu) identificē absolventu vēlmi pilnveidoties un būt noderīgiem sabiedrībai un iesaistīties labdarībā.
- 10) Desmitais modulis (skat. 1. attēlu) ietver labumus, ko gūst sabiedrība no informācijas, ko augstskolu mācībspēki, absolventi un studenti sniedz plašsaziņas līdzekļos vai tiešā kontaktā.

Sociālo ietekmi ir ļoti grūti novērtēt, tāpēc tālāk situācija Latvijā netiek aprakstīta katram modulim atsevišķi, bet ir uzskaitīti tikai atsevišķi piemēri, kas Latvijā raksturo universitāšu absolventu mācībspēku un studējošo ieguldījumu tajā. Latvijā universitāšu absolventi ir nodarbināti valsts un pašvaldību institūcijās līdz visaugstākajam līmenim, tādējādi piedaloties valsts politikas veidošanā un izpildvarā. Piemēram, no visiem 11. Saeimā ievēlētajiem deputātiem tikai 26 nav absolvējuši kādu no sešām Latvijas universitātēm.

Universitātes aktīvi piedalās zinātniskās darbības popularizēšanā, regulāri katru gadu septembra beigās piedaloties Zinātnieku nakts pasākumā. LU ik gadu organizē septiņas astoņas zinātnes kafejnīcas, kur skolēni un citi interesenti neformālā gaisotnē var noklausīties populārzinātniskus priekšlasījumus par aktuāliem pētījumiem. Daugavpils universitātes jauno zinātnieku asociācija veido un nodrošina zinātnes saikni ar sabiedrību, organizējot atklātās

lekcijas un seminārus par dažādiem sabiedrību interesējošiem tematiem. Liepājas universitāte organizē populārzinātniskus lekciju ciklus *Mazā akadēmija*. Savukārt, lai popularizētu augstākās izglītības nozīmi, Rīgas Stradiņa universitāte aicina absolventus, studējošos un mācībspēkus kļūt par RSU „izglītības vēstnešiem” „dzimtajās” skolās. Šis ir interesants, neikdienišķs un sociāli atbildīgs projekts, jo dalībnieki ziedo savu laiku un enerģiju, aicinot jauniešus, kuri sēž tajos pašos skolas solos, kuros savulaik sēdēja RSU „vēstneši”, iegūt augstāko izglītību. Toties Latvijas Lauksaimniecības universitāte savā mājaslapā apkopo absolventu veiksmes stāstus.

Latvijas augstskolas piedāvā izstāžu un muzeju ekspozīcijas. RTU galvenajā ēkā atrodas izstāde *Leonardo ģēnijs*, DU muzejā atrodas lielākā ābeču kolekcija Latvijā. LU ir savs muzejs, mikroorganismu kultūru kolekcija, herbārijs, botāniskais dārzs un astronomiskā observatorija. LLU galvenā ēka ir arhitektūras piemineklis – lielākā pils Baltijā, un tajā atrodas Jelgavas pils un LLU muzejs, kā arī Rundāles pils muzeja ekspozīcija *Kurzemes hercogu kapenes*.

Visās universitātēs rit aktīva kultūras un sporta dzīve, bez tam RSU un LU ir izveidojusi atbalsta sistēmu saviem sporta komandu un māksliniecišķo kolektīvu dalībniekiem. Universitāšu kori un deju ansambļi regulāri piedalās Dziesmu un deju svētkos, bet LU Lielā aula bieži tiek izmantota kā koncertzāle.

Liepājas universitātes Izglītības zinātņu institūta Alternatīvās izglītības centra vadītāja Gundega Tomele ir saņēmusi Ukrainas Odesas apgabala labdarības fonda atbalvojumu – Goda zīmi *Žēlsirdības eņģelis* par ieguldījumu Odesas bērnu rehabilitācijas centra darbības saglabāšanā un attīstīšanā, par Montesori speciālās pedagoģijas ieviešanu, palīdzību terapijas kabineta izveidē un mācību cikla īstenošanu 2010-2012. gadā. Goda zīmi piešķir par mecenātismu visdažādākajās izpausmēs.

Savukārt plašsaziņas līdzekļi Latvijas universitāšu zinātniekus un mācībspēkus bieži aicina paust eksperta viedokli par aktuāliem notikumiem vai dabas parādībām.

Šeit minēti tikai daži piemēri, kas ilustrē Latvijas universitāšu ietekmi uz tautsaimniecību. Investīciju izglītībā un zinātnē ienesīguma rādītāju aprēķini un analīze ir ļoti nepieciešami, lai valdība varētu izvērtēt, kur veiksmīgāk investēt valsts līdzekļus un kur sekmēt to ieguldīšanu no privātajiem resursiem. Tāpat šie rezultāti ir ļoti būtiski stratēģijas plānošanā, nosakot politisko dienas kārtību. Ekonomiskais pieaugums ir saistīts ar darbaspēka izmantošanas apjomu, tā efektivitāti un produktivitāti. Speciālistiem ar augstāko izglītību produktivitāte un ieguldījums tautsaimniecības attīstībā ir būtiski lielāks nekā pārējiem speciālistiem. Lai nodrošinātu Latvijas tautsaimniecības turpmāku attīstību, nepieciešams palielināt speciālistu ar augstāko izglītību īpatsvaru nodarbināto sastāvā.

Galvenie secinājumi un ieteikumi

Latvijā personiskais ienesīgums no augstākās izglītības ir pozitīvs. Universitāšu absolventu aptaujas rezultāti liecina, ka katrs indivīda iegūtais augstākās izglītības līmenis paaugstina indivīda ienākumus. Iedzīvotāju ar augstāko izglītību nodarbinātība ir visaugstākā, un tas nozīmē, ka valstij ir ekonomiski izdevīgi veicināt iedzīvotājus iegūt augstāko izglītību, kas dod viņiem iespēju saņemt augstāku atalgojumu, maksājot valstij lielāku nodokļu summu.

Tā kā inženierzinātņu, ražošanas un būvniecības speciālistus sagatavo tikai valsts augstskolās, jo privātajām augstskolām nav nepieciešamās infrastruktūras un finanšu resursu šādu studiju nodrošināšanai, ir paredzams šo speciālistu iztrūkums 2040. gadā. Tas parāda, ka

valstij arī turpmāk jānodrošina minētās studiju programmas ar valsts finansējumu un jāstimulē jaunieši tajās studēt.

Latvijas, Lietuvas un Igaunijas piemēri parāda, ka publikāciju un to citējamības apjoms ir cieši saistīts ar zinātniskajai darbībai atvēlētā finansējuma apmēriem.

Universitātes atrašanās vietai ir liela nozīme augstskolas izvēlē, jo lielākā daļa reflektantu izvēlas savai dzīvesvietai tuvāko augstskolu. Tāpat vairums reģionālo universitāšu absolventu izvēlas palikt dzīvot un strādāt savā reģionā.

Lai veicinātu Latvijas augstākās izglītības telpas harmonisku attīstību, ir nepieciešama politikas veidotāju, uzņēmēju un augstskolu sadarbība.

Ieteikumi politikas veidotājiem:

- nepieciešams sakārtot augstākās izglītības un zinātnes likumus, izveidojot vienotu Augstākās izglītības un zinātnes likumu;
- jāpabeidz iesāktās reformas augstskolu nekustamo īpašumu atsavināšanas jomā, veicot Augstskolu likumam atbilstošus labojumus arī Publiskas personas mantas atsavināšanas likumā. Tas dotu iespēju universitātēm plānot to infrastruktūras attīstību;
- nepieciešams ļaut brīvāk studiju procesā izmantot ES valodas, neierobežojot to lietošanu vietējiem studentiem un mācībspēkiem;
- jābūtiski palielināt finansējumu augstākajai izglītībai un zinātnei, lai tas sasniegtu ES valstu vidējo procentu no IKP;
- jāpalielina kopējais jaunu cilvēku ar augstāko izglītību rādītājs līdz 40% saskaņā ar *Eiropa 2020* stratēģiju;
- balstoties uz Nacionālo attīstības plānu, vairāk jāpalielina kopējais studējošo īpatsvars inženierzinātnēs un dabas zinātnēs, attiecīgi sniedzot lielāku finansiālo atbalstu;
- valstij nepieciešams sniegt finansiālu atbalstu jaunu produktu komercializācijai un patentu ieviešanai uzņēmējdarbībā, jo tas veicinās jaunu produktu radīšanu;
- Latvijai ir jāizstrādā vienota stratēģija un rīcības plāns augstākās izglītības eksportam, paredzot izmaiņas likumos, konsulārajos un imigrācijas jautājumos, kā arī veicinot reklāmu par studiju iespējām Latvijā;
- jāsniedz atbalsts augsti kvalificētu speciālistu ar zinātnisko grādu sagatavošanai augstskolām, nodrošinot ES fondu atbalstu, lai nākošajā plānošanas periodā īstenotu ESF projektu *Atbalsts doktora un maģistra studiju programmām*;
- jāveicina augstākās izglītības ieguvušo skaita pieaugums, jo tā tiek veicināta valsts ekonomiskā un sociālā atdeve. Mērķis – augstākā izglītība visiem;
- jāizveido uz rezultātiem rādītājiem balstīts augstākās izglītības finansēšanas modelis, par pamatu atstājot prioritāro virzienu finansēšanu;
- nepieciešams veicināt izglītības eksportu un aktīvāk iesaistīties ārvalstu studentu piesaistē un juridisko jautājumu sakārtošanā;
- jāveicina vienāda piekļuve augstākajai izglītībai studentiem no visām sociālekonomiskajām grupām. Pašreizējā budžeta vietu sadales sistēma, kas balstīta tikai uz iepriekšējo studiju rezultātiem, neņem vērā izlases procesu, kas jau notiek zemākos izglītības līmeņos.

Ieteikumi uzņēmējiem un darba devējiem:

- nepieciešams atbalstīt augstskolu aktivitātes jaunu uzņēmumu radīšanā, biznesa ideju komercializēšanā un tehnoloģisko parku veidošanā, jo tas nodrošina iespējas jau studiju laikā jauniešiem uzsākt uzņēmējdarbību;
- būtiski jāpaplašina partnerība starp universitāti un biznesa vidi. Tas efektīvāk integrē universitātes tautsaimniecības attīstības procesā, veidojot arī ciešāku sasaisti ar reālo darba tirgus pieprasījumu;
- reģionos aktīvajiem uzņēmējiem kā potenciālajiem darba devējiem ir aktīvāk jāsadarbojas ar reģionālajām universitātēm, nodrošinot prakses vietas, kā arī kā pieredzējušiem praktiķiem jāiesaistās studiju procesā.
- uzņēmējiem un darba devējiem jāvērsas pie universitātēm ar pētniecības projektiem, lai rastu savu problēmu zinātnisku risinājumu;
- darba devēju asociācijām ir jānedefinē universitātēm skaidrs valsts un reģiona pasūtījums atbilstoši valsts attīstības politikai un reālajam tautsaimniecības pieprasījumam.

Ieteikumi augstākās izglītības iestādēm:

- jāturpina darbs pie universitātes augstākās izglītības kvalitātes paaugstināšanas, attīstot sadarbību ar sociālajiem partneriem un ņemot vērā tautsaimniecības intereses;
- jāveido sistēmiska pieeja uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai augstskolās. Tas dotu iespēju integrēt uzņēmējspēju attīstības elementus dažādos studijuursos visās studiju programmās atbilstoši fakultātes specifikai;
- jāturpina universitātēs studējošo un mācībspēku iesaiste biznesa inkubatoru un inovatīvas uzņēmējdarbības attīstībā. Tas veicinās absolventu–uzņēmēju skaita palielināšanos reģionā;
- jāstiprina sadarbība un apmaiņas programmas ar līdzīgām augstskolām Latvijā un ārvalstīs, piesaistot viesprofesorus un studējošos no ārvalstīm;
- jāklūst par mūžizglītības centriem savos reģionos;
- efektīvākai zinātnes līdzekļu izmantošanai nepieciešams veidot sadarbību starp zinātniskajiem institūtiem valsts un Eiropas līmenī, attīstot tādas projektus kā BIRTI un *Valsts nozīmes pētījumu centri* vai citus tehnoloģiju parkus;
- vajadzētu vākt un publiskot informāciju par absolventu vidējiem ienākumiem, jo tas ļautu potenciālajiem studējošajiem informēti izvēlēties studiju programmas;
- jāpiemēro institūciju stratēģijas sagaidāmajam studējošo skaita kritumam;
- jāpalielina sadarbība savā starpā un kopīgiem spēkiem jāveido konkurence starptautiskajā izglītības telpā.

Literatūra

- Aarhus University (2011) Table e1. *Annual accounts for 2010, categorised by main academic areas* (in EUR thousand). Pieejams:
http://www.au.dk/en/about/profile/key_figures/2012/tabel-e1/. (Skatīts 27.07.2012.)
- Avots, K. (2012) Augstākās izglītības personiskais ienesīgums Latvijas universitātēs. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas universitāšu asociācija. Rīga
- Bikse, V. (2012) Uzņēmumu vadītāji un jaunu uzņēmumu veidotāji. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas Universitāšu asociācija, Rīga
- Blumenstyk, G. (2005) Universities Collected Near-Record Revenues From Commercial Activity in 2004, Study Finds. *The Chronicle of Higher Education*, November 18.
- CHE (bez datuma) *The Chronicle of Higher Education*. Pieejams:
<http://chronicle.com/section/Home/5>
- Cunskā, Z. (2012) Iedzīvotāju izglītības līmenis Latvijā. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas Universitāšu asociācija Rīga
- EC (2005) *Returns to Various Types of Investment in Education and Training*. European Commission, Brussels. Pieejams:
http://ec.europa.eu/education/policies/2010/studies/invest05_en.pdf
- EC (2008). Best Procedure Project *Entrepreneurship in Higher Education, especially in non-business studies* Final Report of the Expert Group. European Commission, Brussels. Pieejams:
http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/support_measures/training_education/entr_highed.pdf (Skatīts 17.07.2011.)
- Egliņš-Eglītis, A. (2012) Reģionālo universitāšu ietekme tautsaimniecībā. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas Universitāšu asociācija, Rīga
- EK (2010) *Eiropas 2020: Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. Eiropas Komisija, Brisele. (Skatīts 05.02.2012.). Pieejams:
http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf
- EU (2012) *Innovation Union Soceroard*. European Union, Belgium,
http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/facts-figures-analysis/innovation-scoreboard/index_en.htm
- Eurostat (bez datuma) statistisko rādītāju datu bāze. Pieejams:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>
- Hazans, M. (2005). *Unemployment and the Earnings Structure in Latvia*. Washington DC: World Bank.
- IHEP (1998) *Reaping the Benefits: Defining the Public and Private Value of Going to College*, The New Millennium on Higher Education Costs, Pricing and Productivity, Project The Institute for Higher Education Policy.
- IZM (2011a) *Statistika par augstāko izglītību*. Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka.html> (Skatīts 02.02.2012.).
- IZM (2011b) *Zinātnes un tehnoloģiju attīstība Latvijā, 2011*. Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga.
- Library House (2005) *The Impact of the University of Cambridge on the UK Economy and Society*. Library House, Cambridge, UK. Pieejams:
<http://insighteast.org.uk/viewResource.aspx?id=14290> (Skatīts 03.05.2012.).
- LUA (2011) *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Latvijas Universitāšu asociācija; Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga

- Nordea (2011) *Latvijas uzņēmumu konkurētspēja*. Nordea vitametr – biznesa vitalitātes mērījums. Nordea un SSE Rīga.
- Priednieks, A., Kukliča, I. (2012) Augstākās izglītības eksports. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas Universitāšu asociācija, Rīga
- Psacharopoulos, G. (2009). *Returns to Investment in Higher Education: A European Survey*. A contribution to the Higher Education Funding Reform Project CHEPS-led consortium for the European Commission.
- Scimago (bez datuma) Starptautiski citējamu publikāciju indekss. Pieejams: <http://www.scimagojr.com/>
- Skribāns, V. (2012) Speciālistu ar augstāko izglītību pieprasījuma un piedāvājuma modelēšanas un prognozēšana darba tirgū līdz 2040. gadam. No: *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. Latvijas universitāšu asociācija, Rīga
- Universities UK (2009) *The impact of universities on the UK economy*. Universities UK by Ursula Kelly, Donald McLellan, Ian McNicol of the University of Strathclyde.

Iedzīvotāju izglītības līmenis Latvijā

Zane Cunska

1. Ievads

Izglītību valstī raksturo trīs galvenie izglītības raksturlielumi (*O'Hare et al, 2004*) – studējošo skaits (*enrolment*), virzība (*progression*) un sasniegumi (*attainment*) – un papildus tiem arī studentu sociālekonomiskie rādītāji un darba tirgus rezultāti. Šī pētījuma kontekstā autorus interesē iedzīvotāju sasniegtais izglītības līmenis, kas analizēts turpmākajās sadaļās.

Sasniegtais izglītības līmenis ir kritisks izglītības raksturlielums, kas parāda izglītības nozares rezultātus. Valsts cilvēkkapitālu parasti mēra pēc iedzīvotāju formālās izglītības kvalifikācijām un grādiem. Tas savā ziņā ir fiktīvs mainīgais (*proxy*) zināšanām un prasmēm, kas pieejamas valsts ekonomikā un sabiedrībā, jo tiešā veidā šos parametrus izmērīt ir salīdzinoši grūti. Parasti sasniegto izglītības līmeni nemēra pēc gadiem, ko persona ir pavadījusi mācību iestādē, bet gan pēc augstākā sasniegtās izglītības līmeņa. Tieši šis rādītājs visbiežāk tiek lietots tautas skaitīšanā un apsekojumos.

Datu avoti

Visprecīzāko informāciju par iedzīvotāju sasniegto izglītības līmeni sniedz tautas skaitīšana. Tomēr problēma ar tautas skaitīšanu slēpjas apstākļi, ka tā tiek rīkota reizi desmit gados, taču izglītība ir strauji mainīgs raksturlielums, tāpēc desmit gadi ir pārāk garš periods izglītības līmeņa vērtēšanai. Vēl izglītības sasniegumus var novērtēt, izmantojot regulāras aptaujas, piemēram, darbaspēka apsekojumu. Tomēr šādā aptaujā izlase ir pārāk maza un neaptver visus iedzīvotājus. Tāpat ir vēl kāda ar tautas skaitīšanu un aptaujām saistīta problēma - izglītība netiek pietiekami detalizēti uzskaitīta, jo trūkst informācijas pa augstākās izglītības līmeņiem un augstākā izglītība ir atspoguļota kā viena grupa. Ja lielai daļai pieaugušo iedzīvotāju ir augstākā izglītība, ir nepieciešams detalizētāks tās dalījums.

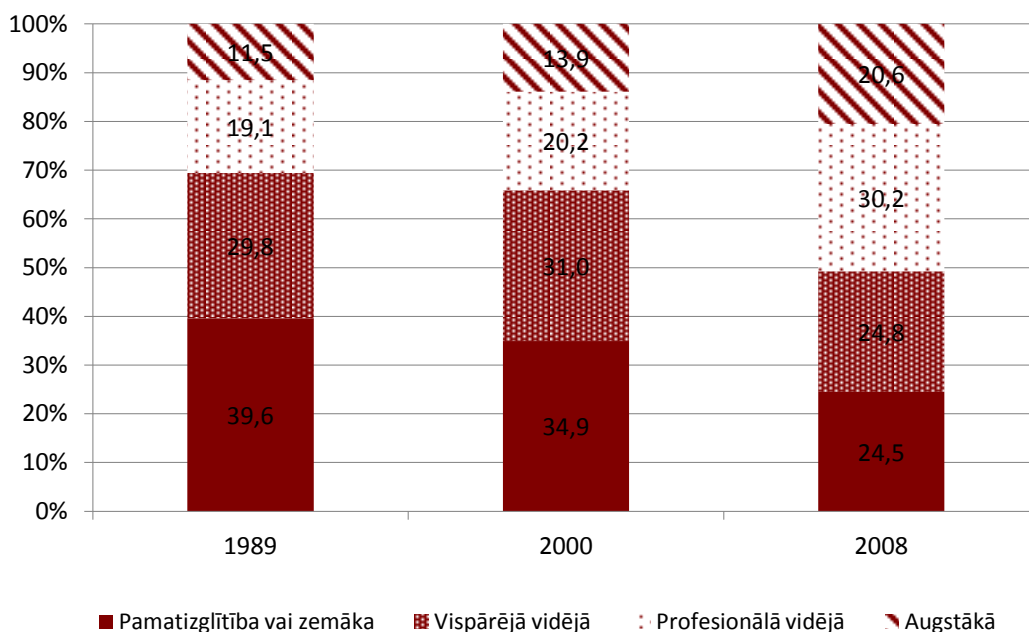
Otrs labākais pieejamais datu avots par iedzīvotāju sasniegto izglītības līmeni ir darbaspēka apsekojumi (*Labour Force Survey, LFS*), kas ir regulārs informācijas avots. Darbaspēka apsekojumu reizi ceturksnī pēc vienotas metodikas veic visās ES dalībvalstīs. Tādējādi informācija ir salīdzinājama, un šajā pētījumā nepieciešamā informācija pieejama par visām dalībvalstīm. Šo datu trūkums ir respondentu vecuma ierobežojums (15-64 gadi).

Šajā darbā izmantoti abi augstākminētie datu avoti, kā arī Labklājības ministrijas (LM) Darba tirgus pētījumā *Izglītības atbilstība darba tirgus prasībām* veiktais darbaspējas vecuma iedzīvotāju apsekojums, kā arī Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktā absolventu aptauja un Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) statistika.

2. Iedzīvotāji pēc izglītības līmeņa

Iedzīvotāju izglītības līmenis Latvijā divu pēdējo gadu desmitu laikā ir ievērojami mainījies. 1989. gada tautas skaitīšana liecināja, ka turpat 40% Latvijas iedzīvotāju vecumā virs 15 gadiem nebija ieguvuši vidējo izglītību, savukārt 2000. gadā attiecīgā proporcija bija 35%, bet 2008. gadā – vairs tikai 25% (1. attēls). Iedzīvotāju daļa ar vidējo izglītību gadu gaitā ir saglabājusies salīdzinoši stabila 50% līmenī. 2008. gadā mazāk nekā vienai ceturtajai daļai (24,5%) darbaspējas vecuma iedzīvotāju bija tikai pamatizglītība vai zemāka par pamatizglītību, bet 55% iedzīvotāju augstākais iegūtais izglītības līmenis bija vispārējā (25%) vai profesionālā (30%) vidējā izglītība, savukārt nedaudz vairāk nekā piektdaļa (21%)

iedzīvotāju bija ieguvusi augstākās izglītības līmeņa diplomu vai kvalifikāciju. Terciārās izglītības absolventu skaita pieaugums ilustrē terciārās izglītības sektora ekspansiju. To apliecina augstākās izglītības absolventu skaits, kas no 1989. līdz 2008. gadam ir gandrīz dubultojies. Lai arī daļēji šis pieaugums saistīts ar izmaiņām iedzīvotāju vecumstrukturā, tas tomēr nozīmē, ka Latvijas darbaspēks ir kļuvis izglītotāks, t.i., cilvēkkapitālam ir vairāk prasmju, kas izmantojamas valsts ekonomikā.

1. attēls: piecpadsmiņgadīgu un vecāku iedzīvotāju sadalījums pēc sasniegtā izglītības līmeņa Latvijā, 1989., 2000. un 2008. gads.

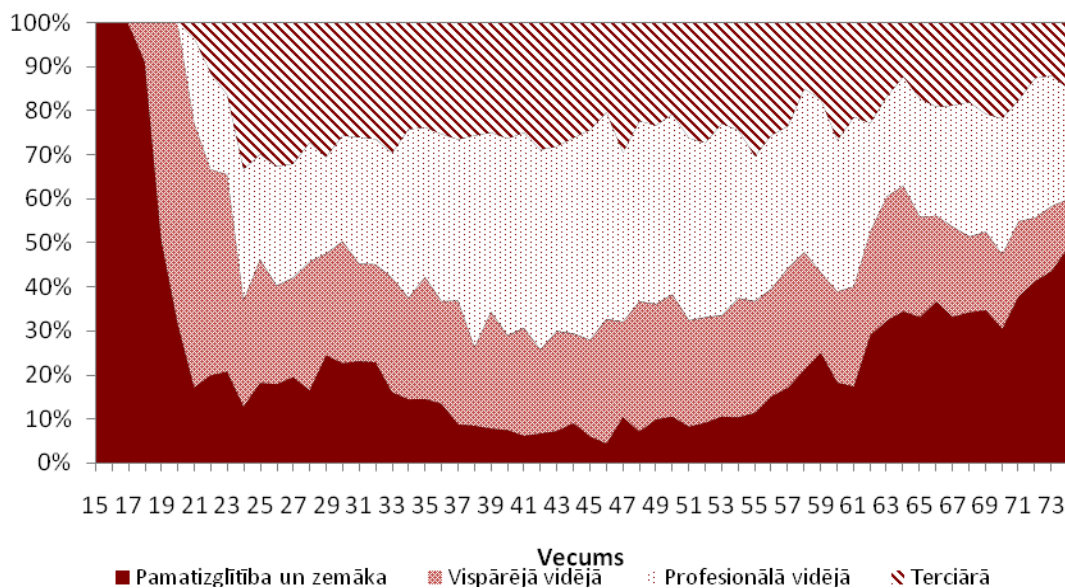
Piezīme: 1989. un 2000. gads: tautas skaitīšanas dati par iedzīvotāju grupu, sākot 15 gadu vecuma; 2008. gads: novērtējums, kas balstīts un Darbaspēka apsekojumu 15-74 gadu vecu iedzīvotāju grupā.

Avots: Latvijas CSB, autora aprēķini.

2011. gadā veiktā LUA absolventu aptaujā atbildējuši respondenti ar atšķirīgu augstākās izglītības līmeni. No 4909 aptaujātajiem absolventiem 76% norādījuši, ka ieguvuši bakalaura grādu, 45% - maģistra grādu, bet 2% - doktora grādu. Norādīti arī citi izglītības līmeņi – 12% ieguvuši otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību, 7% - koledžas izglītību un 6% - otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību ar iepriekš iegūtu augstāko izglītību. Nedaudz vairāk nekā puse (57%) absolventu ir ieguvuši vienu augstākās izglītības grādu, 35% – divus grādus un 7% aptaujāto – trīs grādus. Tomēr šis norādītais izglītības līmenis, iespējams, nav galīgais, jo respondenti var turpināt izglītošanos.

3. Darbaspēks pēc vecuma un izglītības līmeņa

Ātro un ievērojamo izglītības sektora izmaiņu dēļ gan Latvijā, gan globālā mērogā izglītības līmenis dažādu vecumgrupu iedzīvotājiem ir ļoti atšķirīgs. 2. attēls rāda darbaspēka izglītības līmeni viengadīgās vecuma grupās. Iedzīvotāji jaunākajās vecumgrupās vidēji ir augstāk kvalificēti nekā vecākajās grupās. Iedzīvotāju proporcija, kam izglītības līmenis ir zemāks par pamatzglītību, pieaug līdz ar vecumu. Visjaunākie iedzīvotāji (15-24 gadi) visbiežāk vēl joprojām izglītojas un viņu sasniegto izglītības līmeni aptaujas brīdī vēl nevar uzskatīt par galīgo, jo viņu izglītības cikls vēl nav noslēdzies. Iedzīvotāju vecuma grupā no 35 līdz 50 gadiem dominē profesionālā vidējā izglītība. Tas atbilst izglītības politikai šo cilvēku vidējās izglītības iegūšanas laikā, kad populāras bija profesionālās mācību iestādes.

2. attēls: Darbaspēka izglītības līmenis Latvijā. Salīdzinājums starp vecuma grupām, 2008. gads

Piezīme: Iedzīvotāju izglītības līmeņa dati novērtēti pēc Darbaspēka apsekojuma (2008). Lai arī metodiski šie dati ir reprezentatīvi, tie ir aptaujas dati, un katram atsevišķam vecumam jāvērtē indikatīvi, lai redzētu kopējās tendences. Tādējādi radikālas atšķirības starp blakus esošajām grupām ir ignorējamas.

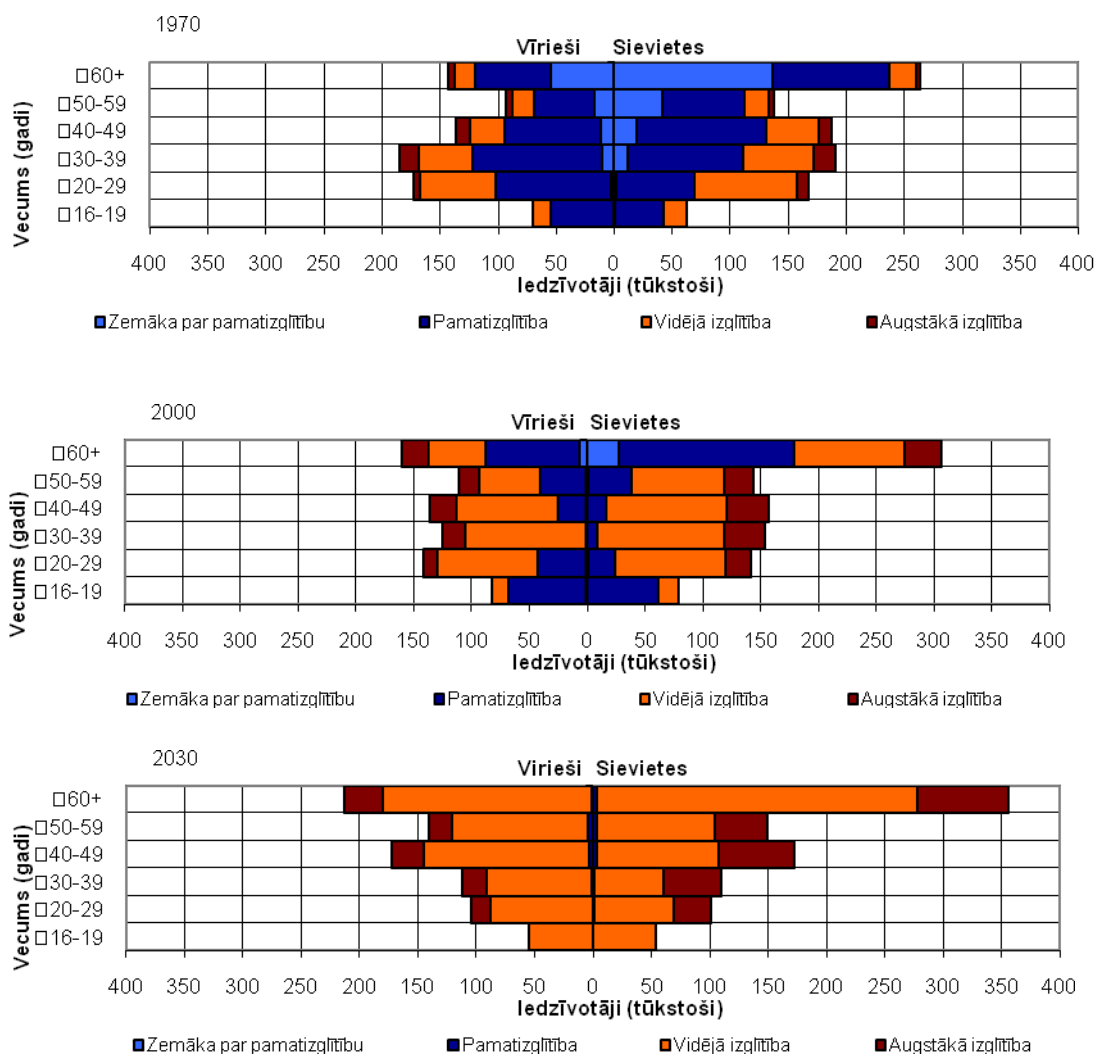
Avots: Latvijas CSB, autora novērtējums, balstoties un LFS 2008. gada datiem.

4. Latvijas iedzīvotāju izglītības līmeņa izmaiņas 1970 – 2000 – 2030

30 gadu laikā, kas aptuveni atbilst vienai paaudzei, noticis ievērojams kvalificētu cilvēku proporcijas pieaugums no vienas paaudzes uz nākamo (3. attēls). Iedzīvotāju piramīdas parāda, ka ievērojamai daļai iedzīvotāju, īpaši gados vecākiem cilvēkiem, 1970. gadā nebija pamatizglītības, taču visās vecuma grupās virs 29 gadiem pamatizglītība bija standarts un dominēja pār citiem izglītības līmeņiem. Savukārt 2000. gadā situācija bija radikāli mainījusies – tikai 60 gadus vecu un vecāku iedzīvotāju grupā aptuveni 10% iedzīvotāju nebija pamatizglītības, un tā dominēja tikai vecākajās grupās (un jaunākajās, kur izglītības cikls vēl nebija noslēdzies). Savukārt vidējā izglītība bija kļuvusi par normu visās vecuma grupās, atskaitot vecākās (līdzīgi kā visās OECD valstīs (OECD, 2009)). Papildus tam augstākās izglītības līmenis bija ieguvis svarīgāku vietu visās vecuma grupās, tajā skaitā arī starp vecākajiem iedzīvotājiem. Ir ticams, ka šie skaitļi ir stipri mainījušies pēdējo desmit gadu laikā, kad masīvi notiek augstākās izglītības apgūšana.

Iedzīvotāju sastāva prognozes (*Samir et al 2008*) paredz, ka nākotnē Latvijā gandrīz visiem iedzīvotājiem būs vismaz vidējās izglītības līmenis un augstākās izglītības izplatība paplašināsies vēl vairāk (3. attēla trešā daļa).

Iedzīvotāju piramīdas atklāj arī atšķirīgo sieviešu un vīriešu sadalījumu pēc izglītības līmeņa. 1970. gadā vidējais izglītības līmenis visās vecumgrupās, izņemot vecākās, kā arī proporcionālais izglītības līmeņu sadalījums vecuma grupās abiem dzimumiem bija līdzīgs. Vīrieši, kas bija vecāki par 50 gadiem, bija augstāk izglītoti. Toties 2000. gadā proporcionālais izglītības līmeņu sadalījums starp dzimumiem bija līdzīgs visiem vecumiem. Savukārt prognozēs 2030. gadam ir ņemta vērā sieviešu augstā aktivitāte izglītojoties, kā arī absolvēšanas rādītāji, un tiek prognozēts, ka sievietēm visās vecuma grupās sasniegtais izglītības līmenis būs vidēji augstāks nekā vīriešiem.

3. attēls: Sasniegtais izglītības līmenis pēc vecuma un dzimuma Latvijā: 1970., 2000. un 2030. (prognoze) gads.

Avots: autore aprēķini pēc Latvijas CSB (1974), Latvijas CSB (2002) un Samir et al (2008) datiem (attiecīgi attēliem).

Piezīme: 2030. gadam: prognozēs iedzīvotāju skaita sadalījumam pēc dzimuma, vecuma un izglītības līmeņa izmantots IASA GET scenārijs, kas pieņem, ka valsts izglītības līmeņa ekspansija konverģēs uz attīstības trajektoriju, kas balstīta uz vēsturisko globālo tendenci (detālas skat. Samir et al, 2008).

5. Izglītības sniegums attiecībā pret „Eiropa 2020” kritērijiem un salīdzinājumā ar citām valstīm

Saskaņā ar vairākiem vispārpieņemtiem rādītājiem Latvijas iedzīvotāji ir labi izglītoti. Turklāt, kā liecina uzņemto un absolvējušo studentu proporcija, izglītības sasniegumu rādītāji un liels augstākās izglītības iestāžu skaits, kā arī izglītības līmenis laika gaitā ir audzis.

Saskaņā ar Eiropas 2020. gada mērķiem (1. tabula) izglītības un apmācību jomā Latvijas sniegums ir samērā adekvāts. Latvija nav starp priekšgājējiem, bet nav arī ievērojami atpalikusi, izņemot pieaugušo līdzdalību izglītības un apmācības aktivitātēs, kas ir tikai 5,3% salīdzinājumā ar ES27 valstu vidējo rādītāju (9,3%) un mērķa rādītāju (15%). Galvenais ES 2020 izglītības mērķis ir nodrošināt kritēriju „40% jaunu cilvēku ar universitātes līmeņa kvalifikāciju”. Pašlaik Eiropā 30-34 gadus vecu iedzīvotāju vidū šis rādītājs ir 32,3%. Šajā

ziņā Īrija ir līdere ar 45%, bet Latvijā 26% jaunu cilvēku ir universitātes līmeņa kvalifikācija, taču šis skaitlis turpina palielināties. Pagaidām Latvija nav sasniegusi nevienu no 2020. gada izglītības mērķiem, tomēr rādītāji par pirmsskolas vecuma bērniem izglītībā, piecpadsmit gadus veciem audzēkņiem ar nepietiekamām zināšanām un to audzēkņu daļu, kas pirms laika pārtrauc mācības, Latvijā ir labāki nekā vidēji ES.

1. tabula. Eiropas 2020. gada un Latvijas kritēriji, ES 27 vidējais sniegums

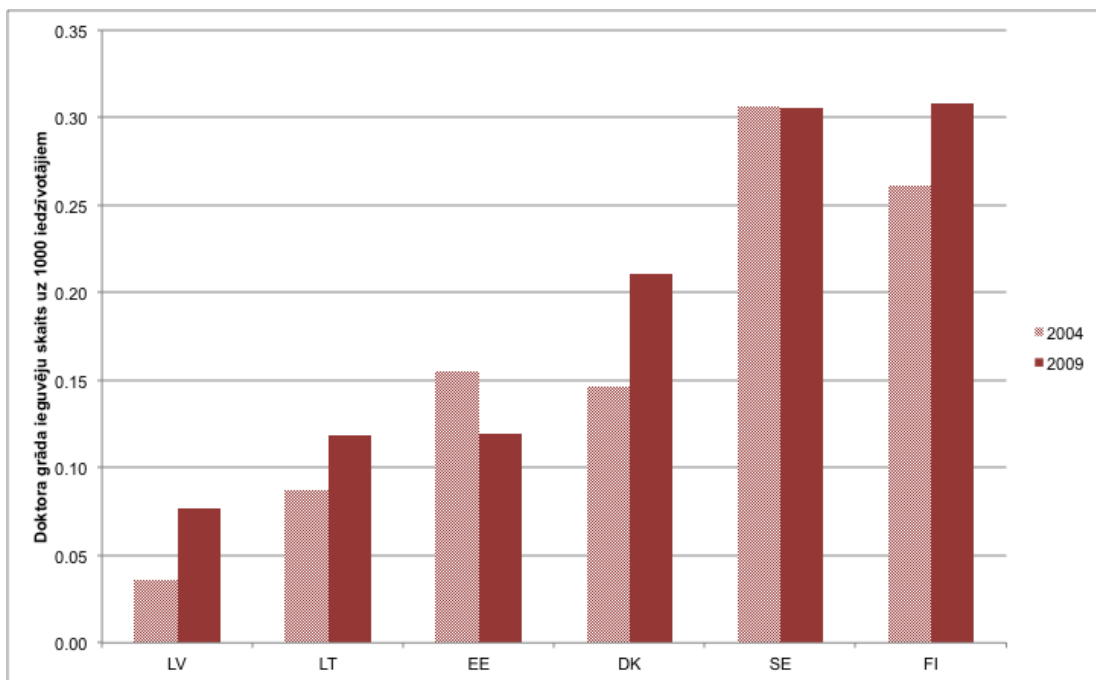
	ES27		Latvija		ES mērķis
	2000	2009	2000	2009	2020
Bērni vecumā no četriem gadiem līdz obligātās pamatizglītības uzsākšanai piedalās pirmsskolas izglītībā	85,6	92,3	65,4	88,9	vismaz 95%
15 gadus veci audzēkņi ar nepietiekamām iemaņām lasīšanā, matemātikā un zinātnēs	21,3	20,0	30,1	17,6	mazāk par 15%
To audzēkņu daļa, kas pirms laika pārtraukuši izglītību un mācības	17,6	14,4	16,9 (2002)	13,9	mazāk par 10%
30-34 gadu vecu iedzīvotāju daļa ar augstāko izglītību	22,4	32,3	18,6	26,1	vismaz 40%
Pieaugušie (vecuma grupa no 25-64 gadiem), kas piedalās mūžizglītībā	9,8	9,3	7,9	5,3	vismaz 15%

Avots: EU education report: good progress, but more effort needed to achieve targets, IP/11/488, 19.11.2011

Viens no zinātnes un pētniecības potenciāla rādītājiem tautsaimniecībā ir cilvēku skaits, kas piedalās augstākā līmeņa studijās un iegūst zinātniskos grādus. Latvijā salīdzinājumā ar Eiropas vidējo līmeni ir viens no zemākajiem doktorantūras absolventu rādītājiem uz vienu iedzīvotāju. Pēdējos gados kopējais doktorantūras absolventu skaits pakāpeniski pieaug, taču 2009. gadā tas sasniedza tikai 174 cilvēkus, kas joprojām ir nepietiekami, lai panāktu kaut vai kaimiņvalstis Igauniju un Lietuvu. Nelielais skaits cilvēku, kas apgūst augstākā līmeņa studijas, apdraud augstākās izglītības sistēmas turpmāko attīstību, jo akadēmiskais personāls Latvijā noveco un trūkst aizstājēju. Zemais doktorantūras aktivitātes līmenis norāda arī uz ļoti nedaudzajiem oriģinālajiem pētījumiem, kas tiek veikti Latvijā.

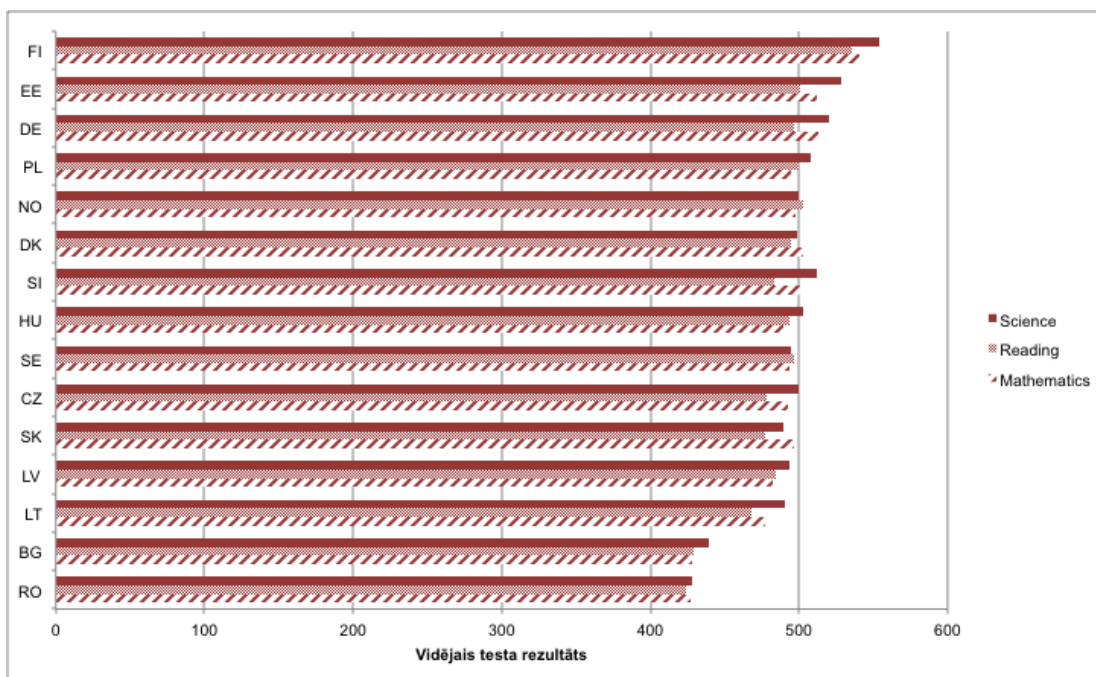
Lai gan skaitļu ziņā Latvijas izglītības sistēma un iedzīvotāju zināšanu līmenis izskatās samērā pieņemami ES un jo īpaši pasaules kontekstā, cits jautājums ir izglītības, jo īpaši augstākās izglītības, kvalitāte. Aplūkojot 15 gadus vecu audzēkņu spējas lasīšanā, matemātikā un zinātnē, kas iekļautas Starptautiskās skolēnu novērtēšanas programmas (*Programme for International Student Assessment (PISA)*) novērtējumā, vidējie rādītāji Latvijā 2009. gadā bija zem 500 punktiem no maksimāli iespējamajiem 1000 punktiem visās jomās. Matemātikā tie bija 482 punkti, lasīšanā - 484 un zinātnes pārbaudījumos – 494 (5. attēls). OECD vidējie rādītāji bija attiecīgi 496, 493 un 501. Statistiski Latvijā ir ievērojami zemāks līmenis par OECD vidējiem rādītājiem (PISA 2009. gada rezultāti). Reģiona kontekstā atsevišķu valstu sniegums ir daudz labāks nekā Latvijai. Piemēram, Somija ir otrajā vietā zinātnes sadaļā un trešajā vietā lasīšanas sadaļā¹, savukārt Igaunija ierindojusies 15 labāko valstu vidū visos trīs rādītājos, kas statistiski ir ievērojami augstāki par OECD vidējiem rādītājiem.

¹ Tomēr vērtēšana nenotiek strikti pa valstīm, bet dažkārt pa atsevišķiem administratīvajiem rajoniem, piemēram, Ķīnā ir atsevišķi rādītāji Šanhajai, Honkongai, Makau u.c.

4. attēls: Doktorantūras absolventi uz 1000 iedzīvotājiem, Latvija un citas ES valstis, 2004. un 2009. gads.

Avots: Eurostat (tiešsaistes datu kods educ_grad4 un educ_igen)

5. attēls: Vidējā līmeņa rādītāji matemātikā, lasīšanā un zinātnē, izvēlētās ES valstis, 2009.

PIEZĪME: Skala no 0 līdz 1000. Atsevišķu skaitļu summa var neatbilst kopsummai noapaļošanas dēļ. Dažas acīmredzamas atšķirības starp aplēsēm var nebūt statistiski nozīmīgas.

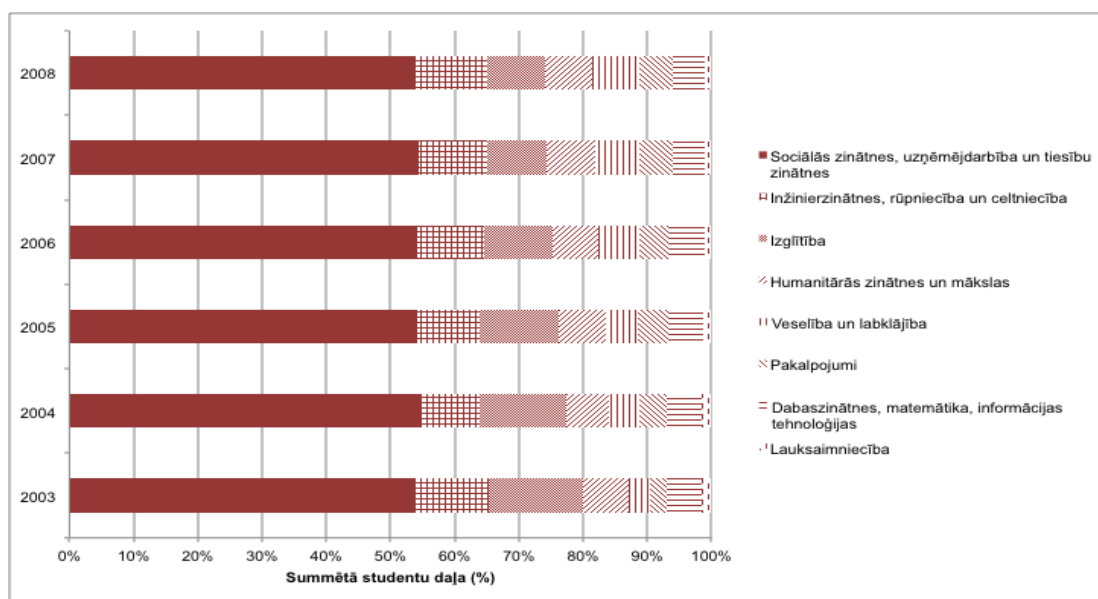
AVOTS: PISA, 2009.

Augstākās izglītības kvalitātes problēma ir daudz dziļāka, taču to ir daudz grūtāk izmērīt. Vairāki pētnieki norāda, ka Latvijas augstākās izglītības sistēmā ir vairākas pastāvīgas problēmas (Dombrovskis, 2009; Auers, Rostoks un Smith, 2007). Pirmkārt, Latvijā studenti bieži apvieno darbu ar mācībām, tāpēc viņi neapmeklē nodarbības, un tam ir statistiski nozīmīga ietekme uz vidējo atzīmju, nodarbību apmeklējuma un neatkarīgā studiju

laika samazināšanos (Auers u.c., 2007). LUA absolventu aptaujā (2011) aptuveni 62% absolventu norādīja, ka pēc augstskolas beigšanas viņi turpināja strādāt tajā pašā darba vietā, kur strādāja studiju laikā, un tikai 18% absolventu ir atraduši jaunu darbu, bet 3% uzsākuši savu uzņēmējdarbību. Otrkārt, zinātnes citēšanas indeksa (*Science Citation Index (SCI)*) statistiska apliecina, ka Latvijas pētnieki ļoti neveiksmīgi publicējas starptautiski, ļaujot Igaunijai un Lietuvai ievērojami apsteigt Latviju. Sociālo zinātņu citēšanas indeksa (*Social Science Citation Index (SSCI)*) atšķirība ir pat vēl izteiktāka – no 1990. gada līdz 2008. gadam Latvijas sociālo zinātņu pārstāvji publicējuši tikai 112 SSCI rakstus, kamēr, piemēram, Zviedrijas un Somijas sociālo zinātņu pārstāvji publicējuši attiecīgi 21 038 un 10 641 SSCI rakstus). Treškārt, Dombrovskis (2009) konstatējis, ka inovāciju veicināšanas ziņā, mērot gan produktu inovācijas, gan patentu pieteikumus, pēc 1990. gada iegūtā augstākā izglītība nav tik efektīva kā Padomju laikā iegūtā. Tādējādi secināms, ka izglītības kvalitāte, īpaši sociālajās zinātnēs, ir pasliktinājusies.

6. Iedzīvotāju izglītības tematiskās grupas

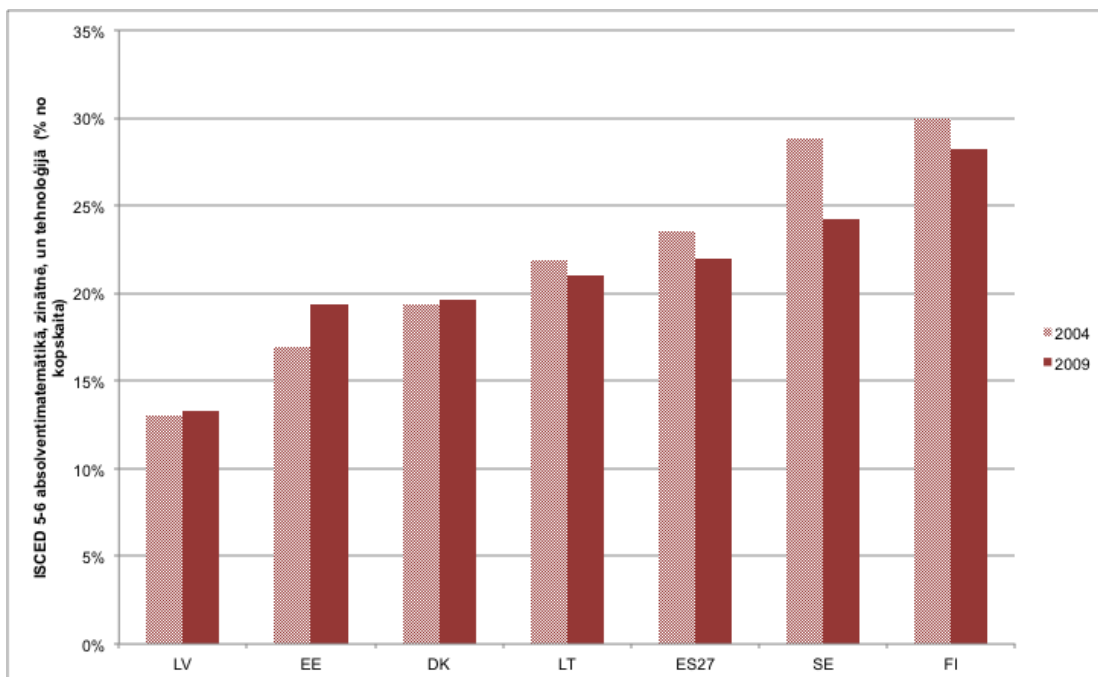
Studiju koncentrācija sociālo zinātņu jomā (jo īpaši apvienojot to ar konstatējumu par šo jomu zemo kvalitāti) ir potenciāla Latvijas ekonomikas problēma. Augstākās izglītības pieaugums pēc 1991. gada ir noticis galvenokārt sociālajās zinātnēs. 54% studentu studē sociālās zinātnes, uzņēmējdarbību un tiesības, bet tikai 11% – inženierzinātnes, ražošanu un celtniecību un 5% – dabas zinātnes (skat. 6. attēlu).

6. attēls: Studentu skaits studiju jomās, Latvija, 2003.-2008.

Avots: Latvijas Republikas Izglītības un zinātnes ministrija

Latvijā tikai 13% absolventu grādu ieguvuši matemātikas, zinātņu un tehnoloģiju jomā, un šis rādītājs ir viens no zemākajiem Eiropā (7. attēls). Vairumā Eiropas salīdzināmo valstu šādu absolventu daļa ir virs 20%, bet augstākie rādītāji (2009. gadā) tika novēroti Somijā, Vācijā, Čehijā un Zviedrijā. Igaunijā un Lietuvā attiecīgi 19% un 21% studē eksaktās zinātnes. Toties Latvija, realizējot cilvēkkapitālu šajās jomās, nevar pienācīgi ar cilvēkresursiem atbalstīt tehnoloģiju attīstību.

7. attēls: Absolventi (ISCED 5-6) matemātikas, zinātņu un tehnoloģijas nozarēs procentos no visu jomu absolventiem, Latvija un citas ES valstis, 2004. un 2009. gads.

Avots: Eurostat (tiešsaistes datu kods educ_thflds)

Piezīme: (International Standard Classification of Education (ISCED)) 5-6: augstākā izglītība.

LUA 2011. gada aptaujā respondentu sadalījums pa izglītības tematiskajām jomām ir līdzīgs (skat. 8. attēlu).

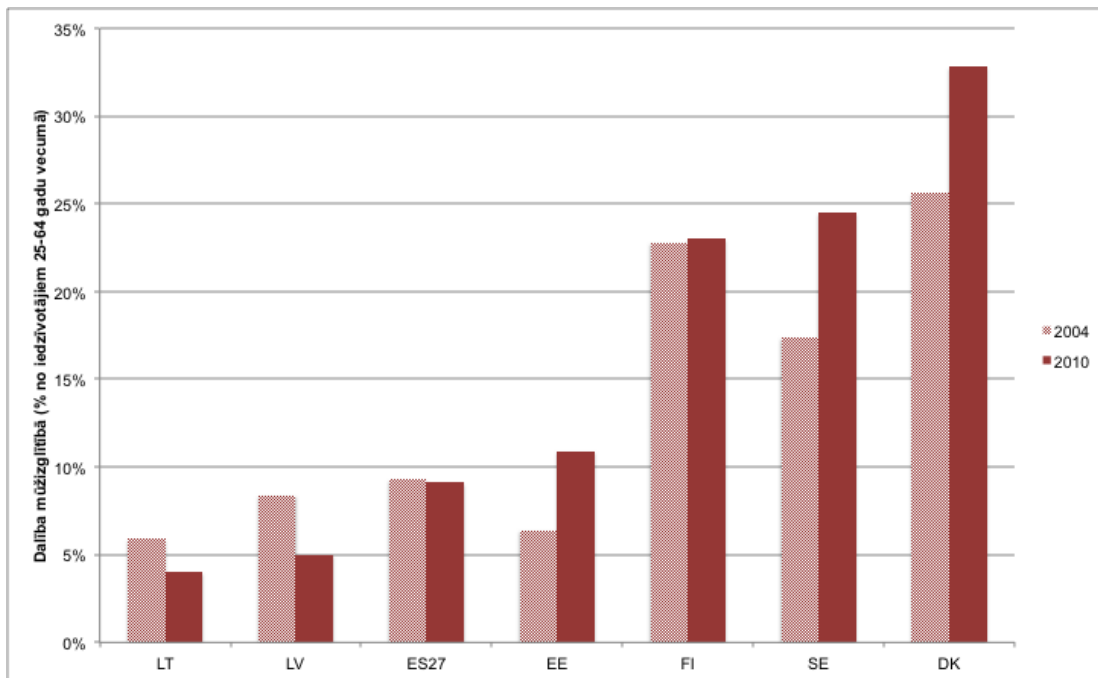

8. attēls. Absolventu sadalījums pa izglītības tematiskajām jomām

Avots: Latvijas universitāšu asociācija, absolventu aptauja, 2011

7. Mūziklītība

Tālākizglītības izplatība norāda, cik aktīvs un atsaucīgs ir valsts darba tirgus mainīgajos darba tirgus apstākļos. Skandināvijas valstis izceļas ar ļoti augstu dalību mūziklītības aktivitātēs, kurās, piemēram, Dānijā 2010. gadā piedalījās 33% iedzīvotāju. Toties visjaunākajās ES dalībvalstīs – Bulgārijā un Rumānijā – iedzīvotāju dalības rādītājs mūziklītībā ir tikai mazliet virs 1%. Latvija kopā ar pārējām Austrumeiropas valstīm sasniegusi vidēju līmeni.

9. attēls: Līdzdalība mūžizglītībā (procentos no 25-64 gadus vecajiem iedzīvotājiem), Latvijas un citas ES valstis, 2004. un 2010. gads

Avots: Eurostat, Darbaspēka aptauja (tiešsaistes datu kods trng_lfse_01)

Tomēr Latvijas attīstības īpašā iezīme ir tā, ka izglītības un mācību aktivitātēs iesaistīto pieaugušo proporcija pēdējos sešos gados, jo īpaši pēckrīzes periodā kopš 2009. gada, ir samazinājusies. Tas skaidrojams vispirms ar faktu, ka ir samazinājies to pieaugušo skaits, kas pēc saņemtā padomju laika diploma meklētu „jauna stila” izglītību. Šāda pieeja turpmākās izglītības iegūšanai bija samērā populāra pēc 1995. gada. Otrs iemesls novērotajam mūžizglītības līdzdalības samazinājumam Latvijā ir nepietiekamais finansējums, īpaši pēc 2008. gada. Pretstatā Skandināvijas valstīm ļoti maz aktīvā darba tirgus politikas instrumentu Latvijā ir vērsti uz izglītošanās atbalstu jau nodarbinātiem cilvēkiem. Šie instrumenti pārsvarā ir vērsti uz bezdarbniekiem un atsevišķām sociālajām grupām.

8. Migrācijas ietekme – novērtējumi un minējumi

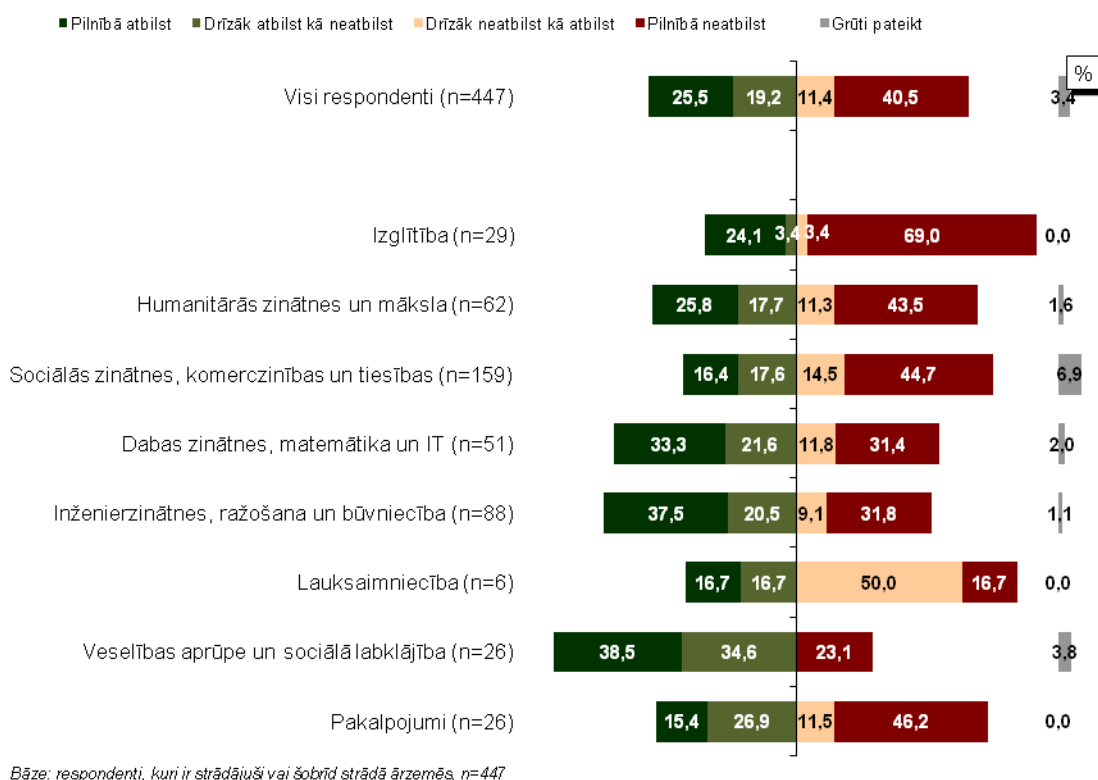
Izglītības un ģeogrāfiskās mobilitātes saikne ir ļoti cieša, tomēr tā nav viennozīmīgi vienvirziena. Literatūrā atrodama gan pozitīva, gan negatīva korelācija starp migrācijas līmeni vai tā varbūtību un izglītības līmeni. Lielākā daļa teorētisko mikroekonomikas modeļu migrāciju uzskata par investīciju veidu, ko veic, ja indivīds pēc migrācijas sagaida augstāku atdevi. Tomēr emigranti nav nejauši izvēlēta valsts iedzīvotāju grupa. Teorija saka: ja migranti pamet valsti tā saucamo „pievilksanas” faktoru dēļ, tad tā ir iedzīvotāju grupa, kam ir vidēji augstāks izglītības līmenis nekā kopumā iedzīvotājiem valstī, no kuras tie emigrē. Turpretī, ja cilvēki emigrē „grūdienu” faktora ietekmē, jo, piemēram, valstī ir augsts bezdarba vai zems atalgojuma līmenis, tad migrantu grupa būs vidēji zemāk izglītota nekā valsts iedzīvotāji (vairāk skat. *Lee, 1966; Cunska, 2011*). Tas attiecas gan uz iekšzemes, gan starpvalstu migrantiem.

No 2003. līdz 2007. gadam emigranti no Latvijas bija vidēji labāk izglītoti nekā Latvijas iedzīvotāju kopums (*Krišjāne et al, 2007; Hazans, 2003*). Daļēji tas skaidrojams ar vecuma sadalījumu, jo jaunākie cilvēki, kas vienlaicīgi pārstāv arī labāk izglītoto iedzīvotāju daļu, ir mobilāki. Otrs izskaidrojums ir brīvā darbaspēka kustība, ko Latvijas iedzīvotāji var izmantot, Latvijai iestājoties ES. 2008.–2010. gada ekonomiskās krīzes un ar to saistītā

bezdarba pieauguma dēļ „grūdienu” faktori ir kļuvuši spēcīgāki, un novērojumi liecina, ka pēdējos gados Latviju darba meklējumos pamet lielāks skaits zemākas izglītības cilvēku (bezdarbnieki).

Izglītība pati par sevi ir migrācijas iemesls. Vienotā Eiropas izglītības telpa un pieejamie līdzekļi studiju un apmaiņas braucieniem ir veicinājuši to, ka par jauniešu ikdienu ir kļuvušas studijas ārvalstīs visu vai vismaz daļēju studiju laiku. Šī ir arī viena no visvairāk izteiktajām tendencēm pasaules izglītības telpā pēdējos divos gadu desmitos. Cilvēkiem ir vairāk informācijas un finanšu, tāpēc arī pats pārvietošanās process ir vienkāršāks un to var atļauties. Taču ar minēto tendenci tieši saistīts ir jautājums par to, kur absolventi uzsāk darba gaitas. Tā kā augstākās izglītības iegūšanas laiks ir raksturīgs arī ar profesionālās dzīves ceļa un partnera izvēli, studiju laikā indivīdi pieņem fundamentālus lēmumus, kur strādāt un veidot savu dzīvi.

LUA absolventu aptaujā (2011) aptaujas dalībnieki, kuri norādīja, ka jebkad ir bijuši nodarbināti, atbildēja uz jautājumu, vai kopš pēdējās augstākās izglītības iegūšanas ir strādājuši algotu darbu ārzemēs. Saskaņā ar respondentu atbildēm aptuveni 91% absolventu nav strādājuši ārzemēs. To, ka ir strādājuši vai šobrīd strādā ārzemēs, norādīja aptuveni viena desmitā daļa respondentu, no kuriem 5% kādreiz ir strādājuši ārpus Latvijas un 4% šobrīd strādā ārzemēs. No tiem, kas ir strādājuši vai strādā ārzemēs, lielākā daļa to ir darījuši ne ilgāk par gadu. 22% respondentu ārzemēs ir strādājuši līdz trim mēnešiem, 19% – no trim līdz sešiem mēnešiem un 22% – no sešiem mēnešiem līdz vienam gadam. To, ka ir strādājuši ārzemēs no viena līdz diviem gadiem, norādīja 20%, bet 17% minēja ilgāku laika periodu par diviem gadiem.

10. attēls. Ārzemēs nodarbināto absolventu darba atbilstība iegūtajai specialitātei
Avots: Latvijas universitāšu asociācija, absolventu aptauja, 2011

Saskaņā ar profesiju klasifikatoru visbiežāk absolventi, kas strādājuši ārzemēs, tur strādājuši kā speciālisti (26%), vienkāršo profesiju pārstāvji (25%) vai vecākie speciālisti (19%). To, ka ir bijuši kalpotāji, norādīja 14%, pakalpojumu un tirdzniecības darbinieki – 8%, bet citas profesijas respondenti atzīmēja retāk. Aptuveni pusei respondentu ārzemēs veiktais darbs nav atbildis vai neatbilst iegūtajai izglītībai. 41% respondentu norādīja, ka darbs ārzemēs „pilnībā neatbilst” iegūtajai specialitātei, un 11% atzīmēja, ka tas „drīzāk neatbilst nekā atbilst”. To, ka darbs ārzemēs „pilnībā” atbildis izglītībai, minēja aptuveni viena ceturtdaļa (26%) ārzemēs tagad strādājošo vai agrāk strādājušo absolventu. Ārzemēs veiktais darbs ir atbildis iegūtajai specialitātei vairāk nekā pusei to absolventu, kas studējuši veselības aprūpi un sociālo labklājību, inženierzinātnes, ražošanu un būvniecību vai dabas zinātnes, matemātiku un informācijas tehnoloģijas (skat. 10. attēlu).

Pašlaik reālais Latviju pametušo iedzīvotāju skaits nav precīzi zināms. Saskaņā ar dažādiem aprēķiniem tas varētu būt līdz pat 200 000 - 250 000 cilvēku no 2000. līdz 2011. gadam (Hazans, 2011). 2011. gada tautas skaitīšanas provizorisie dati liecināja, ka bija iespējams saskaitīt tikai 1,9 miljonus Latvijas iedzīvotāju (salīdzinot ar Iedzīvotāju reģistra datiem, „trūkst” aptuveni 300 000 iedzīvotāju)². Tāpat emigrācijas novērtējumi varētu izrādīties pamatoti. Hazans arī spriež, ka 80% no emigrantiem ir vecumā no 0 līdz 34 gadiem, t.i., tie ir pirmsstudiju, studiju un tikko studijas beigušie indivīdi.

Secinājumi un ieteikumi

Izglītības līmenis un demogrāfiskie procesi ir cieši saistīti. Izglītība ir viens no vissvarīgākajiem faktoriem, kas nosaka iedzīvotāju, īpaši sieviešu, demogrāfisko uzvedību. Šie faktori ir novērojami individuālajā līmenī un atspoguļojas makroekonomiskā līmenī.

Statistiskā informācija, kas atrodama Latvijā, ir nepietiekama augstākās izglītības pētījumiem, analīzei un uzraudzībai demogrāfiskā kontekstā. Tādus indikatorus kā virzība un atbirums, sasniegtais izglītības līmenis, studējošo sociāldemogrāfiskais profils un raksturojums, kā arī darba tirgus iznākums nevar analizēt pietiekami detalizēti, jo no esošajiem avotiem iegūstamā informācija ir nepilnīga. LUA veiktais pētījums un absolventu aptauja tādējādi ir vērtīgs informācijas avots.

Augstākā izglītība pasaulē piedzīvo lielas pārmaiņas. Iepriekšējās trīs desmitgadēs augstākā izglītība ir pieredzējusi paplašināšanos, pieaugošu studentu mobilitāti un sieviešu līdzdalības pieaugumu. Studējošie ir kļuvuši vecāki un dažādāki. Tehnoloģijas ir mainījušas mācību metodes un veidu, kā studenti mācās un veic pētījumus. Demogrāfiskie procesi un ekonomiskā krīze mainīs augstākās izglītības attīstību nākotnē.

Ieteikumi politikas veidotājiem (īpaši Izglītības un zinātnes ministrijai):

1. Izmantot uz pierādījumiem balstītu politikas pieeju augstākajā izglītībā, izmantojot longitudinālus datus par studējošo virzību cauri izglītības sistēmai un viņu studiju ceļiem. Viena iespējamā alternatīva ir izmantot piedāvāto daudzstatusu modeli augstākās izglītības analīzei Latvijā;
2. Piemērot izglītības politiku nacionālajā līmenī sarūkošajām jauniešu kohortām un gaidāmajam sarūkošajam studējošo skaitam augstskolās. Galvenie reformu virzieni varētu būt šādi:
 - a. radīt un piemērot studiju programmas un to saturu mūžizglītībai, vecāku studentu interesēm un vajadzībām veidojot elastīgākus studiju grafikus, studiju formas un kursu saturu;

² Pētījuma tapšanas brīdī precīzāki dati par 2011. gada tautas skaitīšanu nav pieejami.

- b. panākt kopējo jaunu cilvēku ar augstāko izglītību īpatsvaru līdz 40% no visiem iedzīvotājiem saskaņā ar Eiropa 2020 stratēģiju.
 - c. palielināt kopējo studējošo īpatsvaru dabas un inženierzinātnēs ar tam atbilstošu finansiālo atbalstu;
 - d. stimulēt ārvalstu studentu pieprasījumu un interesi par Latvijas augstākās izglītības programmām, t.i., palielināt augstākās izglītības eksportu, paaugstinot studiju kvalitāti, novēršot valodas barjeras un atvieglojot imigrācijas procedūras studiju nolūkos;
3. Veicināt vienādu piekļuvi augstākajai izglītībai studentiem no visām sociālekonomiskajām grupām. Pašreizējā budžeta vietu sadales sistēma, kas balstīta tikai uz iepriekšējo studiju rezultātiem, neņem vērā izlases procesu, kas jau notiek zemākos izglītības līmeņos.

Ieteikumi augstākās izglītības iestādēm:

1. Novērtēt un samazināt iemeslus ļoti augstajam augstskolu studentu, īpaši vīriešu, atbirumam. Institūciju pētniekiem un analītiķiem ieteicams izmantot dzīves gājuma analīzes pieeju, sekojot studentu gaitām caur studiju kursiem un programmām, tādējādi izprotot vājākos studiju posmus;
2. Piemērot institūciju stratēģijas sagaidāmajam studējošo skaita kritumam. Kā paredz Izglītības un zinātnes ministrijas ieteiktā stratēģija, augstskolu vadītājiem vajadzētu:
 - a. pārstrukturēt augstskolas infrastruktūru mazākam studējošo skaitam;
 - b. konstatēt augstskolas salīdzinošās priekšrocības un stiprās puses, koncentrēt resursus un uzmanību uz šīm jomām;
 - c. radīt un piemērot studiju programmas un to saturu mūžizglītībai;
 - d. stimulēt augstākās izglītības eksportu;
 - e. maģistra un doktora disertācijas sagatavot angļu valodā (vai citā ES valodā), lai stimulētu ārvalstu ekspertu piedalīšanos vērtēšanā, tā uzlabojot kvalitāti un starptautisko salīdzināmību.

Literatūra

- Auers, D., Rostoks, T., Smith, K. (2007). *Flipping burgers or flipping Pages? Student Employment and Academic Attainment in Post-Soviet Latvia*. *Communist and Post-Communist Studies* 2007, 40: 477-91.
- Cunška, Z. (2011). *Demographic characteristics of higher education in Latvia*. LU Zinātniskie raksti, 2011.
- Dombrovsky, V. (2009). *Is anything wrong with higher education in Latvia?* *Baltic Journal of Economics*, 9(2), 5-25.
- EU (2011) *EU education report: good progress, but more effort needed to achieve targets*, IP/11/488, Brussels, 19.11.2011. available at <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.do?reference=IP/11/488&format=HTML&aged=1&language=EN&guiLanguage=en> (accessed 22.08.2012)
- Eurostat, *EUROPOP2008 population projections, electronic databases*, available at <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes> (accessed 10.03.2010).
- Hazans, M. (2003). *Potential emigration of Latvian labour force after joining EU and its impact on Latvian labour market*, BICEPS research paper No 56.

- Hazans, M. (2011). *Latvijas demogrāfiskā situācija šķērsgriezumā: kas šodien dzīvo Latvijā?* Prezentācija Latvijas Universitātē, 12/09/2011.
- Krišjāne, Z., Bauls, A., Berziņš, M., Brants, M., Cunska, Z., Eglite, P. et. al. (kopā 19 autori) (2007). *Darbaspēka ģeogrāfiskā mobilitāte*. Project report, ESF National programme *Labour market research* funded project *Ministry of Welfare research*, University of Latvia, Riga.
- Latvijas universitāšu asociācija (LUA) (2011) LUA projekts *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga.
- Latvijas CSB datubāzes, pieejamas <http://www.csb.gov.lv/csp/content/?cat=355> (skatīts 23.09.2010).
- Lee, E.S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3, 47-57.
- LR Izglītības un Zinātnes ministrija, *Pārskats par augstāko Izglītību Latvijā 2002. - 2010. g.* Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka.html> (skatīts 20.09.2010).
- O'Hare, W.P., Pollard, K.M. & Ritualo, A.R. (2004). *Educational and Economic Characteristics*. In Siegel JB, Swanson DA (eds.). *The Methods and Materials of Demography*, Elsevier Academic Press, London, UK.
- PISA (2009). *OECD Programme for International Student Assessment, 2009*. Pieejams: http://pisa2009.acer.edu.au/interactive_results.php (skatīts 28.01.2011).
- Samir, K.C., Barakat, B., Goujon, A., Skirbekk, V. & Lutz, W. (2008). *Projection of Populations by Level of Educational Attainment, Age and Sex for 120 Countries for 2005– 2050*. IIASA Interim Report IR-08-038, International Institute for Applied System Analysis (IIASA), Austria. Available at www.iiasa.ac.at/Admin/PUB/Documents/IR-08-038.pdf (accessed March-May 2010).

Izglītības līmenis un darba tirgus Latvijā

Ludmila Aleksejeva (Paņina)

Ievads

Pētot sakarību starp izglītību un nodarbinātību, tiek analizēta bezdarba atkarība no izglītības līmeņa, bet kā otrs indikators tiek vērtēta izglītības ietekme uz darba ienākumiem. Piemēram, augstākā līmeņa speciālistu sagatavotības paaugstināšana ietekmē vadības procesus visos uzņēmumos, sekmējot to darba efektivitātes pieaugumu. Tieši šis darbaspēks spēj kvalitatīvi veikt zinātniski tehniskus jauninājumus, nodrošināt menedžmenta kvalitāti un aktivizēt inovatīvo attīstību. Pieaugot augsti kvalificētu speciālistu, kuriem ir zinātniskais grāds, skaitam augstskolas var būtiski atjaunināt akadēmisko personālu, kas, savukārt, uzlabos studiju un zinātniskā darba kvalitāti un veicinās reģionu vajadzībām nepieciešamo speciālistu sagatavošanu (Benneworth, 2010). Tāpat tas uzlabos darbaspēka struktūru reģionos, sekmējot valsts ekonomikas attīstību kopumā.

Dažādu profesionāļu sanāksmēs un pētījumos kā viena no lielākajām problēmām Latvijas konkurētspējas aspektā tiek minēta izglītības – gan augstākās, gan vidējās profesionālās – neatbilstība darba tirgus prasībām (sk., piem., LU, 2007). Pētījumi liecina, ka mācību procesā daudz vairāk būtu jāizmanto tehnoloģijas un mācību gaitā jāīsteno ar reālo darba tirgu saistīti projekti. Tāpat Latvijas augstākās izglītības saturs nav pieskaņots nedz darba tirgus prasībām, nedz sabiedrības attīstības ilgtermiņa tendencēm, piemēram, jauno tehnoloģiju arvien plašākai izplatībai un praktisko zināšanu prevalēšanai pār teoriju apguvi (SAK, 2010).

1. Ekonomiskā aktivitāte sadalījumā pēc izglītības līmeņiem

Kā liecina *Flash Eurobarometer* pētījuma *Students and Higher Education Reform*³ (EC, 2009) dati, 74% studējošo atzinuši, ka augstākās izglītības galvenais mērķis ir nodarbinātības nodrošināšana. Taču vairāk nekā puse studējošo atzina arī divu citu augstākās izglītības mērķu nozīmīgumu. Tā 54% uzskata, ka ļoti svarīgi ir vairot personas attīstību, bet 49% – ka svarīgi ir izglītēt aktīvu pilsoni, attīstot studējošo kritisko domāšanu un veicinot viņu aktīvu līdzdalību sabiedrības dīvē. Attiecīgi tikai 17% un 31% aptaujāto atzīmēja, ka šie mērķi nemaz nav svarīgi. Jāatzīmē, ka Latvijas studējošo vērtējumi bija līdzīgi ES vidējiem rādītājiem: 84% augstskolās studējošo uzsvēra, ka augstākās izglītības galvenais mērķis ir nodarbinātības nodrošināšana, 56% atzīmēja, ka būtisks augstākās izglītības mērķis ir veicināt personas attīstību, bet 49% – izglītēt aktīvu pilsoni (EC, 2009:15, 17).

Svarīgi atzīmēt, ka iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte un iesaistīšanās valstī notiekošajos procesos ir tiešā veidā atkarīga no personas izglītības līmeņa. Kaut arī bezdarbnieku rindās ir cilvēki ar augstāko izglītību, to īpatsvars ir daudz zemāks nekā vidēji visu darbspējīgo iedzīvotāju vidū. Kā redzams 1. tabulā, 2010. gadā sabiedrībā lielākais ir ekonomiski aktīvo iedzīvotāju īpatsvars ar arodizglītību vai profesionālo vidējo izglītību (35,7%). Savukārt, ekonomiski aktīvo iedzīvotāju ar augstāko izglītību īpatsvars ir 27,8%.

³ Kopējais aptaujāto studējošo skaits N= 14964, no tiem, - Latvijā N= 525

1. tabula. Iedzīvotāju ekonomiskā aktivitāte sadalījumā pēc izglītības līmeņiem
2005. un 2010. gadā, %.

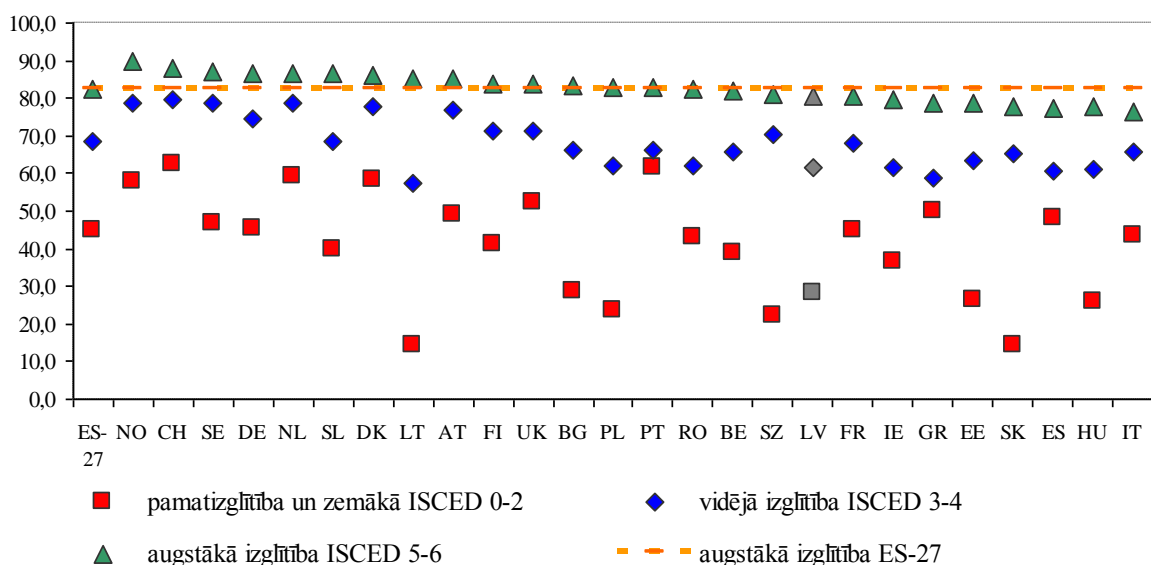
Izglītības līmenis	Ekonomiski aktīvo iedzīvotāju sadalījums pēc izglītības līmeņiem.		Nodarbināto iedzīvotāju sadalījums pēc izglītības līmeņiem.		Darba meklētāju sadalījums pēc izglītības līmeņiem.	
	2005	2010	2005	2010	2005	2010
Augstākā izglītība	22,3	27,8	23,4	30,7	10,7	15,4
Arodizglītība vai profesionālā vidējā izglītība	37,4	35,7	37,5	35,8	36,4	35,2
Vispārējā vidējā izglītība	25,9	25,1	25,6	23,9	29,2	30,2
Pamatizglītība	13,5	11,0	12,7	9,3	21,8	18,3
Zemāka par pamatizglītību	0,9	0,4	0,8	0,3	1,9	0,8
Kopā	100	100	100	100	100	100

Avots: CSP, 2011

Līdzīgi rezultāti ir novērojami arī nodarbinātības rādītājā: jo augstāks izglītības līmenis, jo augstāks arī nodarbinātības līmenis. Latvijā 2010. gadā gandrīz trešdaļa no visiem nodarbinātajiem iedzīvotājiem bija ar augstāko izglītību. Atsevišķās valstīs nodarbinātības līmenis personām ar augstāko izglītību ir būtiski augstāks nekā personām ar pamatizglītību, piemēram, Lietuvā attiecīgi – 85,4% un 14,4%, Čehijā – 81,0% un 22,0%, Latvijā – 80,6% un 28,4%, Slovākijā – 78,0% un 14,3%).

2. Nodarbinātība izglītības griezumā

Kā redzams 1. attēlā, nodarbinātības līmenis iedzīvotājiem ar augstāko izglītību ir 80,6%, un tas ir tuvs vidējam ES-27 nodarbinātības līmenim. Bet personām ar vidējo izglītību nodarbinātības līmenis vidēji ir par 20% mazāks jeb 61,5%. Savukārt nodarbinātības līmenis iedzīvotājiem ar pamatizglītību un zemāko izglītības līmeni ir 28,4%, kas ir 35% no vidējā ES-27 nodarbinātības līmeņa (skat. 1. attēlu).

1. attēls. Nodarbinātības līmenis atkarībā no iegūtās izglītības ES valstīs 2010. gadā, %

Avots: EUROSTAT, 2011a.

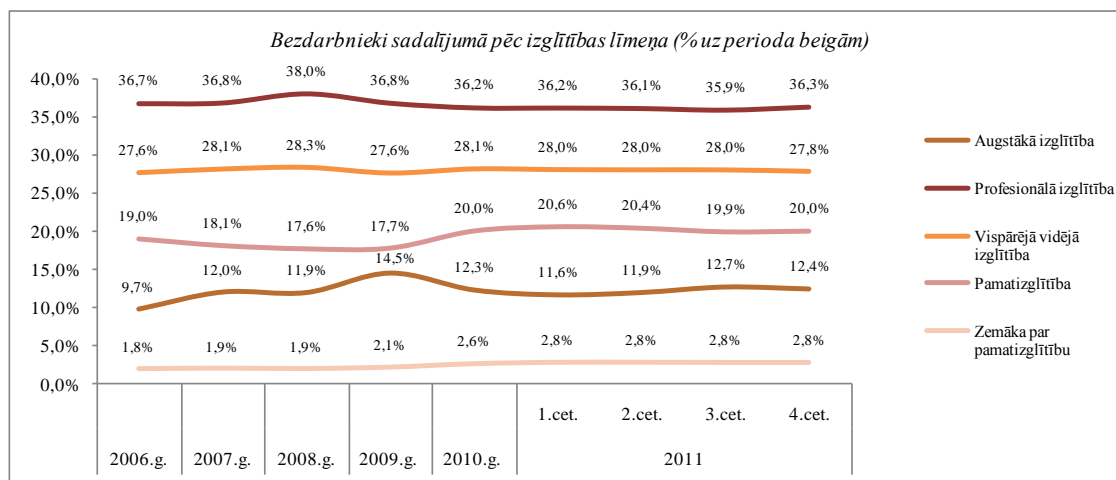
Pēc Centrālās statistikas pārvaldes (CSP) darbaspēka apsekojumu datiem, 2010. gada beigās darbu meklēja 6% augstāko izglītību ieguvušie, 14% arodizglītību vai profesionālo vidējo izglītību ieguvušie un 19% pamatizglītību vai vispārējo vidējo izglītību ieguvušie iedzīvotāji (skat. 2. tabulu). Citiem vārdiem, iegūtā augstākā izglītība, salīdzinot ar arodizglītību, vidēji divas reizes samazina varbūtību iedzīvotājam kļūt par bezdarbnieku, bet trīs reizes, salīdzinot ar pamatizglītību.

2. tabula. Bezdarba un ienākumu līmeņa izmaiņas atkarībā no izglītības līmeņa Latvijā

Bezdarbnieku īpatsvars iedzīvotāju vidū, %; 2010	Izglītības līmenis	Ienākumu līmenis % (EUR); 2009
-	zemāka par pamatizglītību	100% (4 895)
19,1%	pamatizglītība	
14,4%	vispārējā vidējā izglītība	132,8% (6 503)
6,1%	arodizglītība vai profesionālā vidējā izglītība	
	augstākā izglītība	219,4% (10 732)

Avots: autores veidots pēc NVA, 2011; CSP, 2011; EUROSTAT 2011b.

Aplūkojot 2. attēlu, var konstatēt, ka 2011. gada decembra beigās no 16 201 bezdarbnieka 12,4% bija bezdarbnieki ar augstāko izglītību (11 763 jeb 72,6% sievietes un 4438 jeb 27,4% vīrieši).

2. attēls. Bezdarbnieki sadalījumā pēc izglītības līmeņa, % 2011. gada beigās

Avots: Lipska, 2012

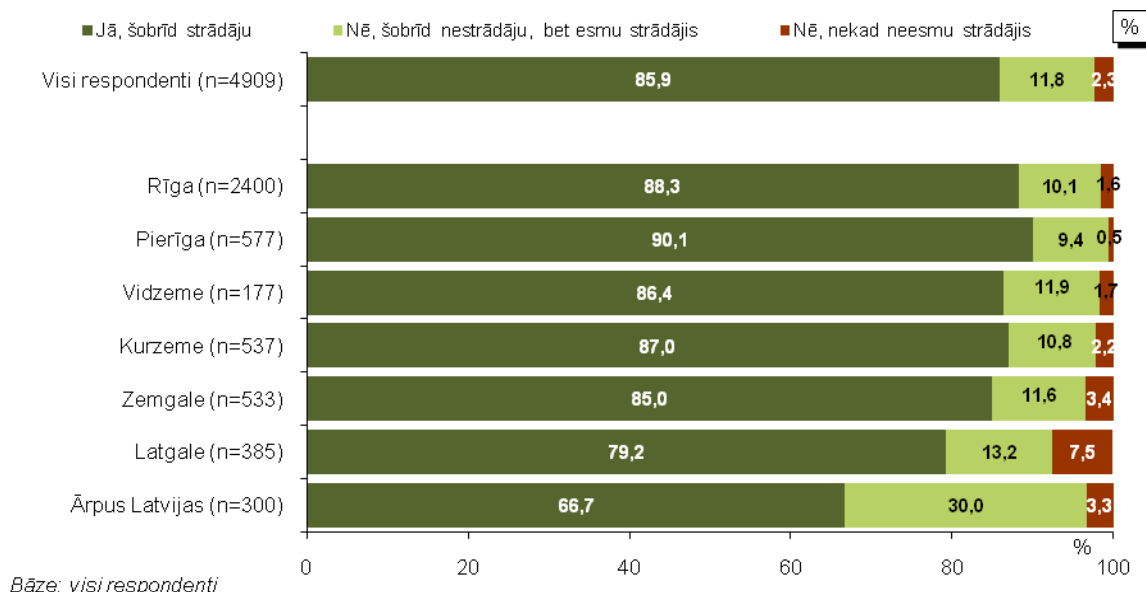
Reģistrēto bezdarbnieku ar augstāko izglītību sadalījums atkarībā no iegūtās profesijas 2011. gada decembra beigās ir sniegts 3. tabulā. Sarakstā ir visu izglītības tematisko jomu pārstāvji: ekonomisti (2541), juristi (835), skolotāji (piemēram, vispārējās vidējās izglītības skolotāji – 898, vispārējās pamatizglītības skolotāji – 315), mehānikas inženieri – 413, būvinženieri – 383, filologi – 348 (skat. 3. tabulu).

3. tabula. Reģistrēto bezdarbnieku ar augstāko izglītību sadalījums pa profesiju grupām 2011. gada 31. decembrī (lielākais skaits)

Profesijas nosaukums	Bezdarbnieku skaits	% no kopskaita
Ekonomists	2541	15,7
Inženieris (būvzinženieri, elektroinženieri, mehānikas inženieri, elektronikas inženieri u.t.t.)	2357	14,5
Skolotājs (vispārējās vidējās izglītības, profesionālās izglītības, pamatskolas, pirmsskolas u.t.t.)	1758	10,9
Direktors / vadītājs (uzņēmumu, struktūrvienību, nodaļu u.t.t.)	1270	7,8
Jurists	837	5,2
Speciālisti (sabiedrisko attiecību, personāla, loģistikas, vides aizsardzības, dizaina, banku u.t.t.)	726	4,5
Uzņēmējdarbības (komercdarbības) speciālists	440	2,7
Grāmatvedis	413	2,5

Avots: Lipska, 2012

Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktajā absolventu aptaujā redzams, ka vidēji nodarbināti ir 89,5% absolventu. Vislielākais bezdarbnieku skaits (33,3%) ir starp ārvalstīs strādājošajiem absolventiem. Savukārt Latgalē ir vislielākais absolventu skaits (7,5%), kas nekad nav bijuši nodarbināti (skat. 3. attēlu).

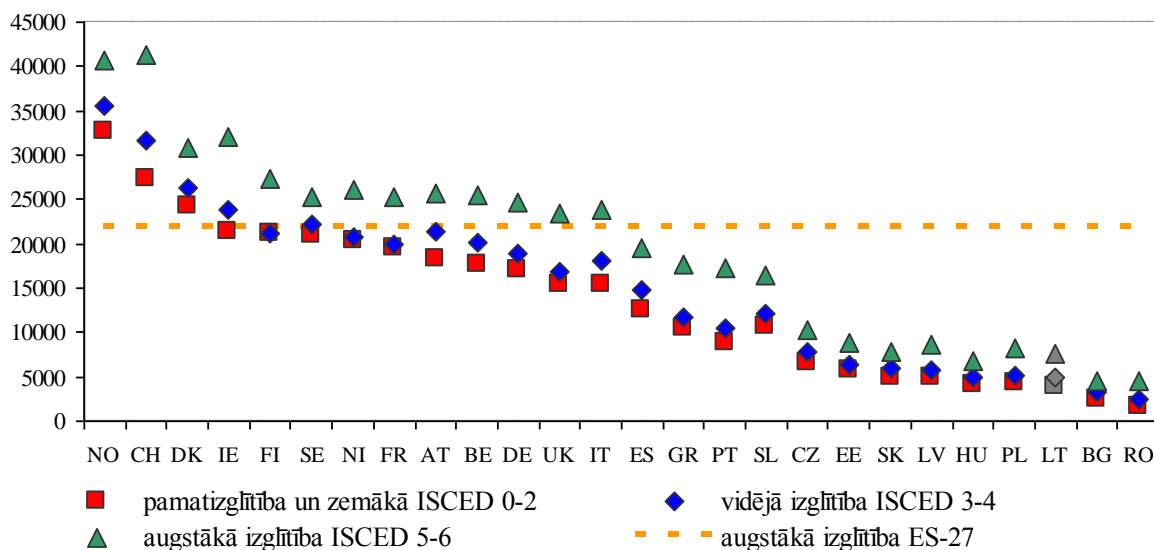
3. attēls. Universitāšu absolventu nodarbinātības statuss

Avots: LUA, 2011.

Krīze iezīmējusi jaunu būtisku pavērsienu Latvijas darba tirgū – darbu valsts pārvaldē zaudējuši daudzi tūkstoši cilvēku un pieprasījums pēc speciālistiem valsts sektorā ir strauji samazinājies. Gan strukturālās reformas publisko pakalpojumu jomā, gan valsts pārvaldes štatu būtiska samazināšana ierobežotā finansējuma dēļ dod ļoti nepārprotamu signālu darbaspēka tirgum un augstskolām, ka darbavietu skaits neražojošajā sfērā turpmāk būs ļoti ierobežots. Tas nozīmē darba meklējumus un pārkvalifikāciju gan studējošajiem, gan augstskolu absolventiem, gan arī pārdomas par studiju programmas izvēli potenciālajiem studentiem (Eglītis, Paņina, 2010).

3. Izglītības ietekme uz ienākumu līmeni

Izglītības līmeņa ietekme uz atalgojuma apjomu⁴ spilgtāk izpaužas, salīdzinot darba algas cilvēkiem ar augstāko izglītību un cilvēkiem ar vidējo izglītību. Kā redzams 3. attēlā, augstākā izglītība ne tikai dod iespēju saglabāt darba vietu, bet arī saņemt lielāku atalgojumu. Nodarbinātie ar akadēmisko augstāko izglītību Eiropas Savienībā (ES) vidēji saņem vairāk nekā divas reizes lielāku atalgojumu par nodarbinātajiem, kas ieguvuši vispārējo vidējo izglītību. Līdzīgas atalgojuma atšķirības vērojamas arī Latvijā (EC, 2007). Piemēram, Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD (2010)) ikgadējā monitoringa rezultāti liecina, ka vidēji ienākumu apjoms personām ar augstāko izglītību ir par 29% lielāks nekā personām ar vispārējo vidējo izglītību. Līdzīga tendence ir arī ES valstīs (skat. 4.attēlu).

4. attēls. Vidējais ienākumu līmenis atkarībā no iegūtās izglītības ES valstīs 2009. gadā, eiro.

Avots: EUROSTAT, 2011b.

Arī *Eurostat* dati liecina, ka 2009. gadā Latvijas iedzīvotājiem ar augstāko izglītību atalgojums bija divas reizes lielāks nekā iedzīvotājiem ar pamatizglītību, kā arī par 65% lielāks nekā iedzīvotājiem ar vidējo vispārējo vai profesionālo izglītību (skat. 2. tabulu). Taču, jāpiebilst, ka vidējais ienākumu līmenis Latvijā būtiski atpaliek no ES rādītājiem. Tāpēc, kaut arī divas reizes atšķiras atalgojums personām ar augstāko un vidējo izglītību (un pat pamatizglītību), tomēr šīs atšķirības nav tik izteiktas kā Rietumeiropas un Ziemeļeiropas valstīs. Tas arī ir par iemeslu darbaspēka migrācijai no Latvijas. Daudzās tautsaimniecības nozarēs Latvijā joprojām izglītības iegūšanas motivāciju un izplatību kavē tas, ka pēdējos gados darba tirgū, īpaši privātajā sektorā, speciālistu kvalifikācija un zinātniskais grāds nozīmīgi neietekmē atalgojumu.

5. attēlā parādīta izglītības un nodarbinātības politikas sasaiste. Demogrāfiskie procesi (dzimstība, novecošanās, migrācija, darbaspējīgie iedzīvotāji) ir darbaspēka piedāvājuma bāze, kas ietekmē visas sistēmas, arī nodarbinātības, izglītības, sociālo un finanšu sistēmu.

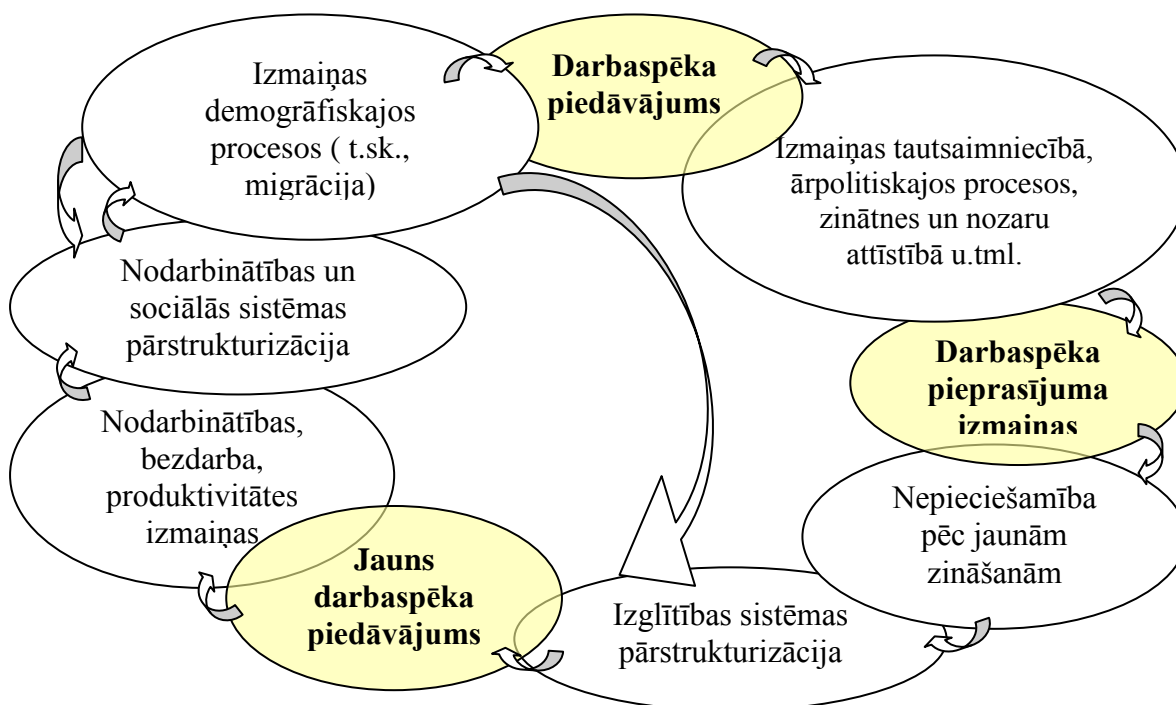
⁴ Īpaši izteikta šī sakarība kļūst, strauji attīstoties tehnoloģiskajam līmenim. Cilvēkkapitāla (*human capital*) teorija un arī prakse liecina, ka augstākās izglītības rezultāts izpaužas ne tikai tieši, t.i., lielākā izpeļņā, bet arī netieši – spējā saglabāt darbu, dažādu nefinansiālu labumu veidā, t.sk., labāki darba apstākļi, iespējas tālākizglītoties u.c. Bez tam valdība un pašvaldības saņem vairāk nodokļu, kas, savukārt, ļauj paaugstināt dzīves līmeni. Tātad izglītības līmeņa un izpeļņas sasaiste ir daudz komplicētāka. Protams, svarīga nozīme ir arī tirgus īpatnībām konkrētā valstī.

Izmaiņas tautsaimniecības procesos, jaunu tehnoloģiju attīstība, privatizācija, globalizācija, piemēram, Latvijas iestāšanās ES, noved pie darbaspēka pieprasījuma izmaiņām. Piemēram, privatizācija ietekmēja īpašumu tirgu un būvniecības speciālistu strauju pieprasījumu, bet interneta attīstība – strauju datorspeciālistu pieprasījumu. Tāpat, pateicoties minētajiem procesiem, rodas jaunas prasības darbaspēkam, piemēram, datorprasmes, valodu prasmes, ES likumdošanas zināšanas. Tas rada nepieciešamību pēc jaunām zināšanām, ko var sniegt izglītības iestādes.

Lai izglītības iestādes apmierinātu jaunās darba tirgus prasības, rodas nepieciešamība pēc izmaiņām izglītības programmās vai arī jaunām programmām. Nepieciešams sagatavot pedagogus, kas spētu īstenot jaunās programmas, kā arī nepieciešama izglītības iestāžu un kopumā izglītības sistēmas pārstrukturizācija. Savukārt izmaiņas izglītības sistēmā rada jaunajiem apstākļiem atbilstošu darbaspēka piedāvājumu.

Savukārt izmaiņas darbaspēka piedāvājumā izraisa izmaiņas nodarbinātības un bezdarba struktūrā un sistēmā kopumā. Piemēram, ir nepieciešama bezdarbnieku pārkvalifikācija atbilstoši jaunajam pieprasījumam, un tā var būt saistīta ne tikai ar programmu grozījumiem, bet arī ar citu nodarbinātības veicināšanas pasākumu izmaiņām, pat institūciju reorganizāciju.

Izmaiņas nodarbinātībā var ietekmēt sociālo sistēmu. Piemēram, jo mazāk bezdarbnieku, jo mazāk līdzekļu vajag pabalstiem; jo lielākas iespējas darbu veikt mājās, jo vairāk iespēju darba tirgū iesaistīties jaunajām māmiņām. Tas atstāj iespaidu uz demogrāfiskajiem procesiem. Savukārt jaunu zināšanu rezultātā radies produktivitātes pieaugums ietekmē izmaiņas tautsaimniecībā. Teorētiski cikls ir nepārtraukts un, jo biežāk vērtēs izmaiņas tautsaimniecībā un ārpolitiskajos procesos, jo efektīvāka un darba tirgus pieprasījumam atbilstošāka būs izglītības sistēma (Zālite, 2008:157).

5. attēls. Izglītības un nodarbinātības politikas savstarpējā saistība

Avots: Zālite, 2008, 157. lpp.

Darba tirgus prognozes nepieciešamas darbaspēka piedāvājuma un pieprasījuma noteikšanai un to savstarpējās atbilstības nodrošināšanai. Darba tirgus prognozes ir cieši saistītas ar izglītības sistēmu, tās pārvaldi un attīstību.

Ārpolitiskie procesi, tautsaimniecības izaugsme, tautsaimniecības struktūras izmaiņas nozaru griezumā, nodarbinātības un bezdarba izmaiņas, produktivitātes un algu dinamikas izmaiņas, kā arī inflācijas dinamika noved pie izmaiņām darbaspēka pieprasījuma struktūrā.

Jaunajiem apstākļiem atbilstošs darbaspēka piedāvājums, kas attiecas uz izglītības un mūžizglītības sistēmu, jāveido jau savlaicīgi, balstoties uz izmaiņām iepriekš minētajos procesos un šo procesu rādītāju prognozēm, jo ir nepieciešams laiks attiecīgu speciālistu sagatavošanai – vajadzīgi ieguldījumi cilvēkkapitālā, izglītības sistēmas pārstrukturizācija, piedāvāto programmu pārstrāde u.tml.

Secinājumi un ieteikumi

Kopumā var secināt, ka iedzīvotāju, kas ieguvuši augstāko izglītību, nodarbinātība ir visaugstākā. Tas nozīmē, ka valstij ir ekonomiski izdevīgi veicināt augstākās izglītības iegūvi.

Tomēr, izvērstā informācija par absolventu struktūru un viņu tālāko iesaisti darba tirgū Latvijas statistikā nav pieejama. Piemēram, tik būtiski augstākās izglītības rezultatīvie rādītāji kā absolventu nodarbinātība, kā arī tās atbilstība iegūtajai izglītībai un darba ražīgums izglītības griezumā netiek noteikti un ņemti vērā izglītības politikas izstrādē. Līdz ar to būtu jāparedz iespēja iegūt šādu informāciju, veicot augstākās izglītības sistēmas monitoringu, jo tas palīdzēs operatīvi noteikt problēmu rašanās iemeslus un savlaicīgi tos risināt.

Augstākā izglītība, kā liecina statistikas dati, dod iespēju saņemt lielāku atalgojumu, maksājot valstij lielāku nodokļu summu. Taču tautsaimniecības līmenī ir vāji definētas speciālistu kvalifikācijas prasības, un tas nestimulē programmu pilnveidi un orientāciju uz darba tirgū nepieciešamajām kompetencēm, kā arī starpdisciplināru programmu piedāvājumu, kas plaši izplatīts rietumvalstīs un ASV. Tāpat netiek veidotas atbilstošas vidēja un ilgtermiņa darba tirgus prognozes.

Izglītības, finanšu un nodarbinātības politikas mijiedarbība veido savstarpēji saistītu ciklu: izmaiņas tautsaimniecības procesos noved pie darbaspēka pieprasījuma izmaiņām, bet tās izraisa nepieciešamību pēc izglītības sistēmas pārstrukturizācijas, kas, savukārt, rada jaunajiem apstākļiem atbilstošu darbaspēka piedāvājumu (tas jāveido savlaicīgi, balstoties uz darba tirgus prognozēm). Savukārt izmaiņas darbaspēka piedāvājumā izraisa nepieciešamību pēc nodarbinātības sistēmas pārstrukturizācijas, un tas, savukārt, ietekmē tautsaimniecības norises. Makroekonomiskā politika var dot būtisku impulsu augstākās izglītības (pieprasījuma vadītas augstākās izglītības) attīstībai dažādos veidos. Piemēram, atbalstot biznesa sektoru un veicinot darba tirgus stabilitāti, var sasniegt arī augstākās izglītības sektora attīstību, kas, protams, ir ilgtermiņa pasākums. Taču attīstīta augstākās izglītības sistēma ar sinerģijas efekta palīdzību arī veicina ekonomikas izaugsmi, nodrošinot reģionu līdzsvarotu attīstību un valsts konkurētspējas pieaugumu. Piemēram, Skandināvijas valstīs veiktais pētījums liecina, ka augstskolām ir nozīmīga loma reģiona attīstībā (Hedin, 2009), piemēram, izglītojot darbaspēku, kurš apmierina privātā un publiskā sektora prasības, tādējādi reaģējot uz izmaiņām darba tirgū.

Lai turpmāk nodrošinātu Latvijas darba tirgu ar nepieciešamajiem speciālistiem, ir jāsniedz atbalsts augsti kvalificētu speciālistu ar zinātnisko grādu sagatavošanai augstskolās, nodrošinot ES fondu atbalstu un nākošajā plānošanas periodā īstenojot ESF projektu *Atbalsts doktora un maģistra studiju programmām*.

Literatūra

- Benneworth, P. (2010) *University Engagement and Regional Innovation*. ESMU, European Centre for Strategic Management of Universities, Brussels.
- Chakrabarti, A., Rice, M. (2003) *Changing Roles of Universities in Developing Entrepreneurial Regions: The Case of Finland and the US*. (skatīts 14.10.2008).
Pieejams: <http://web.mit.edu/ipc/publications/pdf/03-003.pdf>
- CSP (2010) *Darbspēka apsekojumu dati*. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga.
- CSP (2011) *Iedzīvotāji pēc ekonomiskās aktivitātes*. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga. (skatīts 2010. gada 9. aprīlī). Pieejams:
<http://data.csb.gov.lv/DATABASE/Ikgad%C4%93jie%20statistikas%20dati/Nodarbin%C4%81t%C4%ABba/Nodarbin%C4%81t%C4%ABba.asp>
- EC (2007) *Study on European Higher Education: Rates of return and funding models in Europe*. (skatīts 11.05.2008). Pieejams: http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/funding/vol3_en.pdf
- EC (2009) *Students and Higher Education Reform*. Analytical Report European Commission, Flash Eurobarometer No 260.
- Eglītis, J., Paņina, L. (2010) *Funding Higher Education in Latvia: Strategies and Scenarios*. In: *Economic Science for Rural Development*. Proceedings of the International Scientific Conference. № 22. Jelgava, 2010. 116.-122. lpp. ISSN 1691-3078; ISBN 978-9984-9937-9-9
- EUROSTAT (2011a) *lfsa_ergaed-Employment rates by sex, age groups and highest...*, Eurostat datubāze. (skatīts 17.03.2011).
- EUROSTAT (2011b) *ilc_di08-Mean and median income by education level*, Eurostat datubāze. (skatīts 15.02.2011).
- Hedin S. (ed) (2009) *Higher education institutions as drivers of regional development in the Nordic countries*. Nordregio Working Paper 2009:3. p-45. (skatīts 19.05.2010).
Pieejams: <http://www.nordregio.se/inc/openitem.asp?id=76230&nid=2112>
- Huggins R., Jones M., Upton S. (2008) *Universities as drivers of knowledge based regional development: a tripple helix analyses of Wales*. International Journal of Innovation and Regional development, Vol. 1 (1).
- Lipska, I. (2012) *Bezdarba situācija valstī, 2011. gada decembris*. Nodarbinātības valsts aģentūra, Rīga. (skatīts 04.04.2012). Pieejams:
http://www.lm.gov.lv/upload/darba_tirgus/darba_tirgus/bezd_2011_12.pdf
- LU (2007) *Darba tirgus pētījums Profesionālās un augstākās izglītības programmu atbilstība darba tirgus prasībām*. Latvijas Universitāte, Rīga.
- LUA (2011) *LUA projekts Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Latvijas universitāšu asociācija. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga.
- NVA (2011) *Nodarbinātības valsts aģentūras datu bāze*, (skatīts 17.03.2011).
http://www.nva.lv/docs/17_4d5ce85011b664.04978100.xls
- OECD (2007) *Higher Education and Regions. Globally competitive, locally engaged*. OECD: OECD Publishing.
- OECD (2009) *Education at a Glance 2009: OECD Indicators*. (2009) Paris: OECD. (skatīts 27.02.2010). Pieejams:
http://www.oecd.org/document/24/0,3746,en_2649_39263238_43586328_1_1_1_1,0_0.html
- SAK (2010) *Augstākā izglītība Latvijā: fakti, problēmas un iespējas*. Rīga: Stratēģiskās analīzes komisija. (skatīts 14.12.2010) Pieejams: <http://saki.lv/sak-zinojumi-un-petijumi/zinojumi/575-augstaka-izglitiba-latvija-fakti-problemas-un-iespejas>

Shwab, K. (2010) *The Global Competitiveness Report 2010–2011*. (skatīts 17.03.2011).

Pieejams:

<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>

Zālīte A., (2008) *Pirmskolas izglītības finansēšana Latvijas izglītības politikas un sociālekonomiskā kontekstā*. Daugavpils: Akadēmiskais apgāds „Saule”

Universitātes regulējošais tiesiskais ietvars

Dita Štefenhagena

Ievads

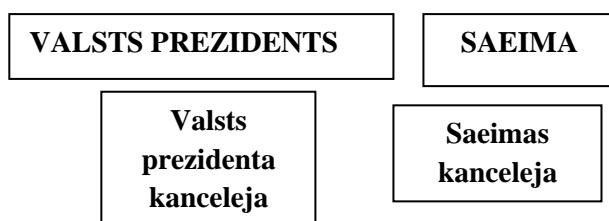
Šajā sadaļā raksturots Latvijas universitāšu darbību regulējošais tiesiskais ietvars, galveno uzvaru liekot uz Latvijas universitāšu valstisko regulējumu un universitāšu pārvaldības attīstības tendencēm Eiropas Savienībā (ES). Raksturots universitātes statuss valsts pārvaldes institūciju sistēmā, īpaši pievēršoties universitātes autonomijas raksturojumam. Definēti mūsdienu universitāšu mērķi, raksturotas problēmas un ieskicēti iespējamie risinājumi universitāšu tiesiskā regulējuma attīstībā.

1. Universitāte publiskās pārvaldes institūciju sistēmā

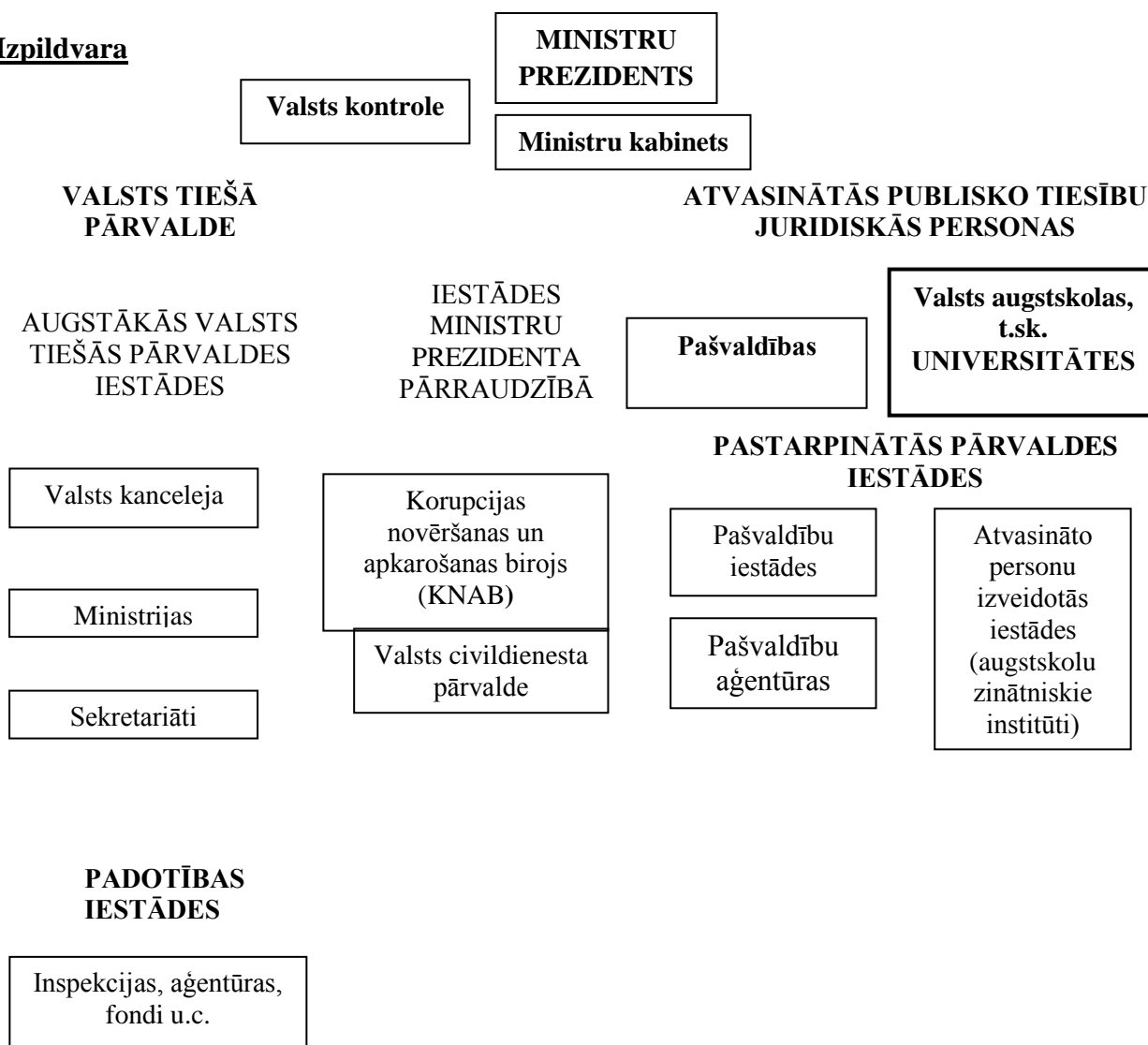
Demokrātiskā sabiedrībā valstī ir varas dalīšanas princips – valsts kompetence ir sadalīta starp valsts organizācijām. Jau Monteskjē 1748. gadā definēja, ka valsts vara ir sadalīta trijās daļās – likumdevēja varā, izpildvarā un tiesu varā. Šīs varas valsts sistēmā viena otru papildina un kontrolē. Valdība kopā ar tās padotībā esošajām valsts pārvaldes iestādēm veido vienotu, stingri hierarhisku izpildvaras sistēmu. Lai realizētu izpildvaru, valdība daļu savas kompetences deleģē valsts pārvaldes iestādēm, ar padotības mehānisma palīdzību paturot kontroli un atbildību par deleģēto uzdevumu izpildi (Levits, 2002). Valsts pārvaldes institūciju sistēmu veido tiešās un pastarpinātās valsts pārvaldes institūcijas (Valsts pārvaldes iekārtas likums, 2003). Valsts tiešo pārvaldi veido Latvijas Republikas (LR) kā sākotnējās publiskās personas iestādes un amatpersonas. LR Ministru kabinets (MK) īsteno padotību pār valsts pārvaldes iestādēm un pār valsts pārvaldes funkciju pildīšanu. Valsts tiešās pārvaldes sistēmā ietilpst visas ministrijas, Valsts kanceleja, kā arī iestādes, kuras izveidojis MK Valsts pārvaldes iekārtas likuma noteiktajā kārtībā, piemēram, Korupcijas novēršanas un apkarošanas birojs (KNAB) u.c. iestādes. (1.att.)

Lai efektīvāk realizētu valsts pārvaldes funkcijas, valsts veido no valsts atvasinātas publiskas personas, nododot tām daļu no saviem pārvaldes uzdevumiem. (Levits, 2002). Tādējādi veidojas valsts pastarpinātā pārvalde, kuru veido atvasinātu publisku personu iestādes, piemēram, pašvaldības un valsts augstskolas, arī universitātes.

Lēmējvara

Izpildvara

1. attēls. Universitātes valsts pārvaldes institūciju sistēmā.

Avots: autores veidots, izmantojot Valsts kanceleja, 2010a, 2010b.

2. Galvenais universitāti regulējošais tiesiskais ietvars

Universitātes kā institūcijas nav atsevišķi atdalītas no kopējā augstākās izglītības sistēmas konteksta ne tiesiski, ne strukturāli, ne arī finansiāli. Augstskolu reglamentējošā tiesiskā bāze attiecas uz universitāšu darbību, un nav atsevišķas normatīvās bāzes, kas attiektos tikai uz universitātēm. Universitāšu tiesisko ietvaru valsts līmenī veido Latvijas Republikas Satversme, Augstskolu likums, Zinātniskās darbības likums, Izglītības likums un citi normatīvie akti. Augstākās izglītības finansēšanu regulējošā tiesiskā bāze ir LR likums

Par budžeta un finanšu vadību, ikgadējie likumi par budžetu, un MK noteikumi par bāzes finansējuma piešķiršanas kārtību valsts augstskolām un valsts augstskolu zinātniskajiem institūtiem. Institūcijas līmenī universitātes tiesisko ietvaru nosaka katras universitātes Satversme, darbības stratēģija, kā arī citi iekšējie dokumenti. Universitātes iekšējais augstākais normatīvais dokuments ir universitātes Satversme, kas nosaka universitātes mērķus un uzdevumus, kompetenci un darbības formas, kā arī personāla, lēmēj institūciju un struktūrvienību pamatdarbības principus.

Latvijas universitātēm saistošais ES tiesiskais ietvars pamatā noteikts Boloņas deklarācijā un Lisabonas stratēģijā, kas raksturo galvenos darbības mērķus un prioritātes izglītības jomā. 2000. gadā pieņemtā Lisabonas stratēģija ir ES stratēģiskās attīstības dokuments, kas paredz Eiropas izglītību veidot kā konkurētspējīgu, dinamisku un uz zināšanām balstītu, īpaši attīstot mūžizglītības jomu (EC, 2000). Savukārt Boloņas process ir uzsākts 1999. gada 19. jūnijā, 29 Eiropas valstu izglītības ministriem parakstot Boloņas deklarāciju par vienotas Eiropas augstākās izglītības telpas veidošanu. Šobrīd Boloņas procesā iesaistījušās vairāk nekā 40 valstis ar mērķi veidot starptautiski izprotamu un salīdzināmu akadēmisko grādu sistēmu, vienkāršotāku diplomu atzīšanu un studentu, pasniedzēju un pētnieku mobilitāti (Eiropas augstākās izglītības telpas bibliotēka, 2012). Līdztekus Eiropas līmeņa organizācijām pastāv arī vairākas starptautiskas universitāšu organizācijas un sadarbības tīkli, kuriem ir ietekme uz universitāšu tiesiskā ietvara attīstību, piemēram, Eiropas Universitāšu asociācija (*European University Association, EUA*), Eiropas galvaspilsētu universitāšu tīkls (*Network of the Universities from the Capitals of Europe, UNICA*). Starptautiskās augstākās izglītības organizācijas veicina dažādu valstu universitāšu pārvalžu sadarbību augstākās izglītības politikas veidošanā, starp Eiropas valstīm nodrošinot vienotāku un saprotamāku augstākās izglītības politiku.

Eiropas Universitāšu asociācijas pēdējo gadu pētījumos uzsvērtā universitāšu patstāvības un autonomijas nostiprināšanas un tās palielināšanas nozīme, jo pastāv uzskats, ka tieši autonomija palīdzēs universitātēm veiksmīgāk realizēt jaunus mērķus un uzdevumus, ko nosaka sabiedrība un tautsaimniecība (EUA, 2009; Esterman., et. al., 2011). EUA uzsver, ka 43% no EUA dalībuniversitātēm kopumā 47 valstīs autonomiju vērtē kā nozīmīgu universitāšu institucionālās attīstības priekšnoteikumu. Lai universitātes spētu sniegt ieguldījumu tautsaimniecībā, svarīgi ir visi četri universitāšu autonomijas veidi, kas definēti EUA Lisabonas deklarācijā 2007. gadā. Tie ir: akadēmiskā, finansiālā, organizatoriskā un personāla autonomija (EUA, 2007, Esterman., et. al., 2011). Tātad, vadoties no universitāšu autonomijas statusa, gan ES valstīs, gan Latvijā galvenokārt no pašām universitātēm ir atkarīgs, kā tās realizē sabiedrības noteiktos mērķus, sniedzot ieguldījumu tautsaimniecībā.

Augstākās izglītības, arī universitāšu pārvaldes sistēmu Latvijā vistiešāk reglamentē 1995. gadā pieņemtais Augstskolu likums. Tas nosaka, ka universitātes ir autonomas izglītības un zinātnes institūcijas ar pašpārvaldes tiesībām. Universitāšu autonomija izpaužas tiesībās brīvi izvēlēties universitātes dibinātāju (valsts) izvirzīto un likumam atbilstošu uzdevumu veidus un formas. Tāpat autonomija izpaužas atbildībā par izglītības kvalitāti, finanšu un materiālo resursu racionālu izmantošanu, augstskolu darbību reglamentējošo likumu un citu normatīvo aktu ievērošanu (Augstskolu likums, 1.n. 4.p.). Universitātes ir pilntiesīgas autonomas iestādes, jo tās ir juridiskas personas. Universitāšu mērķis ir apmierināt konkrētu sabiedrības grupu vajadzības. Universitāšu autonomā kompetence nozīmē, ka institūcijas patstāvīgi, tomēr valsts pārraudzībā, pilda valsts deleģētos uzdevumus. (Levits, 2002). Autonomijas jēdziens nenozīmē pilnīgu neatkarību, jo pašpārvaldes subjektu pieņemtajiem lēmumiem ir jāatbilst LR likumiem un MK noteikumiem, un valsts pārrauga atvasināto publisko personu autonomo kompetenču īstenošanu un rīcības tiesiskumu. Tātad, lai arī valsts universitātes ir autonomas, valsts iestādēm ir tiesības un pienākums kontrolēt

universitāšu pārvaldes procesus, jo valsts paliek atbildīga par universitāšu kā atvasināto publisko personu darbību.

Tomēr universitātes reglamentējošais tiesiskais ietvars, kas nosaka universitātes autonomiju un pašnoteikšanās tiesības, nav viennozīmīgs. Izpratne par to, kā izpaužas universitātes autonomija un cik plašai tai jābūt, Eiropas valstīs ir dažāda. Arī Latvijas augstākās izglītības ekspertu Izglītības un zinātnes ministrijā (IZM) viedoklis par universitāšu autonomijas palielināšanu nav viennozīmīgs. Ir uzskats, ka autonomiju var izmantot pilnvērtīgi tikai tad, ja universitātēm ir pietiekoša kapacitāte visa veida resursos – finanšu, cilvēkresursos, kā arī skaidra ilgtermiņa stratēģija (Rēvalde, Barševskis, 2010). Šādi tiek paists viedoklis, ka Latvijas universitātēm nav pietiekošu resursu un ilgtermiņa stratēģijas, lai pilnvērtīgi spētu izmantot universitāšu autonomiju.

Vairākos avotos, arī augstākās izglītības ekspertu ziņojumos, secināts, ka autonomijas un pašnoteikšanās tiesiskās normas tomēr pilnībā netiek realizētas ne juridiski, ne faktiski (Jarinovska, 2006), jo universitāšu autonomijas statuss Latvijā ir samērā nesens. Līdz 2006. gadam valsts augstskolas, to skaitā universitātes, bija valsts tiešās pārvaldes iestādes. Bet saskaņā ar 2006. gada 23. marta Augstskolu likuma grozījumiem valsts dibinātās augstskolas, arī universitātes, kļuva par atvasinātām publiskām personām. Gan augstāko izglītību regulējošās valsts iestādes, gan pašas universitātes pilnībā neapzinājās, kādas zināšanas, prasmes un atbildības nosaka Latvijas augstskolu jaunais juridiskais statuss. Likumdošanas procesi attīstās lēni, un Augstskolu likuma tiesiskās normas ne visos gadījumos ir piemērotas jaunajam juridiskajam statusam. Daudzviet likumā augstskolām kā pastarpinātās pārvaldes institūcijām piemērotas valsts tiešās pārvaldes institūcijas normas. Tādējādi rodas pretruna – no vienas puses, universitātēm aizvien vairāk jārealizē sabiedrības un valsts paaugstinātās prasības, tāpēc nepieciešama lēmumu pieņemšanas brīvība jauniem vadīšanas risinājumiem, taču, no otras puses, tas bieži nav iespējams, jo universitātes joprojām reglamentē strikta normatīvā bāze, kas raksturīga tiešās pārvaldes institūcijām. Arī augstskolu juridiskā statusa pētījumi liecina, ka, iepazīstoties ar faktisko situāciju, tikai reta augstskola (universitāte) šobrīd var pilnvērtīgi darboties kā atvasināta publiska persona, jo Latvijā nav atrisināta virkne jautājumu, kas saistīti ar augstskolu juridisko statusu, piemēram, nekustamo īpašumu piederība, izmantošana, pirkšana un pārdošana, finansiālā patstāvība u.c. (Jarinovska, 2006). Šīs problēmas krietni ietekmē universitāšu darbības rezultātus un to ietekmi uz tautsaimniecību.

Universitāšu autonomijas un pašnoteikšanās attīstību faktiskā izpratnē kavējusi arī ilgstoši apspriestie augstākās izglītības likumprojekti. No 2004. gada līdz 2010. gadam dažādās darba grupās un Saeimā vairākos lasījumos skatīja Augstākās izglītības likumprojektu, kura pieņemšana atrisinātu vairākas universitāšu institūciju un pārvaldes problēmas, paredzot grozījumus augstākās izglītības un augstskolu pārvaldē. Gala rezultātā Augstākās izglītības likumu (2006) nepieņēma, un universitāšu tiesisko ietvaru turpina noteikt Augstskolu likums.

Pēdējie Augstskolu likuma grozījumi, kas stājās spēkā 2011. gada 1. augustā, ir uzskatāmi par progresīvu soli ceļā uz mūsdienīgāku universitāšu tiesiskā ietvara regulējumu, kas perspektīvā varētu sniegt arī lielāku ietekmi uz universitāšu ieguldījumu tautsaimniecībā. Vairākas būtiskas izmaiņas augstskolu darbības regulējumā vērstas uz studiju kvalitātes paaugstināšanu. Likumā noteiktas stingrākas prasības studiju programmu izstrādei, licencēšanai un akadēmiskā personāla sastāvam. Likuma jaunā redakcija nosaka, ka, sākot ar 2013. gada 1. septembri, augstskolās vismaz 40% no akadēmiskajos amatos ievēlētajām personām jābūt doktora zinātniskajam grādam, bet akadēmijās šim rādītājam jāsasniedz 50%, savukārt universitātēs – 65%. Līdz šim universitātēm prasība bija 50% vēlēta akadēmiskā

personāla ar zinātnisko grādu. No 2014. gada 1. septembra universitātē vismaz 5%, rēķinot no akadēmiskā personāla skaita, jābūt ārvalstu viesprofesoriem, asociētiem viesprofesoriem, viesdocentiem un vieslektoriem, kas iepriekšējos piecos gados nodarbināti akadēmiskā amatā kādā no akreditētajām ES valstu augstskolām ārpus Latvijas. Tāpat ar izmaiņām likumā ir palielināta studiju intensitāte, nodrošinot, lai pilna laika studiju apjoms atbilstu 40 darba stundām nedēļā.

Jaunie likuma grozījumi nosaka, ka universitātēm var būt nekustamie īpašumi, ko tām bez atlīdzības nodevusi cita atvasināta publiska persona vai valsts. Valsts nodotu nekustamo īpašumu universitāte var izmantot savas darbības nodrošināšanai Satversmē noteiktajiem mērķiem. Universitātēm nozīmīga prasība ir valsts budžeta līdzekļu palielinājums, kas stāsies spēkā 2013. gada 1. jūnijā. Paredzēts, ka MK, gatavojot gadskārtējo valsts budžetu, valsts dibinātajās augstskolās (universitātēs) ieplānos ikgadēju finansējuma pieaugumu studijām, un tam jābūt ne mazākam par 0,25% no IKP, līdz valsts piešķirtais finansējums studijām valsts dibinātajās augstskolās (universitātēs) sasniegs vismaz 2% no IKP (Augstskolu likums).

Tomēr patlaban augstskolām ir ierobežotas iespējas piesaistīt ārvalstu studentus un mācītbspēkus. Šo ierobežojumu nosaka dažādi normatīvie akti (KPMG, 2011):

- Augstskolu likums nosaka, ka valsts augstskolas var realizēt studiju programmas svešvalodās tikai izņēmuma gadījumos. Taču nesen pieņemtie Augstskolu likuma grozījumi atļauj valsts augstskolām kopīgi ar akreditētajām ārvalstu augstākās izglītības iestādēm īstenot studiju programmas ES valodās:
 - Viens no ierobežojumiem, kas skar tieši valsts augstskolu iespējas piesaistīt ārvalstu studentus ir Augstskolu likuma 56. pants, kas nosaka, ka „valsts dibinātās augstskolās studiju programmas īsteno valsts valodā un ka “Eiropas Savienības oficiālajās valodās var īstenot studiju programmas, kuras ārvalstu studējošie apgūst Latvijā, un studiju programmas, kuras īsteno Eiropas Savienības programmu un starpvalstu līgumos paredzētās sadarbības ietvaros”. Tādējādi ES valodās ir iespējams mācīties tikai studiju programmas, kuras apgūst ārvalstu studenti un kas ir pieejamas arī latviski. Uz privātajām augstskolām šādi ierobežojumi neattiecas. Likuma grozījumi, kas stājās spēkā 2011. gada 1. augustā, paredz, ka ES valodās var apgūt studiju programmas, ko Latvijas augstskola īsteno kopīgi ar citas ES valsts akreditētu augstākās izglītības institūciju;
 - Vēl vienu ierobežojumu rada Augstskolu likuma 83. pants, kas paredz, ka „ārzemniekus, kuriem nav izsniegta pastāvīgās uzturēšanās atļauja, var uzņemt Latvijas augstskolās un koledžās par pilnā laika studējošajiem”. Šis pants ierobežo augstskolu iespējas uzņemt ārvalstu studentus, piemēram, programmās, kas balstītas uz moduļu sistēmu un nenodrošina pilna laika studijas. Kā piemēru te var minēt vasaras sagatavošanās programmas. Likuma grozījumi, kas stājās spēkā 2011. gada 1. augustā, kopā ar izmaiņām citos tiesību aktos faktiski atceļ šos ierobežojumus.
- Latviešu valodas zināšana ir priekšnoteikums, lai ieņemt vēlētu amatu Latvijas augstskolās. Tas neveicina ārvalstu pasniedzēju interesi par darbu Latvijas augstskolām. Izglītības likums un Valsts valodas likums kopā ar MK noteikumiem nr. 733 nosaka, ka pasniedzējiem ir jāzina latviešu valoda, lai viņus varētu ievēlēt amatos Latvijas augstskolās.

Kā vienas no būtiskākajām izmaiņām, kas nepieciešamas augstākās izglītības sistēmas regulējumā saistībā ar universitāšu pārvaldību, ir universitāšu kā institūciju pārvaldes sistēmu

pilnveidošana. Tas attiecas uz universitāšu atbildības palielināšanu, vienlaikus veicinot efektīvāku un operatīvāku lēmumu pieņemšanu, kā arī augstākās izglītības sistēmas darbības organizēšana atbilstoši valsts pārvaldes iekārtas vispārējiem principiem, ņemot vērā augstākās izglītības specifiku. Tā kā pēdējos gados ir palielinājusies universitāšu loma un funkcijas, universitāšu pārvaldība kļuvusi krietni sarežģītāka un universitāšu vadītāji līdztekus lielākai lēmumu pieņemšanas brīvībai saskaras arī ar jauniem vadības izaicinājumiem un problēmām. Piemēram, 2009. gadā strauji tika samazināts augstākās izglītības un zinātnes finansējums (IZM, 2010).

Nevienā universitātes regulējošajā tiesiskajā dokumentā nav skaidri definēti mērķi, uzdevumi un rezultāti, ko valsts gribētu sagaidīt no universitātēm. Pārsvārā dažādos augstākās izglītības politikas dokumentos noteiktas tikai vispārīgas universitāšu darbības jomas, kas saistītas ar augstākās izglītības studiju un zinātniskās darbības nodrošināšanu. Tas tāpēc, ka valstiskā līmenī pastāv problēmas ar ilgtermiņa tautsaimniecības attīstības politikas plānošanu un nepārtrauktās politikas plānošanas dokumentu izmaiņas Latvijā radījušas situāciju, ka informācija un rezultatīvie rādītāji pa gadiem nav salīdzināmi. Tāpēc ir grūti prognozēt, ko tieši Latvijas tautsaimniecība sagaida no Latvijas universitātēm.

Jāatzīmē, ka kaimiņvalsts Lietuva 2009. gada 30. aprīlī pieņēma jauno Augstākās izglītības un zinātniskās darbības likumu, kura mērķis ir visās valsts augstskolās panākt lielāku konkurētspēju, autonomiju lēmumu pieņemšanā un īpašumtiesību sakārtošanu. Likuma darbības rezultātā ir sakārtota finansēšanas sistēma, kas paredz ilgtermiņa finanšu plānošanu un bāzes finansējuma sadali, balstoties uz zinātniskajiem sasniegumiem. (SMM, 2011).

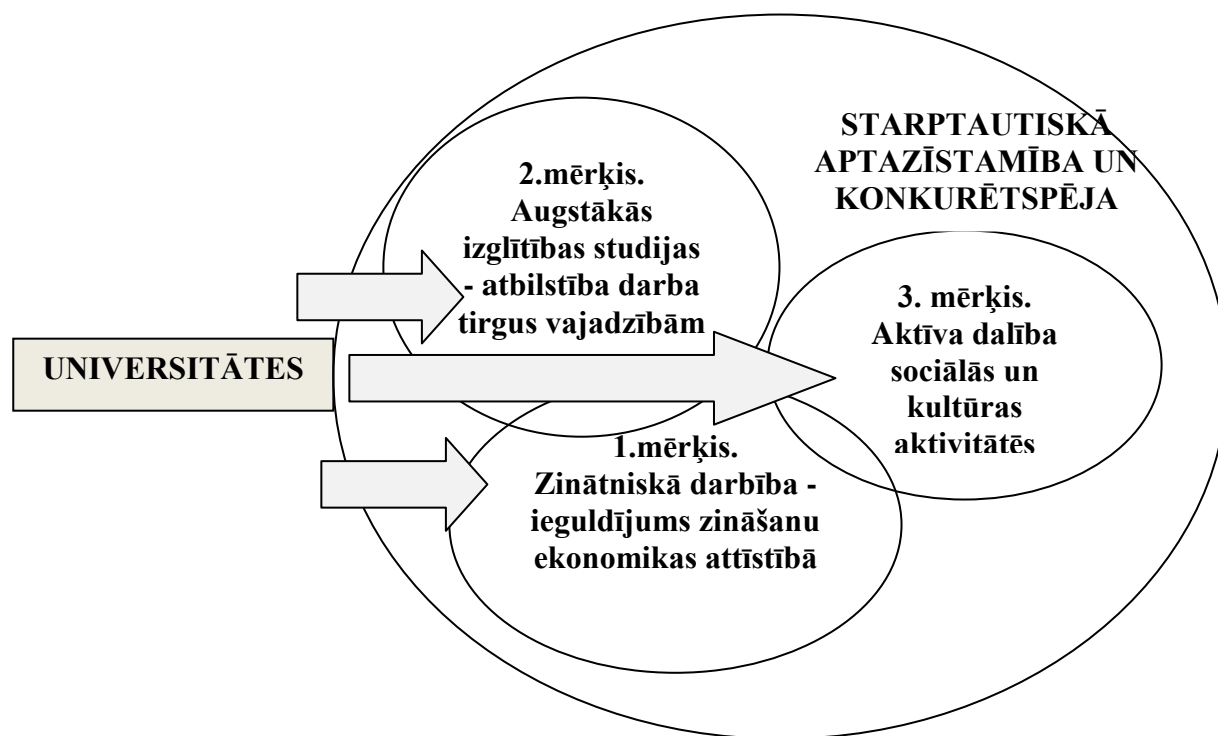
3. Universitātes mērķu sasaiste ar sabiedrības un tautsaimniecības vajadzībām

Straujās globalizācijas un sociālekonomiskās attīstības ietekmē universitātes loma pēdējos gadu desmitos ir paplašinājusies, un universitāte vairs nav tikai zinātnes un augstākās izglītības institūcija. Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD (2003)) ziņojumā minēts, ka jau 20. gadsimta 90. gados sociologi A. Gidenss (*A. Giddens*) un U. Beks (*U. Beck*) secinājuši, ka universitāte joprojām saglabā monopolu zināšanu veidošanā, taču, lai šīs zināšanas varētu izmantot, ir nepieciešama sociālo aģentu līdzdalība, tas ir, ciešāka sasaiste ar sabiedrību un tās vajadzībām. Universitāte ir ekspertu institūcija, taču tās darbība nevar aprobežoties tikai akadēmiskajā un institūciju vidē. Ir svarīgi veidot universitātes sadarbību ar sabiedrību. Lai spētu konkurēt mūsdienu globālās vides apstākļos, jebkurai organizācijai, arī akadēmiskai institūcijai – universitātei, nepieciešams sadarboties, mainīties un pieņemt ārējās vides nosacījumus. Universitātes visā pasaulē ir spiestas mainīties, jo palielinās prasības veidot ciešāku sasaisti starp universitātes darbību un valsts ekonomiku, uzsverot ne tikai zināšanu radīšanas, bet arī zināšanu izmantošanas nozīmi (OECD, 2003).

Pēdējo gadu ārzemju pētījumi apskata universitātes jaunus izaicinājumus globalizācijas, uz zināšanām balstītas ekonomikas un starptautiskās konkurences apstākļos. EUA publikācijās uzsvērtā universitātes jaunā loma un universitātes svarīguma un nozīmīguma pieaugums: „Eiropā jāturpina veidot saskaņotu augstākās izglītības un zinātnes telpu, kas balstīta uz spēcīgām, autonomām, finansiāli nodrošinātām universitātēm, kuras ir spējīgas darboties aizvien sarežģītākā globālā vidē.” (EUA, 2010:7). „Radot zināšanas un prasmes, veicinot inovatīvu un kritisku domāšanu, toleranci un atvērtu prātu indivīdu attīstībai un izaugsmei, Eiropas universitātes veidos nākotnes ekonomiku, sociālo un kultūras attīstību.” (EUA, 2009:2). Mūsdienu universitāte realizē ne tikai zinātnes un studiju, bet arī

sociālos mērķus, līdzdarbojoties sociālajās un ar kultūru saistītās aktivitātēs. Līdz ar to universitātei ir daudzpusīgas funkcijas, un tās darbība ir kļuvusi komplicēta un sarežģīta.

Ārvalstu zinātniskajos avotos universitātes lomas paplašināšanās apzīmēta ar jēdzienu „daudzslāņainība” (*supercomplexity*), kas nozīmē, ka universitātei ne tikai jārada zināšanas, bet arī jāveido izpratne par vērtībām un sabiedrības procesiem (Barnett, 2003; Jucevičiene, 2007). Jaunās prasības un nosacījumi valstīm – uz zināšanām balstīta ekonomika un globālā konkurence – veido sociālekonomisko vidi, kurā universitāte izvirzās centrā. Universitāte var kalpot kā centrs zināšanām, lai tās tālāk virzītu ekonomikā un tautsaimniecībā.

2.attēls. Universitātes mērķi jaunajos apstākļos

Avots: autores veidots, izmantojot Barnett, 1999, 2003; Christensen, 2010 atziņas, MK, 2010, ES 2020.

Vairums jauno nosacījumu liek universitāšu pārvaldēm pārskatīt funkcijas, izvērtēt kompetences un palielināt resursus. Dāņu universitāšu pārvaldes pētnieks T. Kristensens (Christensen, 2010) uzskata, ka universitātēm reformu apstākļos jāveic strukturālas izmaiņas (strukturāli – instrumentālā perspektīva; angl. – *structural-instrumental perspective*), lai nodrošinātu sabiedrības publisko mērķi (*collective public goals*) – studiju un pētniecisko darbību, veidojot zināšanu ekonomiku, efektivitāti un atbildīgumu (Christensen, 2010).

Pamatojoties uz EUA ziņojumiem, ārvalstu universitāšu pētnieku (EUA, 2009; 2010; Barnett, 1999, 2003; Christensen, 2010) atziņām, kā arī Latvijas MK *Pasākumu plānu nepieciešamajām reformām augstākajā izglītībā un zinātnē* (2010), lai nodrošinātu universitāšu starptautisko atpazīstamību un konkurētspēju, mūsdienu apstākļos tām jādarbojas trīs galvenajos virzienos: zinātniskās darbības veikšanā, studiju darbībā un līdzdalībā sabiedrības sociālajā un kultūras dzīvē (Skat. 2. att.).

Universitātes pamatmērķis ir zinātniskās darbības veikšana – radoša darbība, kas ietver zinātni, pētniecību un inovācijas. Tieši zinātniskās darbības rezultātiem būtu jābūt ieguldījumam tautsaimniecībā, kas izpaustos kā pētījumu komercializācija, pārnese uz ražošanu u.t.t.. Zinātniskās darbības likumā reglamentēti pētījuma veidi, kurus universitātes

veic, saņemot valsts finansējumu. Tie ir fundamentālie un lietišķie pētījumi, valsts pasūtītās pētījumu programmas, tirgus orientētie pētījumi, kā arī valsts pārvaldes institūciju pasūtītie pētījumi. Lai veiksmīgāk nodrošinātu zinātniskās darbības ieguldījumu tautsaimniecībā, īpaši pēdējos gados universitāšu institūciju struktūrās attīstās jaunas zinātniskās darbības pārneses formas – biznesa inkubatori, tehnoloģiju un zināšanu pārneses centri un kontaktpunkti, un citas struktūras. Tātad, universitātes pirmais mērķis ir zinātniskās darbības veikšana, nodrošinot ieguldījumu zināšanu ekonomikas veidošanā un uzsverot zinātniskās darbības virzību uz ieguldījumu zināšanu ekonomikas un tautsaimniecības veidošanā.

Ciešā saistībā ar universitātes zinātniskās darbības mērķi ir studiju nodrošinājums, kas kalpo tam, lai jaunos speciālistus sagatavotu atbilstoši darba tirgus prasībām. Nepieciešamība universitātes dalībai valsts, pilsētas vai reģiona sociālajās un kultūras aktivitātēs radusies relatīvi nesen – kļūstot par atvērtu publisku organizāciju, kas realizē sabiedrības vajadzības un sadarbojas ar dažādiem sociālajiem partneriem. Tā kā pastāv augstākās izglītības un zinātnes globalizācija, universitātei jātiecas pēc atpazīstamības un konkurētspējas starptautiskajā apritē, tāpēc būtisks visu triju universitātes pamatmērķu nosacījums ir starptautiskā atpazīstamība un konkurētspēja zinātnē, studijās, sociālajās un kultūras aktivitātēs.

Tomēr kopumā gan zinātniskās darbības, gan augstākās izglītības studiju mērķu realizācijai ir nepieciešama ciešāka sasaiste ar sabiedrību – darba devējiem, ražotājiem, uzņēmējiem, valsts pārvaldi.

Lai arī Latvijas sabiedrībā (īpaši no valsts institūciju puses, mazāk no uzņēmēju puses) pēdējos gados ir jūtama pastiprināta interese un prasība universitātem demonstrēt skaidrus un nepārprotamus studiju procesa un zinātniskās darbības rezultātus, tomēr Latvijā nepastāv vienots tiesiski normatīvais augstākās izglītības regulējums, kas nepārprotami un precīzi definētu universitāšu mērķus, sagaidāmos rezultātus un to sasaisti ar augstākās izglītības finansēšanu. Patlaban Latvijā nav izstrādāts vienots valsts līmeņa politikas plānošanas dokuments augstākās izglītības konkurences un eksportspējas paaugstināšanai un ārvalstu studējošo un mācībspēku piesaistei. Tomēr Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) ir izveidojusi pasākumu plānu nepieciešamajām reformām augstākajā izglītībā un zinātnē 2010.-2012. gadam. Tas ietver šādus galvenos rīcības virzienus (MK 2010):

- lielāks finansējums pētniecībai un attīstībai, līdz ar to tiks veicinātas inovācijas tautsaimniecībā, un tas ir viens no ekonomikas strukturpolitikas pamatelementiem ilgtermiņa mērķa sasniegšanai – uz zināšanām balstītas ekonomikas izveidošana;
- uz rezultātu orientēts augstākās izglītības un zinātnes finansējuma modelis, kas paaugstinās studiju un pētniecības efektivitāti un kvalitāti, racionāli izmantojot publisko finansējumu, kā arī piesaistīto privāto finansējumu;
- elastīga augstākās izglītības sistēma, kas spēj vidējā termiņā un ilgtermiņā nodrošināt pieprasījumu pēc atbilstošas kvalifikācijas speciālistiem saskaņā ar tautsaimniecības attīstības tendencēm.

Šī pasākumu plāna īstenošanu apgrūtina šobrīd vēl nepieņemtais Augstākās izglītības likums, kā arī pašreizējā ekonomiskā situācija kavē ES fondu apguvi ar ārvalstu studentu piesaisti saistītajās aktivitātēs (KPMG, 2011). Vīksne (2010) secināja, ka jau kopš 2002. gada valstī ir izstrādātas vairākas augstākās izglītības un zinātnes attīstības pamatnostādnes un koncepcijas, kurās izvirzītie mērķi netiks sasniegti finanšu un ekonomiskās krīzes dēļ.

Pašreizējā augstākās izglītības un zinātnes tiesiskā ietvara attīstībai vajadzētu orientēties uz citu ES valstu pozitīvo piemēru, veidojot tādu valsts politiku, kas vērsta uz

izcilību un ir pietiekami elastīga un dinamiska, lai piemērotos mūsdienu mainīgajām vajadzībām.

Secinājumi

Būtiskākie augstākās izglītības sistēmu reglamentējošie likumdošanas akti Latvijā ir Izglītības likums, Augstskolu likums un Zinātniskās darbības likums. Tāpat ir izstrādāts arī Augstākās izglītības likumprojekts, kurš līdz šim – 2012. gada septembrim – nav pieņemts Saeimā un kurš aizstātu pašreizējo Augstskolu likumu.

Universitātes ir valsts publiskās pārvaldes institūciju sistēmas daļa, un to autonomijas un pašpārvaldes tiesiskais statuss esošo normatīvo aktu ietvaros ļauj universitātēm pašām noteikt uzdevumus un to realizācijas veidus, lai nodrošinātu augstākās izglītības studiju un zinātniskās darbības rezultātu sasaisti ar tautsaimniecības attīstību. Tomēr tikai reta augstskola patlaban var pilnvērtīgi darboties kā atvasināta publiska persona, jo Latvijā nav atrisināta virkne ar augstskolu juridisko statusu saistīto jautājumu: nekustamo īpašumu piederība, izmantošana, pirkšana un pārdošana un finansiālā patstāvība. Tāpēc ir nepieciešams veidot jaunu Augstākās izglītības likumu, kas būtu saskaņots ar augstākās izglītības attīstības tendencēm Eiropā. Jāveido izglītības finansēšanas plānošana vidējā un ilgtermiņā, lai augstskolas varētu elastīgāk piemēroties gaidāmajam studentu skaita sarukumam.

EUA pēdējo gadu pētījumos uzsvērta universitāšu autonomijas nostiprināšanas un palielināšanas nozīme, uzskatot, ka tieši autonomija palīdzēs universitātēm veiksmīgāk realizēt jaunus mērķus un uzdevumus, ko nosaka sabiedrība un tautsaimniecība. Uzmanība jāpievērš Latvijas augstskolu autonomijas palielināšanai, it īpaši veicinot izglītības eksportu.

Sagaidāmo universitātes ieguldījumu tautsaimniecībā nosaka universitātes mērķi mūsdienu apstākļos – zinātniskā darbība un tās sasaiste ar ieguldījumu zināšanu ekonomikas attīstībā, un darba tirgum un tautsaimniecības vajadzībām atbilstošs augstākās izglītības studiju nodrošinājums. Ir nepieciešams veicināt valsts politiku, kas rada apstākļus privātā kapitāla piesaistei augstskolām un zinātniskajām institūcijām.

Izglītības politikas veidotājiem it īpaši jāpanāk sekojošais:

- sakārtot augstākās izglītības un zinātnes likumus, izveidojot vienotu Augstākās izglītības un zinātnes likumu;
- pabeigt iesāktās reformas augstskolu nekustamo īpašumu atsavināšanas jomā, veicot Augstskolu likumam atbilstošus labojumus arī Publiskas personas mantas atsavināšanas likumā, jo tas dotu iespēju universitātēm plānot to infrastruktūras attīstību;
- veikt izmaiņas normatīvajos dokumentos, kas ļautu brīvāk izmantot ES valodas studiju procesā, neierobežojot to lietošanu vietējiem studentiem;
- būtiski palielināt augstākās izglītības un zinātnes finansējumu, lai tas sasniegtu ES valstu vidējo procentu no iešzemes kopprodukta, kas ieguldīts šajā jomā.

Literatūra

- Augstākās izglītības likums (2006) *Augstākās izglītības likums*. Likumprojekts. LR Saeima.
Pieejams: www.aic.lv/rp/Latv/PROT/.../20060714_ail_projekts_iesniegtais.doc
- Augstskolu likums (1995) *Augstskolu likums*. LR Saeima, Pieejams:
<http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967>, (Skatīts 01.08.2011.)
- Barnett, R. (1999) *Realizing the University in an Age of Supercomplexity*, Buckingham, SRHE & Open University Press, p.200
- Barnett, R. (2003) *Beyond all reason: living with ideology in the university*. Buckingham, SRHE and Open University Press, Routledge Taylor&Francis Group pp. 409-422,
- Christensen, T. (2010) University governance reforms: potential problems of more autonomy, *Journal of Higher Education*, DOI 10.1007/s10734-010-9401-z.
- EC (2000) *Lisbon European Council. Presidency Conclusions*. 23-24 March. Pieejams:
http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/ec/00100-r1.en0.htm
- EC (2010) *Communication from the Commission Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*, European Commission, Brussels, Pieejams:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:EN:PDF>, (Skatīts 01.03.2012).
- Eiropas augstākās izglītības telpas bibliotēka, (2005) *Boloņas process ir Eiropas vienotās augstākās izglītības telpas veidošanas process*. Eiropas augstākās izglītības telpas bibliotēka. Pieejams: http://www.aic.lv/bologna/Bologna/about_bol.htm, (Skatīts 24.02.2012).
- Esterman., T., Nokkala, Th., Steinel, M. (2011) *University Autonomy in Europe II*, European University Association, Brussels, Belgium.
http://www.eua.be/Libraries/Publications_homepage_list/University_Autonomy_in_Europe_II_-_The_Scorecard.sflb.ashx . (Skatīts 24.02.2012)
- EUA (2007) *Lisbon Declaration – Europe’s Universities beyond 2010: Diversity with a Common Purpose*. European University Association, Brussels, Belgium.
- EUA (2009) *Prague Declaration 2009*, European University Association, Brussels, Belgium.
Pieejams:
http://www.eua.be/fileadmin/user_upload/files/Publications/EUA_Prague_Declaration_European_Universities_-_Looking_forward_with_confidence.pdf, (Skatīts 01.03.2012).
- EUA (2010) *EUA Annual Report, 2009*, European University Association, Brussels, Belgium.
Pieejams,
http://www.eua.be/pubs/EUA%20Annual%20Report%202009_Final_web.pdf,
(Skatīts 01.03.2012).
- IZM (2010). Informatīvais ziņojums *Par izglītības sistēmas reformu*. Izglītības un Zinātnes ministrija, Pieejams:
http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Normativie_akti/info_zinojumi/IZMzino_26022010.pdf (Skatīts 21.11.2011.)
- Jarinovska, K. (2006) Augstskolu jaunais tiesiskais stāvoklis, *Jurista vārds*, Nr.21 (424), 30.05.2006.

- Jucevičiene, P. (2007) The role of the university in the development of the learning society, Higher Education and National Development, Universities and Societies. In: *Transition*, Edited by Bridges R., Jucevičiene P., Routledge. London, N.Y., p. 322.
- KPMG (2011) *Augstākās izglītības eksportspējas novērtējuma un rekomendāciju izstrādes gala ziņojums*. KPMG Baltics SIA. Pieejams: <http://www.mk.gov.lv/esstrukturufondi/vk-realizetie-projekti/strukturaloreformuistenosana/reformu-novertejumi-un-petijumi/?print> . (Skatīts 01.03.2012).
- Levits, E. (2002) Valsts un pārvaldes juridiskā struktūra un pamatjēdzieni. *Jaunā pārvalde*, Nr. 1 (Nr. 31), 2-8 lpp.
- MK (2010) *Pasākumu plāns nepieciešamajām reformām augstākajā izglītībā un zinātnē 2010. – 2012. gadam*, Ministru Kabineta 2010. gada 5. augusta rīkojums Nr. 458. Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=214704> (Skatīts 12.07.2012).
- OECD (2003) Chapter 3 Changing patterns of governance in higher education. In: *Education Policy Analysis*. OECD, Paris. pp.60-78. Pieejams: <http://www.oecd.org/education/highereducationandadultlearning/35747684.pdf>
- Rēvalde, G., Barševskis, A. (2010) *Pārvaldības reforma un augstskolu autonomija 21. gadsimtā*. ES Augstākās izglītības direktoru un rektoru padomju vadītāju sanāksmē Saragosā, Spānijā, 2010. gada 29.-30. aprīlis. Pieejams: <http://www.aic.lv/rp/Latv/PROT/20100521/Revalde.pdf>. (Skatīts 24.02.2012).
- SMM (2011) *Higher Education and Research Reform in Lithuania*. Resetting the System Towards Competitive Future. Lietuvas Švietimo ir mokslo ministrija, Vilnius. Pieejams: http://www.smm.lt/docs/Anglisaks%20leidinukas_2011.pdf (Skatīts 22.08.2012)
- Valsts kanceleja (2010a) *Par valsts tiešo pārvaldi, terminu skaidrojums*. Tiešās pārvaldes iestāžu datu bāze, Valsts kanceleja. Pieejams: <http://tpi.mk.gov.lv/Terms.html>, (Skatīts 20.07.2010).
- Valsts Kanceleja (2010b) *Valsts kancelejas politikas plānošanas dokumenti*. Valsts Kanceleja, Rīga. Pieejams: www.mk.gov.lv/file/files/valsts_parvaldes_politika/idsrat.pps, (Skatīts 17.02.2010).
- Valsts pārvaldes iekārtas likums (2003) *Valsts pārvaldes iekārtas likums*. LR Saeima, spēkā ar 01.01.2003., Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=63545> (Skatīts 15.06.2010)
- Vīksne, D. (2010) *Latvijas reģionālo augstskolu izvērtējums un attīstības iespējas*. Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Jelgava. Pieejams: http://llufb.llu.lv/dissertation-summary/education/Dace_Viksne_promocijas_darba_kopsavilkums_2010_LLU_EF.pdf, (Skatīts 01.03.2012).
- Zinātniskās darbības likums (2005) *Zinātniskās darbības likums*. LR Saeima, Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107337>.

Augstākās izglītības ekonomiskais un sociālais ienesīgums

Ludmila Aleksejeva (Paņina)

Šī raksta mērķis ir skaidrot labumu, ko sabiedrībai sniedz augstākā izglītība. Augstākās izglītības sociālais labums jeb ienesīgums ir tas mērs, ar ko nosaka sabiedrības augstākajā izglītībā ieguldīto līdzekļu efektivitāti, un parasti to vērtē pēc produktivitātes pieauguma. Izglītības ekonomisti apgalvo, ka sabiedrība no augsti izglītotiem iedzīvotājiem gūst lielāku labumu, nekā katrs indivīds atsevišķi. Tomēr sabiedrības ieguvums ir daudzslāņains, jo labumu var gūt gan uzņēmums, kurā strādā izglītotāki darbinieki, gan reģions, kurā uzņēmums atrodas, gan valsts kopumā. Šajā rakstā tiks skaidrots, kas veido izglītības izmaksas un ieguvumus katrā līmenī, kā arī parādīts, kā izglītības kvalitāte ietekmē valsts konkurētspēju.

1. Augstākās izglītības izmaksu un ieguvumu koncepcija

Izglītības sistēmas mērķu un funkciju daudzveidība ir saistīta ar daudzajiem subjektiem, kuru vajadzības tā apmierina. Tāpēc izglītības ienesīgumu jāskata dažādos līmeņos, novērtējot augstākās izglītības sistēmas konkrēto subjektu:

- ienesīgums indivīda līmenī;
- ienesīgums izglītības iestādes, kurai augstākā izglītība ir pašreizējās darbības un nākotnes attīstības faktors, līmenī;
- ienesīgums uzņēmuma līmenī, kad tiek apmierināts pieprasījums pēc ražošanas pamatspēka (darbinieku) atražošanas un biznesa procesu nodrošināšanas;
- ienesīgums reģiona līmenī, jo tā attīstība notiek tikai līdz ar tā iedzīvotāju intelektuālā un garīgā potenciāla pieaugumu;
- ienesīgums valsts līmenī, jo izglītības attīstība kopumā ir ekonomikas un valsts labklājības izaugsmes faktors un arī valsts pārvaldei nepieciešami darbinieki ar augstu izglītības līmeni.

Par spīti metodoloģiskajām grūtībām, kas saistītas ar augstākās izglītības priekšrocību kvantitatīvo izvērtējumu, var uzskatāmi pierādīt, ka augstākā izglītība rada veselu virkni ekonomisko un sociālo priekšrocību (sk. 1. tabulu).

Investīcijas izglītībā dod ieguvumus gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā. Pieaugušiem cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni ir labāki darba apstākļi un viņu atalgojums vidēji ir lielāks. Šis efekts novērojams lielākā vai mazākā apjomā atkarībā no iegūtā izglītības līmeņa un valsts. Ienesīguma norma parāda iegūtā ienesīguma apjomus, atpelnīšanas laiku attiecībā pret sākotnējo izglītības investīciju apjomu. Tas tiek izteikts procentos pēc analogijas ar procentu ieņēmumiem no banku noguldījumiem. Plašāk skatoties, izmaksas tiek pielīdzinātas studiju maksai, pieskaitot neiegūtos ienākumus pēc nodokļu nomaksas un atņemot to resursu vērtību, kas bija pieejama studējošajam grantu un stipendiju veidā. Ieguvums šajā gadījumā būs peļņa no ienākuma pēc nodokļu nomaksas, koriģējot to ar augstāku nodarbinātības iespēju un atskaitot jebkuras atlīdzības no sabiedrības līdzekļiem mācību laikā. Aprēķināšanas metodika paredz, ka studējošais studē pilnu laiku un studiju laikā nestrādā algotu darbu. Ienesīguma normu var paaugstināt, ja aprēķinos neņem vērā ieguvumus no bezdarba situācijas (pabalsti, bezmaksas pakalpojumi u.tml.) un pensijas. Pie

tam šajos aprēķinos netiek ņemti vērā augstākās izglītības nemonetārie ieguvumi (OECD, 2006). Investīcijas cilvēkresursos dod labumu divos veidos:

- kā personiskais ienesīgums (tiešais ieguvums pašam indivīdam). To nosaka, salīdzinot izglītības ieguvumus un izmaksas (Psacharopoulos, 2007). Personisko ienesīgumu galvenokārt mēra kā izdevumus izglītībai pret sagaidāmo ienākumu pieaugumu pēc nodokļu nomaksas un sociālajiem labumiem;
- kā sociālais ienesīgums (ieguvums valstij un sabiedrībai kopumā). To noska, salīdzinot izglītības izmaksas un ieguvumus.

1. tabula. Izmaksas un efektu kritēriji katras mērķgrupas līmenī

Efeki/ ieguvumi	Izmaksas
Indivīda līmenī	
<ul style="list-style-type: none"> • ↑ alga, ↑ tīrais ienākums un ↑ uzkrājumi • ↑ personīgā un profesionālā mobilitāte • ↑ darbā iekārtošanās iespējas • ↑ darba apstākļi u.c. • ↑ personiskais stāvoklis sabiedrībā • ↑ apmierinātība ar darbu • ↑ dzīves līmenis • ieinteresētība un lielākas iespējas tālākās izglītības iegūšanā • ↑ brīvā laika un tā pavadīšanas iespēju lielāka vērtība • personīgā attīstība 	<ul style="list-style-type: none"> • studiju procesa (studiju maksa, studijām nepieciešami līdzekļi) finansēšana • laiks un pūles, kas veltītas izglītības iegūšanai
Augstskolas līmenī	
<ul style="list-style-type: none"> • prestižs (reitings) • studentu piesaiste • publikāciju un patentu ↑ skaits • studiju un zinātnes kvalitāte 	<ul style="list-style-type: none"> • izglītības un zinātniskās darbības izmaksas • ieņēmumi no papilddarbības
Uzņēmējdarbības līmenī	
<ul style="list-style-type: none"> • pieejams darbaspēks • ↑ ražīgums • ↑ personīgais un profesionālais • ↑ inovatīvais, radošais potenciāls 	<ul style="list-style-type: none"> • uzņēmumu ieguldījumi darbinieku izglītības līmeņa un kvalifikācijas celšanā
Valsts un reģionu līmenī	
<p>reģiona līdzsvarota attīstība un valsts konkurētspējas nodrošināšana:</p> <ul style="list-style-type: none"> • ↑ ražošanas līmenis un IKP pieaugums • ↑ nodokļu atskaitījumi • ↑ radīto darba vietu skaits • ↑ patērēšanas apjoms, kas rada ražošanas apjomu pieaugumu u.t.t. • ↓ atkarība no valdības finanšu atbalsta, t.i., budžeta izdevumiem ↓ • augstas pievienotās vērtības īpatsvars eksportā • inovāciju izplatība • dzīves kvalitāte • ilgtermiņa sociālie, politiskie un ekonomiskie efekti (piemēram, sociālā saliedētība, sociāli politiskā līdzdalība), plašāka sociālā mobilitāte, attīstīta labdarība un sociālās palīdzības sfēra, ↓ noziedzības līmenis, tautas veselības stāvokļa uzlabošanās 	<ul style="list-style-type: none"> • valsts finansējums augstākajai izglītībai • pašvaldību atbalsts augstākajai izglītībai

↑ = augstāks, vairāk, lielāks; ↓ = mazāks, zemāks.

Avots: autore veidots, Paņina, 2011.

Kā liecina Eiropas attīstības un sadarbības organizācijas (OECD) monitoringa rezultāti, vidēji personiskais ienesīgums OECD dalībvalstīs ir lielāks (2006. gadā – 11,5% un

11,0%)⁵ par sociālo, tomēr Skandināvijas valstīs ir otrādi – sociālā ienesīguma norma ir lielāka. Zviedrijā tā ir 5,7%, Dānijā – 7,3%, Norvēģijā – 6,2%, bet Somijā – 10,1%. Savukārt personiskā ienesīguma rādītāji Skandināvijas valstīs ir šādi: Zviedrijā – 6,1%, Dānijā – 4,4%, Norvēģijā – 6,6%, bet Somijā – 10,0%. Jāpiebilst, ka Baltijas valstīs salīdzināmās statistikas vai pētījuma rezultātu par šiem rādītājiem nav⁶, tāpēc jābalstās uz fragmentāriem G. Psaharopulos 2007. gadā veiktā novērtējuma rezultātiem, kas liecina, ka Igaunijā 2003. gadā personiskais ienesīgums ir 10,0%, Latvijā 2002. gadā) – 10,6% Lietuvā 2000. gadā – 4,6%. Arī šis pētījums apstiprina augstos Somijas rādītājus (personiskais ienesīgums – 10,0%, bet sociālais – 6,9%) (EC, 2007). Bez tam līdzīgus aprēķinus veicis arī M. Hazans, taču viņa aprēķini par dažādu izglītības līmeņu ienesīgumu atkarībā no atsevišķiem mainīgajiem (nacionālā piederība, dzīves vieta, dzimums u.t.t.) Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, kā arī citās valstīs ir veikti, balstoties uz 2000. gada datiem. Salīdzinot ar līdzīgiem aprēķiniem attīstītajās un Centrāleiropas valstīs, Latvijā un arī pārējās Baltijas valstīs personiskais ienesīgums no vidējās izglītības ir salīdzinoši zems, turpretī ienesīgums no augstākās izglītības – salīdzinoši augsts (Hazans, 2003). Atsevišķi dati par augstākās izglītības ienesīgumu Latvijā un pārējās ES valstīs ir sniegti arī EK izglītības ekonomikas projekta pētījumā (EC, 2004). Liela daļa šajos pētījumos ietvertās informācijas ir novecojusi, grūti salīdzināma un fragmentāra.

Augstākās izglītības sociālo ienesīgumu novērtē, ņemot vērā personisko ienesīgumu, kā arī tās izglītības izmaksas, ko sedz valsts. Absolventu labums no izglītības līmeņa paaugstināšanās ir ienākuma līmeņa pieaugums un darba iekārtošanās iespēju paplašināšanās. Sabiedrības iegūtie ekonomiskie labumi no absolventu ieguldījuma ekonomikas izaugsmē ir lielāki par konkrētu indivīdu iegūtās labumu summas, jo pieaug darba ražīgums un valsts konkurētspēja. Valstīs ar zināšanās balstītu ekonomiku darba ražīguma pieaugumu panāk, veidojot un izplatot tehnoloģiskās inovācijas, pie tam šo jauninājumu lielākā daļa ir universitātēs realizēto fundamentālo un lietišķo pētījumu rezultāts. Progress tādās tautsaimniecības nozarēs kā lauksaimniecība, veselības aizsardzība un vides aizsardzība ļoti daudz ir atkarīgs tieši no universitātēs radītu inovāciju praktiskās izmantojamības. Augstāks darbaspēka kvalifikācijas līmenis un kvalitatīvi darbaspēka kā ekonomiskā resursa uzlabojumi ļauj darbiniekiem izmantot jaunās tehnoloģijas un paaugstina ražīgumu. Augstākā izglītība veicina nācijas saliedētību, stiprina sociālo vienotību un uzticamības pieaugumu pret sociālajiem institūtiem, iedzīvotāju sociālo darbību aktivizēšanos, kā arī tolerances stiprināšanos pret etnisko, reliģijas, sociālo un dzimumu dažādību (OECD, 2005). Neskaitot kopējo sociālo ieguldījumu ekonomiskās izaugsmes procesos, augstākā izglītība veicina ievērojamus ekonomiskus rezultātus (nodokļu ieņēmumu pieaugums, mazāku slogu uz sociālo budžetu u. tml.) un pozitīvi ietekmē darba tirgu valstī.

Tāpat investīcijas augstākajā izglītībā nodrošina ievērojamus pozitīvus ārējos efektus, kuriem mūsdienās ir izšķiroša nozīme sociāli ekonomiskās attīstības nodrošināšanā. Personiskās investīcijas augstākajā izglītībā var arī nenodrošināt optimālus rezultātus, jo indivīda līmenī nav iespējams izmantot visus labumus, ko sniedz augstākā izglītība, tāpēc būtiski ir nodrošināt diversificēto augstākās izglītības finansēšanas modeli (*World Bank*, 1994).

⁵ Ienesīguma normas vīriešiem (OECD, 2010).

⁶ Ienesīguma rādītāju aprēķinus veic OECD gadskārtējā monitoringā, taču Latvija un Lietuva nav OECD dalībvalstu vidū, savukārt Igaunija kā dalībvalsts OECD ir nesen, tāpēc šādi rādītāji vēl netiek aprēķināti.

2. Augstākā izglītība un valsts konkurētspēja

Politikas veidotājiem vienmēr ir interesējis, cik efektīvi ir viņu pieņemtie lēmumi un vai tie veicina tautsaimniecības izaugsmi. Pasaules ekonomikas foruma ziņojums skaidro, kāpēc viena daļa valstu investīciju piesaistē un iedzīvotāju dzīves līmeņa uzlabošanā ir sekmīgāka nekā citas valstis. Lai novērtētu valsts konkurētspēju, tika ņemti vērā dažādi rādītāji, kurus sagrupēja 12 grupās jeb pilāros. Valsts konkurētspēju izvērtējumā šo 12 rādītāju grupu (pilāru) vidū tiek izvērtēta arī augstākās izglītības kvalitāte. Pēdējie pieejamie dati liecina, ka 131 valsts konkurencē Latvijas augstākās izglītības konkurētspēja tiek ierindota 35. vietā (Igaunijas – 22. vietā, Lietuvas – 25. vietā). Turklāt pēdējos gados ir vērojams regress – 2007-2009. gadā Latvija šajā kritērijā ierindojās attiecīgi 29., 33. un 34. vietā (skat. 2. tabulu). Tāpat arī citos ar augstāko izglītību saistītajos rādītājos – inovācijas, tehnoloģiju līmenis un darba tirgus efektivitāte – Latvija atpaliek no kaimiņvalstīm (WEF, 2010).

Pasaules Bankas Zināšanu ekonomikas indekss iekļauj 109 strukturālos un kvalitatīvos mainīgos, lai izmēritu to sniegumu četros zināšanu ekonomikas pilāros:

- 1) ekonomiskie stimuli;
- 2) izglītība;
- 3) inovācijas;
- 4) informācijas un komunikācijas tehnoloģijas.

2. tabula. Konkurētspējas, augstākās izglītības kvalitātes, inovācijas un zināšanu ekonomikas indeksi atsevišķās valstīs

Valsts	Pasaules ekonomikas forums Globālās konkurētspējas indekss (GCI) 2010-2011 (WEF, 2011)	Augstākās izglītības kvalitāte ⁷ 2010-2011	Pasaules Bankas Zināšanu ekonomikas indekss (KEI) 2009	Globālais inovāciju indekss (GII) 2009-2010
Norvēģija	14	12	5	10
Zviedrija	2	2	2	2
Somija	7	1	3	6
Dānija	9	3	1	5
Igaunija	33	22	21	29
Lietuva	47	25	31	39
Latvija	70	35	32	44

Avots: autores veidots pēc Shwab, 2010; WEF, 2011, GII, 2011; KEI, 2011

Pasaules Bankas Zināšanu ekonomikas indeksa (KEI) vērtējumā Latvija ierindojas 32. vietā. Tas ir sliktākais rādītājs Baltijas valstīs, bet Ziemeļvalstis ir līderpozīcijās zināšanu ekonomikas attīstībā. Arī inovāciju indeksā (GII) Latvijai ir 44. pozīcija, bet Lietuvai un Igaunijai attiecīgi 39. un 29. vieta. Augstāks iegūtās izglītības līmenis veicina gan fundamentālas inovācijas, gan globālās *high-tech* prakses pārņemšanu un imitēšanu. Tomēr šīs iespējas Latvija neizmanto. Augstākās izglītības sistēmas kvalitātes (plašākā izpratnē), zināšanu ekonomikas un inovāciju un līdz ar to konkurētspējas ziņā veiksmīgākas ir Somija, Norvēģija un Dānija. Tādēļ šīs valstis līdzās Latvijas kaimiņvalstīm tika izraudzītas izpētei. Turklāt augstākās izglītības sistēmas šajās valstīs atzīst par ļoti konkurētspējīgām. To

⁷ Piektais GKI pilārs: Augstākā izglītība un apmācība kā atslēga efektivitātes vadītajai ekonomikai.

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf p.12

apliecina Pasaules ekonomikas foruma augstākās izglītības kvalitātes (plašākā izpratnē) indekss.

Lai palielinātu Latvijas augstskolu konkurētspēju, ir jārosina universitāšu sadarbība ar uzņēmējiem, veicinot četras sadarbības formas: atbalstu pētniecībai, kooperatīvo pētniecību, zināšanu pārnesi un tehnoloģiju pārnesi. Ekonomisko panākumu pamatā ir inovācijas un radošums, kā arī studējošo un mācībspēku uzņēmējspējas. Ir jāattīsta sadarbība starp augstskolām un zinātniskajiem institūtiem Baltijas valstīs un Eiropā.

Secinājumi un ieteikumi

Investīcijas izglītībā dod ieguvumus gan indivīdiem, gan sabiedrībai kopumā. Pieaugušiem cilvēkiem ar augstāku izglītības līmeni ir labāki darba apstākļi un viņu atalgojums vidēji ir lielāks. Veicinot augstākās izglītības ieguvušo skaita pieaugumu, tiek veicināta valsts ekonomiskā un sociālā atdeve.

Pasaules konkurētspējas ziņojumā 131 valsts konkurencē Latvijas augstākās izglītības konkurētspēja tiek ierindota 35. vietā, savukārt Igaunijas – 22. vietā un Lietuvas – 25. vietā.

Sabiedrības iegūtais ekonomiskais labums no absolventu ieguldījuma ekonomikas izaugsmē ir darba ražīguma pieaugums un valsts konkurences palielināšanās.

Jāveicina partnerība starp augstskolām un reģionālo biznesa vidi. Tas efektīvāk integrē augstskolu reģionā, veidojot ciešāku sasaisti ar reālo darba tirgus pieprasījumu.

Literatūra

EC (2004) *Projects in Economics of education Study on the Financing on Higher Education in Europe*. Completed by European research Associates (EU-RA). European Commission, Brussels. (Skatīts 11.05.2011) Retrieved:

http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/studies/financing1_en.pdf

EC (2007) *Study on European Higher Education: Rates of return and funding models in Europe*. European Commission, Brussels. (Skatīts 11.05.2008) Retrieved:

http://ec.europa.eu/education/higher-education/doc/funding/vol3_en.pdf

Hazans, M. (2003). *Returns to Education in Baltic Countries*. GDN Net Knowledge Base Working Paper No. DOC16801

GII (2011) *Global Innovation Index* (Skatīts 28.04.2011) Pieejams:

http://www.globalinnovationindex.org/gii/main/reports/2009-10/FullReport_09-10.pdf

OECD (2005) *Education at a Glance: OECD Indicators. 2005 Edition*.

Summary in English. OECD, Paris.

<http://www.oecd.org/dataoecd/57/43/35317134.pdf> (skatīts 11.12.2011.)

KEI (2011) *Knowledge Economy Index* World Bank Washington D.C. Available:

http://info.worldbank.org/etools/kam2/KAM_page5.asp

OECD (2006) *Higher Education: Quality, Equity and Efficiency*. OECD, Paris. Pieejams:

<http://www.oecd.org/edu/imhe/37126826.pdf>

OECD (2010) *Education at a Glance 2010: OECD Indicators*. OECD, Paris.

Paņina, L. (2011) *Latvijas augstākās izglītības sistēmas efektivitātes izpēte un vidēja termiņa attīstības modeļi*. Promocijas darbs. Daugavpils universitāte, Daugavpils.

Psacharopoulos (2007) *The Economic Returns to Higher Education in Twenty-five Countries*. Higher Education Quarterly. Vol 1 (2), May, 141–158.

Shwab, K. (2010) *The Global Competitiveness Report 2010–2011*. (skatīts 17.03.2011).

Pieejams:

<http://www.weforum.org/en/initiatives/gcp/Global%20Competitiveness%20Report/index.htm>

WEF (2010) *The Global Competitiveness Report 2010–2011*. World Economic Forum.

Geneva, Switzerland 2010. Pieejams:

http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2010-11.pdf

World Bank (1994) *Higher Education. The Lessons of Experience*. The world Bank, Washington, D.C.

Augstākās izglītības eksports

Andulis Priednieks, Irīna Kukliča

1. Ieskats augstākās izglītības eksporta tendencēs pasaulē

Augstākās izglītības eksporta apjoms pēdējos divos gadu desmitos ir ļoti strauji pieaudzis. Šim tirgum ir izteikta koncentrācija industriāli attīstītākajās valstīs. Lielākās astoņas valstis – ASV, Lielbritānija, Kanāda, Francija, Vācija, Austrālija, Japāna un Jaunzēlande – aizņem aptuveni 75% eksporta tirgus (Bashir, 2007). Lielāko piecu valstu eksporta apjoms ir pieaudzis no 16,6 miljardiem ASV dolāru 1999. gadā līdz 28,3 miljardiem 2005. gadā (Bashir, 2007).

Līdz ar Eiropas Savienības (ES) paplašināšanos un kopējas politikas izstrādi ļoti strauji ir pieaugusi studentu apmaiņa ES dalībvalstīs. Tas ir ļoti pozitīvs un būtisks faktors īpaši ekonomiski vājāk attīstītajām ES dalībvalstīm, jo tā tiek nodrošināta gan jaunās paaudzes sekmīga iekļaušanās Eiropas kopējā tautsaimniecībā, gan arī kvalitatīvu konkurētspējīgu maksas izglītības pakalpojumu sniegšana. Daudzas valstis ir novērtējušas augstākās izglītības internacionalizācijas ieguvumus un eksporta potenciālu un ar valsts finansiālo atbalstu izstrādājušas stratēģiskas valsts līmeņa izglītības programmas (KPMG, 2011). Arvien vairāk studentu izvēlas vismaz vienu gadu studēt kādā citā ES valstī. 2002. gadā ārpus savas mītnes zemes studēja 2,1% jauniešu, savukārt 2006. gadā – 2,6%. Šajā statistikā nav iekļauti Eiropas mobilitātes programmas izmantojušie studenti (EURYDICE, 2009).

Ārvalstu studentu īpatsvars Eiropas valstīs ir ļoti atšķirīgs. 2006. gadā visvairāk ārzemju studentu bija Lielbritānijā (18,3%), Austrijā (15,6%), Francijā (14,6%), Zviedrijā (12,8% un Vācijā (12,8%). Latvijā līdzīgi kā Lietuvā, Polijā un Slovākijā ārvalstu studentu īpatsvars ir viens no zemākajiem Eiropā un nepārsniedz 1,2% (*Study in Europe*, 2010). Jāatzīmē, ka 2009. gadā ārzemju studentu īpatsvars palielinājās, Lielbritānijā sasniedzot 20,7%, bet Austrijā – 19,4% (skat. 1. tabulu). Savukārt citās valstīs ārvalstu studējošo īpatsvars nedaudz samazinājās, piemēram, Francijā – līdz 11,5%, Zviedrijā – līdz 9,4% un Vācijā - līdz 10,6%. Tomēr tas vēl aizvien nozīmīgi pārsniedz Latvijā studējošo ārvalstnieku īpatsvaru, kas ir 1,3% (*Eurostat*, 2012b). Kā rāda starptautisko izglītības izstāžu pieredze, bieži potenciālie interesenti par Latviju iepriekš nemaz nav dzirdējuši.

Savukārt vislielākie izglītības importētājreģioni ir Austrumāzija, Centrālā Eiropa un Austrumeiropa, kā arī Tuvie Austrumi. Pēc UNESCO datiem, 2016. gadā aptuveni 2,6 miljoni studentu meklēs iespējas studēt angļu valodā ārzemēs. Britu padome uzskata, ka 2020. gadā kopējais starptautisko studentu skaits pieaugs līdz 5,8 miljoniem (du Plessis, 2010).

Tehnoloģiju attīstība, kas veicina tālmācību, brīva kapitāla plūsma, kas, savukārt, nodrošina jauktu finansējumu, kā arī pieaugošā pasniedzēju un studentu starpvalstu plūsma apgrūtina precīzu eksporta apjomu noteikšanu. Tomēr gan īstermiņā, gan ilgtermiņā ieguvēji viennozīmīgi ir izglītības pakalpojumu sniedzēji.

1. tabula. Ārvalstu studentu īpatsvars (%), ISCED 5 un ISCED 6 līmenī

	2008. gads	2009. gads
Eiropas Savienība (27 valstis)	7,65	8,03
Beļģija	12,23	11,82
Bulgārija	3,53	3,54
Čehija	7,11	7,35
Dānija	8,29	9,62
Vācija	10,94	10,57
Igaunija	3,55	3,72
Īrija	8,78	8,61
Grieķija	4,25	:
Spānija	3,65	4,72
Francija	11,25	11,47
Itālija	3,39	3,27
Kipra	30,18	34,74
Latvija	1,15	1,27
Lietuva	1,47	1,39
Ungārija	3,74	4,25
Malta	4,56	4,62
Nīderlande	6,77	7,27
Austrija	18,75	19,35
Polija	0,69	0,79
Portugāle	4,93	4,80
Rumānija	1,31	1,39
Slovēnija	1,45	1,72
Slovākija	2,35	2,79
Somija	3,65	4,25
Zviedrija	8,49	9,35
Lielbritānija	19,86	20,66
Islande	4,90	5,50
Norvēģija	7,57	7,98
Šveice	20,31	21,16
Horvātija	0,69	0,75
Maķedonija	2,04	2,18
Turcija	0,80	0,75
Japāna	3,21	3,40

Avots: Eurostat, 2012b

Straujo augstākās izglītības eksporta pieaugumu ir veicinājis gan pakalpojuma piedāvājums, gan pieprasījums.

Apstākļi, kas veicina pakalpojuma piedāvājumu:

- Universitāšu iespējas nopelnīt papildus līdzekļus, jo publiskais finansējums ir ierobežots;
- Tehniskās iespējas (tālmācības iespējas, e-vide, lēti aviopārvadājumi, robežu atvērtība) piesaistīt studentus;
- Augsti kvalificētu speciālistu sagatavošana eksportētājvalstu darba tirgiem (Austrumāzijā); darbaspēka novecošanas struktūras problēmu risināšana (Eiropā);

- Talantīgu jaunu cilvēku piesaistīšana pašmāju darba tirgus struktūras uzlabošanā, savas valsts kultūrvēsturiskā mantojuma un valodas popularizēšanā; sev lojālas, izglītotas paaudzes radīšanā visā pasaulē;
- Globalizācijas radītā nepieciešamība sagatavot augsta līmeņa kvalificētus speciālistus šaurās specializācijās, nodrošinot darbaspēka pieejamību globālo kompāniju vajadzībām visā pasaulē.

Apstākļi, kas veicina pakalpojuma pieprasījumu:

- Kvalificētu speciālistu un augstākās izglītības iespēju trūkums strauji augošajās ekonomikās, kā arī studējošo sieviešu skaita pieaugums jaunattīstības valstīs;
- Industriāli attīstīto valstu ieinteresētība pēc labiem speciālistiem atsevišķās nozarēs. Piemēram, Vācijai ir interese par augsti kvalificētiem veselības aprūpes darbiniekiem;
- Ierobežots studiju vietu skaits konkrētās specialitātēs ES universitātēs, tāpēc jaunieši meklē alternatīvas studiju iespējas tuvu mītnes zemei;
- Līdzekļu uzkrājumi cilvēkiem jaunattīstības valstīs un vēlme tos ieguldīt kvalitatīvā izglītībā;
- Iespēja strauji mainīt dzīves līmeni, pārceļoties uz industriāli attīstītākām valstīm (iespējas strādāt studiju laikā un iespēja strādāt pēc studijām);
- Talantīgāko cilvēku koncentrēšanās industriāli attīstītākās valstīs, kur viņi var vieglāk realizēt savu potenciālu, nodrošinot ienākumu gan sev, gan radot pievienoto vērtību sabiedrībai;
- Nepieciešamība pārkvalificēties un mūžizglītības attīstība.

Tā kā izglītības un zinātnes centru attīstība ir cieši saistīta ar industriālo izaugsmi, tad pašlaik ir novērojama tendence, ka īpaši Dienvidaustrumāzijas valstīs, cieši sadarbojoties ar rietumu universitātēm, arvien vairāk investē pašmāju augstākās izglītības attīstībā. Šāds risinājums ir pieņemams bakalaura studiju programmām, savukārt maģistra un doktora studiju programmām vissvarīgākais faktors ir zinātniski tehnoloģiskais progress, un tajā joprojām nepārspētas ir industriāli attīstītākās valstis. Kā negatīvu faktoru te var minēt politiski ekonomiskās krīzes, kas ievērojami ietekmē studentu plūsmu no atsevišķiem reģioniem, piemēram, no Tuvajiem Austrumiem.

Britu padomes pētījums liecina, ka studentu izvēli mācīties ārzemēs galvenokārt nosaka valsts politiski ģeogrāfiskais izvietojums, valoda, viegla augstskolā iestāšanās procedūra un pieņemama mācību maksa, kā arī vēsturiskās tradīcijas universitātē (zīmols) un mācību kvalitāte, lai iegūtās zināšanas varētu sekmīgi pielietot pēc studiju pabeigšanas.

2. Augstākās izglītības eksports Latvijā – pašreizējā situācija

Latvijai augstākās izglītības eksporta jomā ir vērā ņemama pieredze - jau no pagājušā gadsimta 80. gadiem Latvija ir ļoti veiksmīgi darbojusies šajā jomā. Ja agrāk tas notika ar industrijas resoru un centralizētu valsts atbalstu, tad tagad šīs tradīcijas tiek turpinātas, pateicoties universitāšu iniciatīvai, veiksmīgi piedaloties starptautiskajās apmaiņas programmās un piedāvājot maksas izglītību angļu un krievu valodā, un tā sekmīgi konkurējot ar privātajām augstākās izglītības iestādēm.

Runājot par visu augstākās izglītības eksportu Latvijā, SIA *KPMG* (2011) savā pētījumā min:

„Vispopulārākais studiju virziens Latvijā studējošo ārvalstu studentu vidū ir sociālās zinātnes, uzņēmējdarbība un tiesību zinātnes (33%), balstoties uz to augstskolu datiem, kas ir sniegušas šādu informāciju. Tas skaidrojams ar lielo studiju programmu piedāvājumu šajā virzienā. Lielākā daļa šī pētījuma ietvaros analizēto augstskolu daļa piedāvā šī virziena studiju programmas. Otrs populārākais virziens ir medicīna un veselības aprūpe (23%), kur virs 500 studentu izdevies piesaistīt divām valsts augstskolām – RSU un LU. Šie studenti mācās angļu valodā un lielākoties ir no ES valstīm.”

Te gan jāņem vērā, ka minētajā pētījumā iekļauti arī Latvijas iedzīvotāji – nepilsoņi – un ERASMUS apmaiņas studenti. Taču, ja abu minēto grupu studentus šī pētījuma kontekstā izslēdz no kopējā ārvalstu studentu skaita, tad, pēc ekspertu vērtējuma, ārzemju studenti par maksu visvairāk ir izvēlējušies medicīnas studijas (*KPMG*, 2011)

Lai gan Latviju pašlaik nevar ierindot starp industriāli veiksmīgi augošām ekonomikām, kuras pievelk jaunus un talantīgus studentus no visas pasaules, Latvijā ir vairāki priekšnosacījumi, lai augstākās izglītības eksports attīstītos.

Un šie augstākās izglītības eksporta attīstības nosacījumi ir:

- Atvērta sabiedrība un ekonomika, kas ir daļa no ES;
- Vēsturiski bagātas augstākās izglītības tradīcijas – atsevišķās studiju nozarēs starptautiski atzīti un novērtēti izglītības iestāžu diplomu;
- Spēcīgs akadēmiskā personāla sastāvs, kas cieši saistīts ar attiecīgām industrijām;
- Neskaitāmi piemēri par Latvijā skolotiem speciālistiem, kas guvuši starptautisku atzinību savās nozarēs (mākslā, medicīnā, ķīmijā);
- Apmierinoša infrastruktūra studentu sadzīvei (attīstīta satiksme ar visu pasauli, salīdzinoši zemāka dzīves dārdzība, ekoloģiska vide, izklaides iespējas);
- Ir iespējama salīdzinoši lētāka studiju pašizmaksa.

Saskaņā ar Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) publicēto pārskatu par Latvijas augstāko izglītību 2011. gadā, Latvijas augstskolās studē 2617 ārvalstu studenti. No tiem gandrīz puse – 1274 – studē sešās Latvijas universitātēs, tajā skaitā 235 studē, izmantojot apmaiņu programmas. Lai gan ārzemju studentu skaits gadu no gada pieaug, tomēr vēl aizvien tas ir tikai nepilni 3% no kopējā universitātēs studējošo skaita (IZM, 2011).

Latvijā studējošo ārzemju studentu mītnes zemju spektrs ir ļoti plašs. Ja privātajās augstskolās ievērojama studentu daļa nāk no NVS valstīm, tad universitātēs situācija atšķiras, un tā ir atspoguļota 2. tabulā.

Kā redzams, visvairāk Latvijā mācās studenti ir Rietumeiropas valstīm, piemēram, no Vācijas – 318, Zviedrijas – 114, Norvēģijas – 98, Spānijas – 97. Tas nepārprotami norāda, ka Latvijas izglītību novērtē augsti attīstītu industriālu valstu studenti. Viņu izvēli nosaka vairāki faktori: izglītības kvalitāte, diploma atzīšana mītnes zemē, salīdzinoši lētāka studiju maksa, brīvā laika pavadīšanas iespējas, laba starptautiskā satiksme.

2. tabula. Ārzemju studentu skaits Latvijas universitātēs sadalījumā pa mītnes zemju reģioniem

Universitāte	RSU	LU	RTU	DU	LLU	LiepU	Kopā
Mītnes zeme							
Rietumeiropa	497	221	94	4	2	1	819
Austrumeiropa	3	70	57	8	9	0	147
Āzija, Āfrika un Tuvie austrumi	18	50	59	1	0	0	128
NVS	1	30	88	0	1	1	121
Baltija	5	17	12	4	0	0	38
Ziemeļamerika un Dienvidamerika	3	15	3	0	0	0	21
Kopā	527	403	313	17	12	2	1274

Avots: IZM, 2011

3. Ieguvumi no augstākās izglītības eksporta

Augstākās izglītības eksportu Latvijā realizē, izmantojot apmaiņas programmas starp ES dalībvalstīm un ārvalstu maksas studējošo piesaisti.

Apmaiņas programmas starp ES dalībvalstīm ārzemju studentiem nodrošina pietiekami atraktīvas studiju programmas, kā arī Latvijas studentiem sniedz iespēju studēt citās Eiropas universitātēs. Šāda situācijā Latvija nenoliedzami ieguvēja, jo:

- talantīgiem Latvijas studentiem ir iespēja ar minimāliem pašu izdevumiem iegūt starptautisku pieredzi;
- apmaiņas programmas ar minimāliem papildus līdzekļiem nodrošina gan studentu, gan mācībspēku iekļaušanos starptautiskajā apritē, palielinot viņu atpazīstamību un konkurētspēju;
- apmaiņas programmas Latvijas tautsaimniecībai nodrošina finansiālu ieguvumu. Tā kā viena Latvijas iedzīvotāja vidējā izdevumu līmeņa indekss pret ES vidējo ir 50 (*Eurostat*, 2012a), tad, ļoti konservatīvi rēķinot, gadā no katra apmaiņas studenta Latvijas ekonomikai ir iespēja iegūt aptuveni 900 latu pozitīvu neto eksporta bilanci.

Ārzemju maksas studentu piesaistē ir gan tiešie, gan netiešie ieguvumi. Tiešie finanšu ieguvumi universitātēm ir no studiju maksas (tiešie universitātes ienākumi), un tie nodrošina papildus naudas plūsmu universitāšu budžetā. Ārzemju students par atsevišķām studiju programmām ir gatavs maksāt ievērojami vairāk nekā latviešu plūsmā studējošais. Piemēram, Rīgas Stradiņa universitātē (RSU) medicīnas studijas angļu valodas plūsmā ir par 56% dārgākas nekā latviešu plūsmā. Studijas angļu valodā gadā maksā 5622 latus, bet studijas latviešu valodā – 3608 latus.

Papildus ienākumus universitātes novirza atbilstošas kvalifikācijas mācībspēku piesaistei un materiāli tehniskās bāzes uzlabošanai. RSU gadījumā gada ienākumi no ārzemju maksas studentiem jau pārsniedz 2 miljonus latu gadā. Tas ir ievērojams devums universitātei, ņemot vērā pēdējos gados samazināto valsts finansējumu. Lielāko daļu šo līdzekļu izmanto darbinieku algām, gandrīz pusi no summas samaksājot valstij nodokļos.

Ņemot vērā studentu skaitu un *KPMG* (2011) apkopoto informāciju, kopējie ienākumi no ārzemju studentu studiju maksām Latvijas universitātēs ir aptuveni 2,9 miljoni latu gadā. Jaunākie RSU ziemas uzņemšanas rezultāti liecina, ka 2012. gadā minētā summa būs ievērojami lielāka. Līdz ar studentu skaita pieaugumu, kas nes papildus ienākumu plūsmu, ir iespējams efektīvāk izmantot arī universitātes resursus. Daudzas pastāvīgo izmaksu pozīcijas, piemēram, ēku uzturēšana un administrācijas izmaksu īpatsvars samazinās attiecībā pret kopējo ienākumu apjomu. Palielinās arī studentu skaits uz vienu darbinieku.

Ievērojams ir arī tiešais Latvijas tautsaimniecības finansiālais ieguvums, piesaistot studējošos no ārvalstīm. Papildus studiju maksai ārzemju students, dzīvojot Latvijā, izdod līdzekļus par precēm un pakalpojumiem, veidojot patēriņu, kas ir Latvijas iekšzemes kopprodukta (IKP) sastāvdaļa. Ja medicīnas students var samaksāt 7000-10 000 eiro studiju maksu gadā, tad viņa ikdienas sadzīves tēriņi būs stipri virs valsts iedzīvotāju vidējā, sasniedzot vidēji 562 latus mēnesī. Citās specialitātēs studējošo vidējie tēriņi varētu būt mazāki. Pieņemot, ka ārzemju studenta sadzīves izdevumi, piemēram, par pārtiku, mājokli un izklaidēm vidēji ir 338 lati mēnesī, un ekstrapolējot šo summu uz kopējo studentu skaitu, jāsecina, ka Latvijas tautsaimniecībā papildus ieplūst aptuveni 4,3 miljoni latu gadā.

Savukārt netiešais finansiālais ieguvums tautsaimniecībai ir grūti izmērāms, tomēr svarīgi ņemt vērā multiplikatora efektu. Līdz ar tiešā patēriņa pieaugumu, tiek nodrošinātas algas pakalpojumu sniedzējiem, kas šos līdzekļus izmanto tālāk Latvijas ekonomikā gan patēriņā, gan maksājot nodokļus, gan arī nodrošinot sociālās sfēras attīstību. Ņemot par pamatu citās universitātēs aprēķinātos multiplikatora koeficientus (du Plesis, 2010), netiešais devums valsts ekonomikai varētu būt 2,4 miljoni latu gadā. Pie netiešajiem ieguvumiem var pieskaitīt arī Latvijas starptautiskās atpazīstamības palielināšanos, studiju līmeņa paaugstināšanos un talantīga un konkurētspējīga darbaspēka piesaisti.

Tālāk mazliet izvērstāk apskatīšu valsts netiešos ieguvumus, un pirmkārt, Latvijas starptautisko atpazīstamību un Latvijas vārda nešanu pasaulē. Ir valsts organizācijas, kas maksā prāvus līdzekļus Latvijas vārda starptautiskai popularizēšanai. Piesaistot ārzemju studentus, kas viennozīmīgi arī ir Latvijas popularizēšana, šīs izmaksas ir minimālas. Papildus finanšu ieguvumiem Latvijai ārzemju students, atgriežoties savā zemē, ir kā konkrētas Latvijas universitātes un Latvijas valsts „vēstnesis”. Ārzemju students, nodzīvojot Latvijā vairākus gadus, iepazīstas ar Latvijas kultūru, vēsturi, valodu. Viņa CV vienmēr saglabāsies Latvijas vārds. Un ir liela varbūtība, ka turpmākajā profesionālajā darbībā Latvijā kādreiz studējušie būs ieinteresēti sadarboties ar Latvijas zinātniekiem un uzņēmumiem. Arī Latvijas pilsoņiem, atrodoties ārzemēs, veidojas pozitīva pieredze, satiekoties ar speciālistiem, kas absolvējuši Latvijas universitātes. Piemēram, Latvijas iedzīvotāji tiek īpaši labi uzņemti Šrilankas ārstniecības iestādēs, jo tur strādā daudz ļoti atzītu ārstu, kas izglītību ieguvuši RSU.

Universitātes, nodrošinot visaugstākās kvalitātes izglītības iespējas un sagatavojot konkurētspējīgus speciālistus, pirmkārt, nes Latvijas vārdu pasaulē, un otrkārt tas ir labākais ieguldījums jaunu ārzemju studentu piesaistē.

Otrkārt, par netiešu ieguvumu varam uzskatīt studiju līmeņa celšanu. Piesaistot ārzemju maksas studentus ar papildus naudas plūsmu, rodas iespējas paaugstināt vispārējo studiju kvalitāti, jo tiek piesaistīti arī starptautiski pasniedzēji un uzlabots materiāli tehniskais nodrošinājums. Tas ir veicinošs faktors Latvijas studentu un pasniedzēju iesaistei starptautiskajā aprītē. Jo vairāk ārzemju studentu ar labām sekmēm startē starptautiskajā darba tirgū, jo lielākas iespējas Latvijas studentiem viņu diplomu starptautiskajā atpazīšanā un novērtēšanā.

Kā rāda Latvijas universitāšu asociācijas veiktās absolventu aptaujas rezultāti, visvairāk absolventu – respondentu, kas plāno studijas turpināt ārzemēs, ir mācījušies universitātēs ar salīdzinoši augstu ārzemju studentu skaitu. RSU gadījumā 23,5% no respondentiem plāno turpināt studijas ārzemēs. Salīdzinājumam – vidēji 10,9% Latvijas universitāšu studentu – aptaujas respondentu plāno turpināt studēt ārpus Latvijas (LUA, 2011).

Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktā absolventu aptauja arī rāda, ka ārzemēs savā specialitātē strādājošie respondenti beiguši universitātes, kur ir salīdzinoši augsts ārzemju studentu skaits. Piemēram, 57,7% no Rīgas Tehniskās universitātes (RTU) un 53,1% no RSU absolventiem – aptaujas respondentiem, kas strādā ārzemēs, ir nodarbināti savā specialitātē. Salīdzinājumam – vidēji ārpus Latvijas savā specialitātē ir nodarbināti 25,5% Latvijas universitāšu absolventu.

Treškārt, netiešais ieguvums ir talantīga un konkurētspējīga darbaspēka piesaiste. Students, kas ieguldījis izglītībā ievērojamu summu, noteikti nodrošinās saimnieciskās aktivitātes, lai šo summu atpelnītu. Savukārt, jo veiksmīgāka būs viņa darbība, jo lielāku pienesumu, maksājot nodokļus, viņš dos sabiedrībai. Ja ārzemju students ir apguvis latviešu valodu un sekmīgi piedalās saimnieciskajā darbībā, tas ir papildus ieguvums Latvijas tautsaimniecībai gan samaksātu nodokļu, gan patēriņa veicināšanas veidā, gan jaunu darba vietu radīšanā, gan kulturālas vides veidošanā. Minētie aspekti ir uzskatāmi par alternatīvu pašreizējai tendencei piesaistīt zemas kvalitātes „pelēko” darbaspēku no ārvalstīm.

Tāpat, ārvalstu studentu piesaistē nenoliedzami ir daudz ieguvumu gan universitāšu, gan valsts līmenī. Šīs iespējas, pateicoties plānveidīgām stratēģijām, veiksmīgi izmanto lielākās un attīstītākās valstis, jo to ieguvums nav tikai īstermiņa finanšu plūsmas uzlabošana universitātēs, bet arī nacionālās izaugsmes un kultūrvēsturisko vērtību popularizēšana un saglabāšana, kā arī nacionālo kompāniju interešu pārstāvniecība starptautiskajos tirgos.

4. Latvijas augstākās izglītības eksporta riski un iespējas

Līdz šim universitātes Latvijā ir sasniegušas progresu ārzemju studentu piesaistē, tomēr turpmākajai studējošo ārvalstnieku skaita palielināšanai vēl joprojām Latvijā ir liels potenciāls, jo:

- pašlaik studentu pieplūdums valsts universitātēs ir galvenokārt no attīstītajām Eiropas valstīm, taču liels potenciāls ir arī studentu pieplūdumam no citām, arī Austrumeiropas valstīm;
- studentu sadzīves apstākļiem Latvijā ir nepieciešami uzlabojumi, lai tie līdzinātos citu Eiropas universitāšu piedāvājumam;
- ir nepieciešama akadēmiskā personāla paaudžu maiņa, tāpēc Latvijas augstskolām jāpiesaista mācītbspēki, kas labi pārzina svešvalodas, mūsdienu mācību metodes un informācijas tehnoloģijas;
- ir svarīgi nodrošināt ilglaicīgu profesionālu mācītbspēku piesaisti no ārzemēm;
- jānodrošina konkurētspējīgas studiju programmas un pietiekami plašs un daudzveidīgs studiju programmu spektrs;
- jāņem vērā industriālās attīstības izolācijas iespējamība. Lai gan ir atsevišķas ļoti veiksmīgas nišas, kur zinātne ir cieši sasaistīta ar ražošanu, ir risks, ka atsevišķas studiju vai zinātnes nozares var zaudēt savu aktualitāti to praktiskās pielietojamības trūkuma dēļ;
- jāapzinās augstākās izglītības finansējuma apjoms, kas mazina spējas konkurēt ar lielajām attīstīto valstu universitātēm, kuras saņem ne tikai lielāku savas valsts publisko finansējumu, bet arī ievērojamu industrijas gigantu finansiālu atbalstu;

- Latvijā ir jāveido vienota augstākās izglītības ilgtermiņa stratēģija, īpašu vērību veltot izglītības eksportam. Ja šajā jomā netiks veikts plānveidīgs valsts atbalsts, kā tas ir citās valstīs, tad Latvija augstākās izglītības eksportā turpinās atpalikt;
- jāveido īpaši labvēlīgas studiju iespējas ārzemju studentiem Latvijā maģistra un doktora studiju programmās;
- jāveicina universitāšu sasaiste ar saimniecisko un zinātnisko darbību (klīniskās slimnīcas, augsto tehnoloģiju inkubatori u. tml.), biznesa vide un darba vietu pieejamība atsevišķās nozarēs;
- jāveicina sadarbība ar ārvalstu augstskolām un koledžām, kas nodrošinātu vieglāku un mērķtiecīgāku iestāšanos tieši Latvijas universitātēs;
- Latvijas universitātēm ir grūti konkurēt ar lielajām Rietumeiropas universitātēm standarta pieprasītāko darba ņēmēju studiju programmās, tādēļ Latvijā ir jāattīsta specifiskas nišas, kurās jau ir gūti panākumi, un tādās nozarēs, kas rada mikrouzņēmumu vadītājus, darba devējus un ļauj tiem, pateicoties iegūtajām zināšanām, nodarboties ar komercdarbību;
- šobrīd Latvijā par perspektīvākajiem virzieniem augstākās izglītības eksportā var uzskatīt medicīnu, veterināriju, kokapstrādi, mākslu, jūras transportu;
- nepieciešams ieinteresēt studētgribētājus no daudzām valstīm, jo, kā pieredze rāda, straujas politiski ekonomiskās svārstības atsevišķos pasaules reģionos ievērojami izmaina studējošo pieplūdumu.

Secinājumi

Ir ļoti svarīgi valsts līmenī atbalstīt un koordinēt augstākās izglītības eksportu, šo pienākumu uzticot valsts universitātēm un citām atbildīgajām institūcijām, kā tas tiek darīts citās valstīs. Starptautiskā sadarbība augstākajā izglītībā jebkurā formā ir svarīgs priekšnoteikums ekonomiskās attīstības izaugsmei, zināšanu apmaiņai, intelektuālā kapitāla celšanai, kā arī valsts kultūrvēsturiskā kapitāla popularizēšanai, kas ir vitāli nepieciešams valsts konkurētspējas saglabāšanai globālajā ekonomikā.

Patlaban Latvijas universitāšu ārzemju studentu devums Latvijas IKP ir aptuveni 9,6 miljoni latu gadā. Šī summa sastāv no mācību maksas (Ls 2,9 milj.), tiešā patēriņa (Ls 4,3 milj.) un netiešiem ieguvumiem – (Ls 2,4 milj.), kas ir augstskolu ienākumi, kas iztērēti citu uzņēmumu piedāvāto preču vai pakalpojumu iegādei.

Ja universitātēm tiks radīti visi priekšnoteikumi, lai varētu uzņemt vairāk maksas ārzemju studentu, tad potenciālais finansiālais pieaugums no gada uz gadu varētu sasniegt vismaz 25% jeb 2,4 miljonus latu. Šī ir vērā ņemama summa Latvijas eksporta struktūrā, un tā palīdz būtiski uzlabot universitāšu finanšu rādītājus.

Ja ārzemju maksas studentu skaits četrkārsosies, tuvojoties 10% no kopējā studentu skaita, tad kopējais finansiālais ieguvums Latvijas tautsaimniecībai būs aptuveni 38 miljoni latu gadā.

Viens ārzemju apmaiņas students Latvijas tautsaimniecībai vidēji dod aptuveni 900 latu pozitīvu neto eksporta bilanci gadā. Savukārt viens ārzemju maksas students gadā dod 4600 – 14 000 latu tiešo finanšu līdzekļu pieplūdumu Latvijas tautsaimniecībā. Minētā summa svārstās atkarībā no studiju programmas (sākot ar Ls 920 inženierzinātnēs līdz Ls 9136 zobārstniecībā gadā).

Ar nelieliem valsts ieguldījumiem un prasmīgu universitāšu vadību, apgūstot ES finansējumu, sasniedzot ārzemju studentu „kritisko masu” un attīstot konkurētspējīgas studiju programmas, īsā laikā Latvijā varētu sasniegt pozitīvus rezultātus īstermiņā. Tā tiktu nodrošināta gan papildus finanšu plūsma, gan arī ielikti svarīgi stūrakmeņi augstākās izglītības eksporta ilgtermiņa izaugsmei.

Ilgtermiņā, palielinoties universitāšu pašu ienākumu plūsmai no ārzemju studentiem, pastāv iespēja efektīvāk izmantot valsts piešķirto finansējumu, piemēram, dalīti sedzot fiksētos izdevumus par infrastruktūras izmantošanu, nodrošinot studentu apjomu uz vienu darbinieku, dalīti sedzot administrācijas izmaksas.

Ieteikumi Latvijas augstākās izglītības eksporta veicināšanai

Latvijai ir jāizstrādā vienota stratēģija un rīcības plāns augstākās izglītības eksportam, paredzot izmaiņas likumos, konsulārajos un imigrācijas jautājumos, kā arī veicinot reklāmu par studiju iespējām Latvijā.

Likumos jāiestrādā šādas izmaiņas:

- jāparedz iespējas iegūt pilnu pirmsdiploma un pēcdiploma izglītību ES valstu valodās, ieskaitot gala pārbaudījumu kārtošanu šajās valodās. Pašreizējo prasību Augstākās izglītības likumā par gala pārbaudījumiem valsts valodā varētu aizstāt ar tulkojuma nodrošināšanu valsts valodā;
- jāparedz iespēja iegūt maksas izglītību krievu valodā arī valsts dibinātajās augstskolās. Tas ļautu universitātēm sekmīgi konkurēt ar privātajām augstskolām;
- jāparedz finansējuma piesaiste no citām nozarēm (nozaru uzņēmumiem un nozaru ministrijām), lai veicinātu uzņēmumu vēlmi ieguldīt izglītībā, tā nodrošinot augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanu un nozares tālāku izaugsmi.

Konsulārajos un imigrācijas jautājumos jāiestrādā šādas izmaiņas:

- jāpārskata imigrācijas politika studentiem, vienkāršojot studentu vīzu iegūšanas procesu un samazinot pašreizējo nodevu, kas pielīdzināta biznesa vīzām;
- jāatver Latvijas vēstniecības Indijā un Dienvidamerikā, jo, piemēram, šobrīd esošā Lietuvas vēstniecība Indijā visus ieinteresētos jauniešus novirza uz Lietuvas universitātēm.

Jāveicina Latvijas augstskolu atpazīstamība, aktīvi izmantojot sabiedriskās attiecības un reklāmu:

- jāpilnveido zīmols *Study in Latvia*, veidojot kopīgu visu Latvijas universitāšu pārstāvniecību;
- ir nepieciešama profesionāla ar izglītību saistīto starptautisko izstāžu koordinēšana un pašreizējo epizodisko aktivitāšu aizstāšana ar sistemātisku darbu visa gada garumā.

Literatūra

- Bashir, Sajitha (2007) *Trends in International Trade in Higher Education: Implications and Options for Developing Countries*, Education Working Paper Series Number 6, The World Bank, Washington, D.C., USA. Available at [http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/WPS6 Intl trade higherEdu.pdf](http://siteresources.worldbank.org/EDUCATION/Resources/278200-1099079877269/547664-1099079956815/WPS6_Intl_trade_higherEdu.pdf) (accessed 15.03.2012).
- Eurostat (2012a), *GDP per capita, consumption per capita and price level indices*, Available at: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices (skatīts 01.09.2012.).
- Eurostat (2012b), *Foreign students by level of education and country of origin*. Available at: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/education/data/database> (skatīts 01.09.2012.).
- EURYDICE (2009) *Key Data in education in Europe 2009*, Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, European Commission, Brussels, Belgium. DOI 10.2797/1715, Available at: http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/key_data_series/105EN.pdf (skatīts 01.09.2012.).
- IZM (2011) *Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2011. gadā*, LR Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga.
- KPMG (2011) *Augstākās izglītības eksportspējas novērtējuma un rekomendāciju izstrādes gala ziņojums*, KPMG, 16.09.2011. Aktivitāte 3.2. „Strukturālo reformu ieviešanas ietekmes novērtēšana” (ID Nr. MK VK 2010/21 ESF), Valsts kanceleja. Pieejams: <http://mk.gov.lv/lv/esstrukturfondi/vk-realizetie-projekti/strukturaloreformuistenosana/reformu-novertejumi-un-petijumi/> (skatīts 02.02.2012.).
- Latvijas universitāšu asociācija (LUA) (2011), LUA projekts *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga.
- Plessis, du, Emilie (2010) *Higher education export service delivery by the University of Stellenbosch*, Stellenbosch Working Paper Series No. WP08/2010, Matieland, South Africa.
- Study in Europe (2010) *How many international students are there in Europe?* Available at: <http://www.studyineurope.eu/blog/how-many-international-students-are-there-in-europe> (skatīts 01.09.2012.).

Uzņēmumu vadītāji un jaunu uzņēmumu veidotāji

Veronika Bikse

Jauniešu gatavība uzņēmējdarbībai nekad agrāk nav bijusi tik nozīmīga kā mūsdienās. Lai sekmīgi risinātu šo problēmu, ir svarīgi studentiem attīstīt uzņēmējprasmju kompetenci, lai viņus sagatavotu par augsti kvalificētiem speciālistiem un lai viņi būtu gatavi nākotnē uzsākt uzņēmējdarbību.

Izmantojot Latvijas visu sešu universitāšu 2006.-2011. gada absolventu aptaujas datu vispusīgu analīzi, ir veikts pētījums par iespējam attīstīt uzņēmējprasmju kompetenci augstskolā un par absolventu gatavību nākotnē veidot savu uzņēmumu. Tika aptaujāti 4909 respondenti, un pētījuma gaitā noskaidrots, ka universitātēs uzņēmējdarbības izglītība galvenokārt ir orientēta uz teorētisko zināšanu apguvi. Turpat trešdaļai absolventu uzņēmējprasmju kompetenci vispār netika attīstīta, bet pārējiem tās ir attīstītas ļoti zemā vai zemā līmenī. Tāpēc studiju procesā ir svarīgi nodrošināt teorijas un prakses vienotību, dodot iespēju studentiem mācīties darot, lai apliecinātu savas prasmes konkrētā aktīvā darbībā. Ne mazāk svarīga problēma ir akadēmiskā personāla profesionālās kompetences pilnveide uzņēmējdarbības izglītības jautājumos.

Ievads

Valsts ekonomikas izaugsmes pamats ir sekmīga uzņēmējdarbība. Tas dod iespēju arvien palielināt ražošanu un piedāvāt jaunas darba vietas. Līdz ar to bezdarbs samazinās, nodarbinātības un iedzīvotāju dzīves līmenis pieaug. Uzņēmējdarbības attīstība ir atkarīga no vairākiem faktoriem. Galvenais no tiem – valdības īstenotā politika un nostādnes, kas izveidotas, lai likvidētu šķēršļus jaunu uzņēmumu veidošanai, jaunradei un inovācijām. Otrs ne mazāk svarīgs faktors ir uzņēmīgs cilvēks, viņa radošums, attīstītas uzņēmējprasmju kompetences, kas dod iespēju veikt sekmīgu uzņēmējdarbību un savas idejas pārvērst darbībā. Tāpēc augstākās izglītības uzdevums ir nodrošināt ne tikai zinošu un augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanu, bet atbilstoši 21. gadsimta izaicinājumiem attīstīt arī jauno speciālistu uzņēmējprasmju kompetenci, lai viņi būtu gatavi nākotnē veidot savu uzņēmumu vai kļūt par pašnodarbinātu personu.

Pētījumi liecina, ka mūsu izglītības sistēma sagatavo labus augsti kvalificētus speciālistus noteiktā jomā. Tā galvenokārt ir orientēta, lai sagatavotu darba ņēmējus, nevis vienlaikus ar noteiktas specialitātes iegūšanu attīstītu arī uzņēmējprasmju kompetenci un jaunais cilvēks būtu gatavs uzsākt savu nodarbi, kļūstot par darba devēju. Būtisks uzņēmējdarbības ierobežojums ir arī ideju trūkums, kāda uzņēmējdarbība varētu būt pieprasīta un peļņu nesošā.

Šis nodaļas mērķis, pirmkārt, ir noskaidrot, vai universitāšu absolventi Latvijā ir gatavi kļūt par darba devējiem, iegūt pašnodarbinātā statusu un uzsākt uzņēmējdarbību, un, otrkārt, atklāt problēmas uzņēmējdarbības izglītībā un piedāvāt iespējamus risinājumus. Nodaļa sagatavota, izmantojot speciālo literatūru, publikācijas, Eiropas Padomes un Eiropas Komisijas dokumentu, Latvijas universitāšu 2006. – 2011. gada absolventu aptaujas datu vispusīgu analīzi par respondentu nodarbinātības statusu, viņu iespējam apgūt zināšanas un prasmes, attīstīt uzņēmējprasmju kompetenci studējot augstskolā. Absolventu aptauju elektroniskā veidā veica SKDS un tā notika laika posmā no 29.11.2011. līdz 14.12.2011. Pavisam tika izsūtīti 17160 uzaicinājumi piedalīties aptaujā. Saņemtas atbildes no 6500 absolventiem. Par neatbilstošām mērķa grupai tika atzītas 332 anketas, vēl 1259 anketas bija iesāktas aizpildīt, bet tās nebija pabeigtas. Tādējādi par derīgām tika apzītas 4909 aptaujas anketas. Lielākais vairākums no aptaujāto kopskaita ir sievietes 70,4%, vīrieši tikai 29,6%. Arī aptaujātie

respondenti ir samērā jauni – 81,5% ir vecumā no 18 līdz 34. gadiem. Ieguvuši bakalaura grādu 46,3%, bet maģistra – 39,7%. Pārējiem ir pirmā vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība. Aptaujāto sadalījums (%), kas absolvējuši LU – 34,1; RTU – 28,8; LLU – 13,4; LiepU – 11,0; DU – 8,3; RSU – 4,3. Vairākums respondentu (89%) ir studējuši tikai vienā universitātē. Divās augstskolās ir studējuši 10%, bet trijās vai četrās – 1%. Visvairāk citās augstskolās ir studējuši RSU absolventi – 19%. Atkarībā no izglītības tematiskās grupas, kurā ir studējuši absolventi, aptaujāto īpatsvars ir šāds: sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības (37,3%); inženierzinātnes, ražošana un būvniecība (16,6%); dabas zinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas (14,0%); *pedagogu izglītība un izglītības zinātnes* (9,7%); humanitārās zinātnes un māksla (9,5%); veselības aprūpe un sociālā labklājība (6,2%); pakalpojumi (4,7%) un lauksaimniecība (2,0%).

Uzņēmējspēju kompetence ir indivīda personisko dotumu, īpašību un spēju kopums, kas nodrošina sekmīgu uzņēmējdarbību. Tā ietver jaunrades un jauninājumu ieviešanas spējas, kontaktēšanās, organizatora, projektu vadīšanas, savas darbības plānošanas un riska uzņemšanas spējas, uzņēmīgumu, kā arī zināšanas un prasmes, kas ir nepieciešamas, lai veidotu jaunu uzņēmumu un iemiesotu praktiskas idejas tā sekmīgā attīstībā (Bikse, 2011, EKK 2007).

Uzņēmējspējas vēl nenozīmē uzņēmējdarbību. Tās ir cilvēka potence jeb iespējas, kas jāpārvērš aktīvā rīcībā, veicot uzņēmējdarbību. Tikai tad, ja tiek veikta uzņēmējdarbība, ražotas preces vai sniegti pakalpojumi, cilvēks liek lietā savas attīstītās uzņēmējspējas.

Uzņēmējspējas attīstās zināšanu, prasmju un pieredzes apguves procesā, t.i., uzņēmējdarbības izglītības procesā. Ļoti bieži jēdzienu „uzņēmējdarbības izglītība” saprot pārāk šaurā nozīmē – kā biznesa aktivitātes un zināšanu apguvi tikai ekonomikas priekšmetos. Uzņēmējspējas ir jāattīsta ne tikai tiem, kas iecerējuši savu profesionālo dzīvi saistīt ar ekonomiku un vadības zinībām, bet visiem – topošajiem inženieriem, biologiem, fiziķiem, ķīmiķiem, matemātiķiem un citiem. Tāpēc Eiropas Komisijas (EK) dokumentos ir uzsvērts, ka uzņēmējdarbības izglītību nevajadzētu jaukt ar vispārējā biznesa un ekonomikas studijām. Tās mērķis ir veicināt radošumu, inovācijas un pašnodarbinātību (EC 2004a).

2. Objektīvie nosacījumi (nepieciešamība) veicināt pašnodarbinātību un uzņēmējdarbību mūsdienās

2.1. Jauna sociālekonomiska pieeja cilvēkkapitālam un uzņēmējspējām

Pagājušā gadsimta beigās ekonomikā sāka dominēt pakalpojumu sektors, arvien vairāk tika dibināti mazie un vidējie uzņēmumi, strauji attīstījās informācijas un telekomunikācijas tehnoloģijas, līdz ar to būtiski mainījās ražošanas struktūra, situācija darba tirgū un attieksme pret cilvēku, viņa attīstību, vērtību orientāciju, priekšplānā izvirzot kompetentu cilvēku kā svarīgāko konkurētspējas nosacījumu. Cilvēka spējas sāka identificēt ar viņa kompetenci, jo viņam ir jāīsteno ne tikai ekonomiskā, bet arī sociālā loma sabiedrībā – jābūt sociālo pārveidojumu subjektam, kurš spējīgs (kompetents) izprast sarežģītos sociālās attīstības procesus un tos ietekmēt. Tāpēc arī EK ir izstrādājusi astoņu pamatkompetenču ietvaru, ko uzskatas par vienlīdz svarīgām dzīvei un darbam uz zināšanām balstītā sabiedrībā un kas ir jāattīsta visiem jauniešiem (EC 2004a, EKK 2007).

2.2. Mikrouzņēmumu ēra – jauna uzņēmējspēju attīstības paradigma

Mūsdienās arvien palielinās mazo un vidējo uzņēmumu nozīme ekonomikas izaugsmē un iedzīvotāju nodarbinātībā. Latvijā 2010. gadā tirgus sektora uzņēmumu struktūrā mazie un vidējie uzņēmumi veidoja 99,7% no ekonomiski aktīvo uzņēmumu kopskaita. Salīdzinājumam – Eiropas Savienībā (ES) vidēji – 99,8%. Mazo un vidējo uzņēmumu

struktūrā lielāko īpatsvaru Latvijā un ES valstīs veido mikrouzņēmumi – attiecīgi 91,7% un 90,2%. Latvijā visvairāk mikrouzņēmumu darbojas lauksaimniecībā, mežsaimniecībā un zivsaimniecībā (27 8530), augkopībā, lopkopībā un medniecībā (24 982), dažādu pakalpojumu sniegšanā (22 934), kā arī automobiļu un motociklu remontdarbos (21 303). Daudz ir to uzņēmumu, kas nodarbojas ar nekustamā īpašuma operāciju veikšanu (10 600), profesionālo, zinātnisko un tehnisko pakalpojumu sniegšanu (10 616) u.c. (CSP 2012). Vairāk nekā pusei mikrouzņēmumu nav nodarbināto, jo uzņēmumus vada un vienlaicīgi arī visus darba veidus veic paši dibinātāji un viņu ģimenes locekļi. Mazs uzņēmums ir personiskais īpašums, kas tā īpašniekam nodrošina patstāvību un neatkarību, rada pašiniciatīvas iespējas darboties un veicina labas idejas.

Informācijas tehnoloģiju attīstības apstākļos arvien vairāk parādās darba veidi, kas neprasa pastāvīgu atrašanos uzņēmumā. Tie ir attālināti no tiešā ražošanas procesa un tos var veikt pat mājas apstākļos. Veidojas uz rezultātu orientēta darba vide, kurā katram darbiniekam ir iespēja pašam brīvi plānot savu darbu, izvēlēties darba laiku un darba vietu. Galvenais nosacījums ir uzticēto pienākumu un uzdevumu sekmīga izpilde. Attālināta darba būtisks ieguvums ir laika, naudas un darba telpu ekonomija, jo nav jātērē nauda ceļa izdevumiem un nav jāpavada vairākas stundas ceļā uz darbavietu, turklāt strādājošie nav jānodrošina ar darba telpām. Protams, attālināto darbu nevar piemērot visām profesijām un visiem darbiniekiem, jo daudzi nav piemērojušies šādam darbam, bet citi nav gatavi strādāt patstāvīgi, paši plānot un organizēt savu darba laiku un tā izpildes grafiku.

Mikrouzņēmumi un attālinātais darbs dod cilvēkam lielāku brīvību un neatkarību darba veikšanā. Izmaiņas uzņēmumu struktūrā mūsdienās būtiski maina cilvēka vietu ražošanā. Veidojas uzņēmuma modelis, kuru vada persona, kas spēj apvienot gan darba ņēmēja, gan darba devēja funkcijas un īpašības, tādējādi kļūstot par uzņēmēju – pašnodarbināto. Viena un tā pati persona kļūst par uzņēmuma īpašnieku, pārvaldnieku, tiešā darba veicēju, turklāt dažādās jomās: ražošanas tehnoloģijās, grāmatvedībā u.c. Šim cilvēkam:

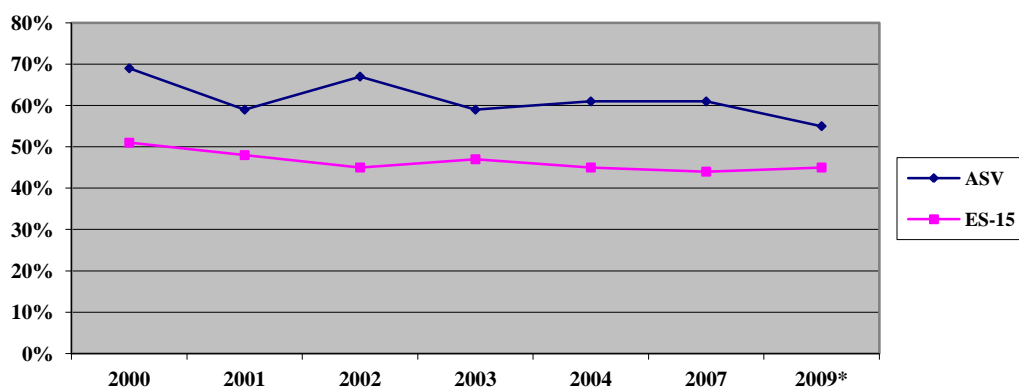
- pirmkārt, jābūt „sevis vadītājam”, t.i., gatavam strādāt patstāvīgi, jāprot plānot savu darba laiku, pieņemt optimālus lēmumus, organizēt savu darbu, patstāvīgi papildināt zināšanas un risināt citus ar uzņēmējdarbību saistītus jautājumus;
- otrkārt, jābūt augsti kvalificētam speciālistam noteiktā darbības jomā. Turklāt viņa darbs kļūst daudzveidīgāks (tāpēc viņam jābūt gatavam veikt dažādus darba veidus) un mobilāks daudz plašākā nozīmē – profesionālās izaugsmes un konkurētspējas globālā tirgus aspektā.

Tas viss izvirza jaunas prasības cilvēka profesionālajai sagatavotībai un viņa uzņēmējspēju attīstībai, proti, tādu īpašību, spēju un prasmju attīstīšanu, kas nepieciešamas sava uzņēmuma pārvaldībai un sekmīgas darbības veikšanai. Līdz ar to pieaug izglītības sistēmas loma attīstīt cilvēku, kas spējīgs pats sevi nodarbināt, gatavs riskēt, pieņemt efektīvus lēmumus, vadīt un būt personīgi atbildīgs par visu un, uzsākot savu nodarbi, kļūt par pašnodarbināto, veidojot mikrouzņēmumu vai darbojoties attālināti. Tas nozīmē, ka izglītības iestādēs mācību vai studiju process jāveic savstarpējā mijiedarbībā ar noteiktu kompetenču, tajā skaitā uzņēmējspējas kompetences attīstību.

2.3. Problēmas un Eiropas Komisijas un Latvijas valdības politiskās nostādes

Par to, ka uzņēmējspēju attīstīšana kā ES, tā arī Latvijā ir aktuāla problēma, liecina 2009. un iepriekšējos gados veiktie *Uzņēmējdarbības globālā monitoringa* pētījumi (EC 2009), kas parādīja, ka eiropiešiem salīdzinājumā ar amerikāņiem nav īpašas tieksmes

uzņemties risku, viņi daudz kūrāk nekā ASV iedzīvotāji ir gatavi uzsākt savu nodarbi. 2009. gadā tika aptaujāti 26 000 respondenti (skat. 1. att.).

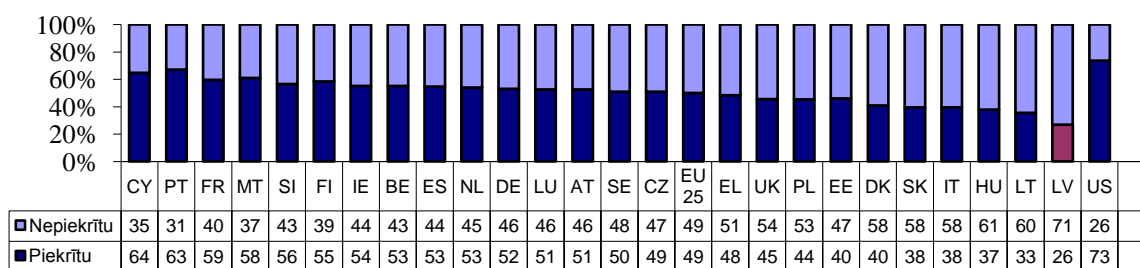
1. attēls. Pašnodarbinātā statusa izvēle ASV un ES-15 (% no aptaujāto kopskaita)

*2009.gadā ES – 27

Avots: EC, 2007; EC, 2009

Kā redzam attēlā, ASV 61% respondentu 2007. gadā deva priekšroku pašnodarbei, toties ES-15 (ES valstis pirms paplašināšanās 2004. gadā) – tikai 44% aptaujāto. 2009. gada jaunākā aptauja liecina, ka ASV to skaits, kas dod priekšroku pašnodarbinātībai, samazinājās un bija tikai 55%. Pēdējā pētījuma ES-15 dati nav pieejami, bet tie ir apkopoti par ES-27 (pašreizējās ES dalībvalstis). Pašnodarbinātā statusu ES-27 izvēlētos 45% aptaujāto. Tomēr to ir daudz mazāk nekā ASV. Līdzīga situācija ir Latvijā, kur arī 45% respondentu vēlējas kļūt par pašnodarbinātajiem. Taču to īpatsvars, salīdzinot ar 2007. gadu, ir samazinājies, jo toreiz Latvijas respondenti norādīja, ka pašnodarbinātā statusu izvēlētos 50% no aptaujātajiem.

Galvenās priekšrocības, kas motivē lielāko daļu ES valstīs aptaujāto respondentu iegūt pašnodarbinātā statusu, ir iespēja darboties patstāvīgi (68%), būt neatkarīgam un pilnībā realizēt savu potenciālu, veicot to darbu, kas interesē pašu. Savukārt respondenti, kas labprātāk strādā kā darba ņēmēji, par būtiskākām priekšrocībām uzskata to, ka ir sociāli aizsargāti un saņem fiksētus regulārus ienākumus.

2. attēls. Izglītības iestāžu loma uzņēmējprasmju attīstībā (% no aptaujāto kopskaita)

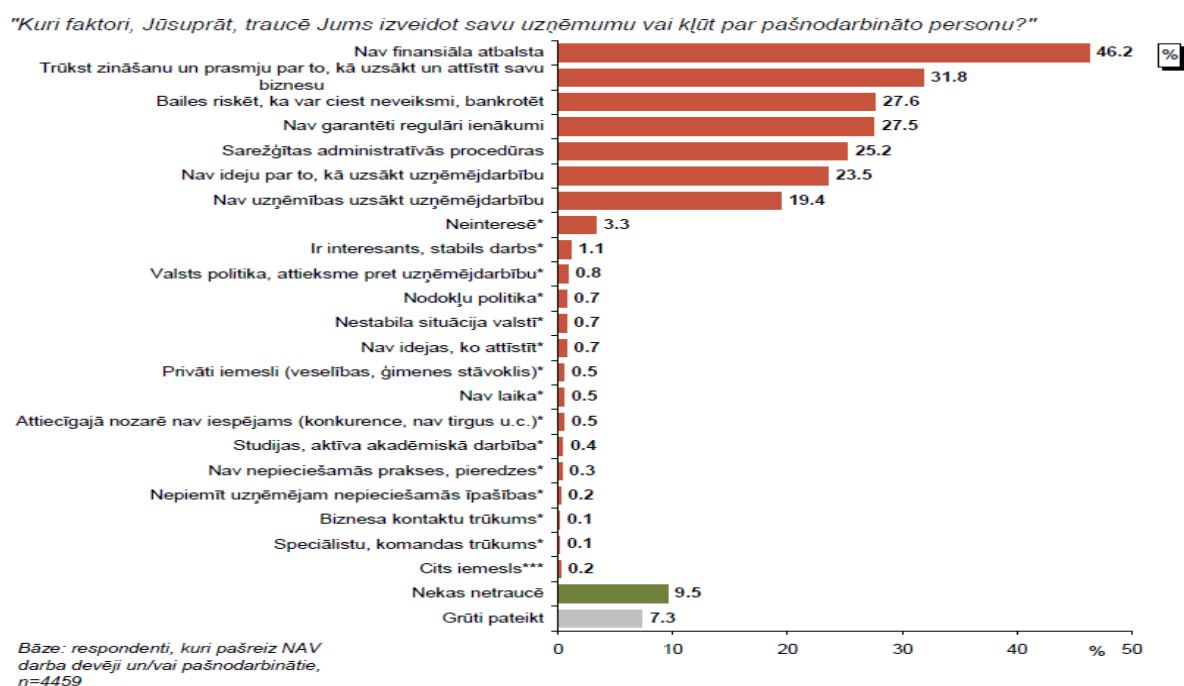
AT – Austrija, BE – Beļģija, CZ – Čehija, CY – Kipra, DE – Vācija, DK – Dānija, EE – Igaunija, EL – Grieķija, ES – Spānija, FI – Somija, FR – Francija, HU – Ungārija, IE – Īrija, IT – Itālija, LT – Lietuva, LU – Luksemburga, LV – Latvija, MT – Malta, NL – Nīderlande, PL – Polija, PT – Portugāle, SE – Zviedrija, SI – Slovēnija, SK – Slovākija, UK – Lielbritānija, NO – Norvēģija, IC – Islande, US – ASV.

Avots: EC, 2009

Galvenie cēloņi, kas traucē uzsākt savu nodarbi aptaujātajiem Latvijā, ir finansiālās grūtības (45%) un neattīstītās prasmes, kas nepieciešamas, lai veidotu savu uzņēmumu (29%). Latvijas respondenti, salīdzinot ar pārējiem ES valstīs aptaujātajiem, pēdējo iemeslu min visbiežāk. Arī izglītības iestāžu devumu šajā jomā viņi novērtē viszemāk (skat. 2. att.). Tā ir palīdzējusi tikai 26% respondentu. 2007. gada pētījumā to bija vairāk – 38%.

Par faktoriem, kas traucē izveidot savu uzņēmumu un kļūt par pašnodarbināto personu, līdzīgs vērtējums tika iegūts arī no aptaujātajiem absolventiem 2011. gadā (skat. 3. att.).

Galvenie cēloņi, kas traucē uzsākt uzņēmējdarbību aptaujātajiem absolventiem, ir finansiālās grūtības (46,2%) un nav iegūtas zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai veidotu savu uzņēmumu (31,8%). Daudzi norāda, ka nav garantēti ienākumi (27,5%) un bailes riskēt (27,6%), kā arī tas, ka valstī ir sarežģītas administratīvās procedūras (25,2%), nav ideju par to, kā uzsākt uzņēmējdarbību (23,5%) un trūkst uzņēmības (19,4%).

*Spontāni minētas atbildes (netika iekļautas atbilstošas atbildes).

**Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas piemērotās atbildes, kopējā atbilstošo summa pārsniedz 100%.

***Kategorijā "Cits iemesls" ietilpst: "ar svešu naudu ir vieglāk manipulēt" (minēts 1 reizi); "interese konflikts" (minēts 1 reizi); "jau esmu bijis pašnodarbinātais" (minēts 1 reizi); "jau uzsāka un tiek meklētas ražošanas iespējas" (minēts 1 reizi); "Lielāka atbildība, nekā darba ņēmējam. Jāatbild ne tikai par sevi, bet arī par citiem uzņēmumā iesaistītajiem. Papildus saistības." (minēts 1 reizi); "negodīgums uzņēmējdarbības vidē" (minēts 1 reizi); "Neuzskatu, ka tas jālegalizē. Var haltūrēt ārpus pamata darba, neveidojot uzņēmējdarbību un nekļūstot par pašnodarbināto." (minēts 1 reizi); "neveiksmes gadījumā SIA ir ļoti grūti slēgt" (minēts 1 reizi); "par agru" (minēts 1 reizi).

3. attēls. Uzņēmējdarbību traucējošie faktori

Avots: LUA, 2011

Autores veiktā Latvijas Universitātes pirmā un otrā kursa studentu aptauja 2003. gadā un atkārtotā aptauja 2007. gadā parādīja, ka lielākais vairākums – 91,0% – aptaujāto respondentu uzskata, ka zināšanas un prasmes, kā uzsākt uzņēmējdarbību, to organizēt un vadīt, vajadzētu iegūt, apgūstot noteiktu profesiju, t.i., augstākajās izglītības iestādēs (Bikse, 2007).

Reaģējot uz izaicinājumiem, ka arī Eiropa saskaras ar šādu problēmu, vairākos EK izstrādātajos dokumentos ir akcentēta izglītības sistēmas loma uzņēmējspēju kompetences

attīstīšanā. Galvenie dokumenti ir Eiropas Padomes Lisabonas stratēģijas (2000 gads un 2005. gads; 2008.–2010. gads un 2010.–2020. gads) pamatnostādnes par ekonomikas izaugsmes un nodarbinātības veicināšanu, balstoties uz zināšanu lomas palielināšanu, inovācijām un cilvēkkapitāla attīstību (EC, 2010; EK, 2010).

2000. gada 23.–24. martā Lisabonas Eiropadomes sanāksmē izstrādātajā dokumentā par Izglītības sistēmas konkrētajiem nākotnes mērķiem tika norādīta nepieciešamība uzņēmējspēju kompetenci attīstīt visos izglītības sistēmas līmeņos kā vienu no jaunajiem konkrētajiem nākotnes mērķiem, kas ir svarīgs nodarbinātības, konkurētspējas, ekonomikas izaugsmes priekšnoteikums zināšanu sabiedrībā (EKK, 2006).

Attiecībā uz augstāko izglītību EK projektā *Uzņēmējdarbība augstākajā izglītībā, īpaši ne ekonomikas studijās* (2008) (Best Procedure Project *Entrepreneurship in Higher Education, especially in non-business studies.*) ir norādīts, ka uzņēmējspēju kompetences attīstības aspekti būtu jāiekļauj dažādās augstākās izglītības studiju programmās,ursos vai priekšmetos, īpaši dabas zinātņu un tehnisko studiju programmās (EC, 2008).

Pēc uzņēmējdarbības apgūšanas, kā raksta O'Neils (*O'Neil*), vajadzētu izveidoties radošam indivīdam, kurš saprot, kā no ieceres attīstīt ideju, lai uzsāktu un vadītu biznesu, jo idejas transformēšana ekonomiskās iespējās ir uzņēmējdarbības būtība (Lebusa, 2011; WEF, 2009).

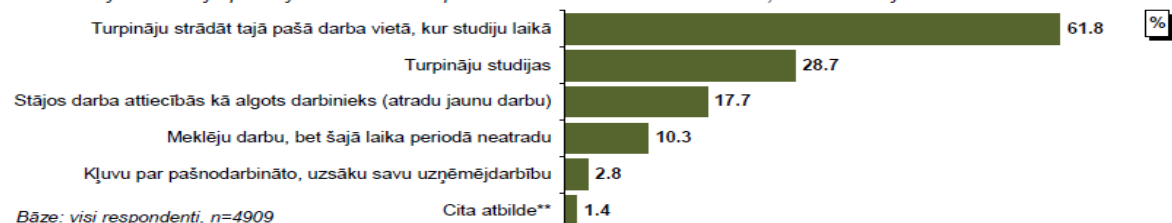
Latvijas Ministru kabinets (MK) 2007. gada 29. maijā grozīja *Noteikumus par pirmā, kā arī otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības valsts standartu*. Minētie noteikumi paredz, ka, apgūstot profesionālās studiju programmas, mācību kursu saturā jāiekļauj uzņēmējdarbības profesionālo kompetenču veidošanas modulis, kurā māca uzņēmumu organizāciju un dibināšanu, vadīšanas metodes, projektu izstrādes un vadīšanas pamatus, lietvedības un finanšu uzskaites sistēmu, zināšanas par sociālā dialoga veidošanu sabiedrībā un darba tiesisko attiecību reglamentējošajiem normatīvajiem aktiem. Šo moduli vismaz sešu kredītpunktu apjomā jāiekļauj visās studiju programmās (augstskolās – bakalaura programmā, ja iepriekš tas nav apgūts) (LR MK, 2007).

3. Pašnodarbinātā statuss un uzņēmējprasmju attīstīšanas iespējas, studējot universitātē

3.1. Pašnodarbinātā statusa izvēle

Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktā absolventu aptauja parāda, ka no 4909 respondentiem tikai 135 jeb 2,8% pēc universitātes absolvēšanas pirmajos sešos mēnešos uzsākuši savu uzņēmējdarbību vai kļuvuši par pašnodarbinātu personu (Sk. 4. att.).

"Raksturojot situāciju pirmajos 6 mēnešos pēc universitātes absolvēšanas, ko Jūs darījāt?"

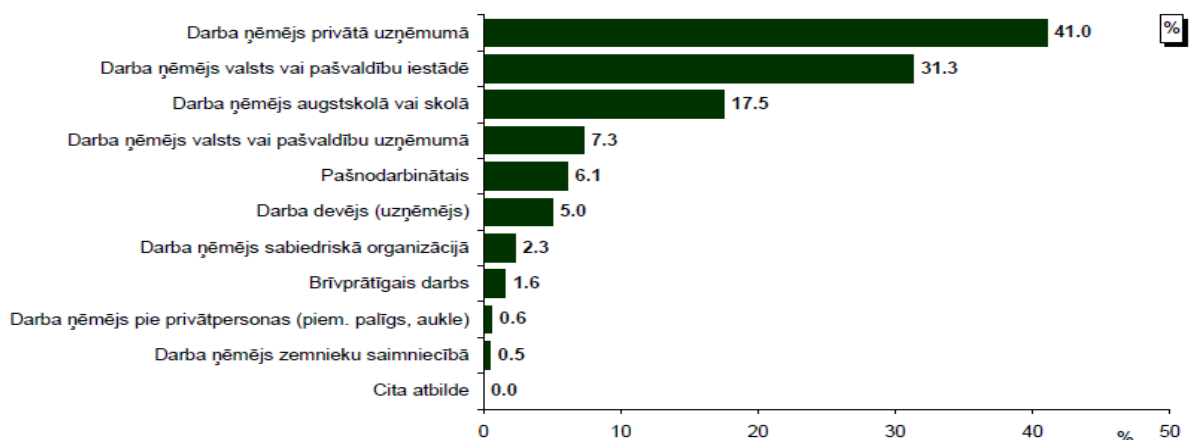

*Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas piemērotās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

4. attēls. Absolventu aktivitātes sešus mēnešus pēc universitātes absolvēšanas
Avots: LUA, 2011

Par darba devējiem (uzņēmējiem) patlaban strādā 211 personas jeb 5% no aptaujāto absolventu skaita. Savukārt 257 absolventi jeb 6,1% respondentu ir ieguvuši pašnodarbinātā statusu (sk. 5. att.). Viņi galvenokārt darbojas mikrouzņēmumos (68,7%).

"Kāds ir Jūsu pašreizējās nodarbinātības statuss?"

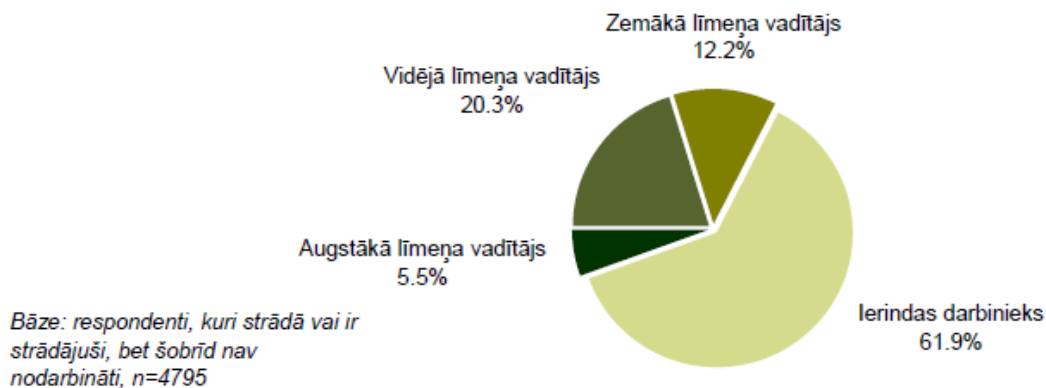
Bāze: respondenti, kuri šobrīd ir nodarbināti, n=4217

*Tā kā katrs respondents varēja atzīmēt visas piemērotās atbildes, kopējā atbilžu summa pārsniedz 100%.

5. attēls. Absolventu pašreizējais nodarbinātības statuss

Avots: LUA, 2011

"Vai pašreizējā ieņemamajā amatā (vai pēdējā ieņemtajā amatā, ja pašlaik nestrādājat) Jūs esat..."

Bāze: respondenti, kuri strādā vai ir strādājuši, bet šobrīd nav nodarbināti, n=4795

6. attēls. Absolventu pašreizējais ieņemamā amata līmenis

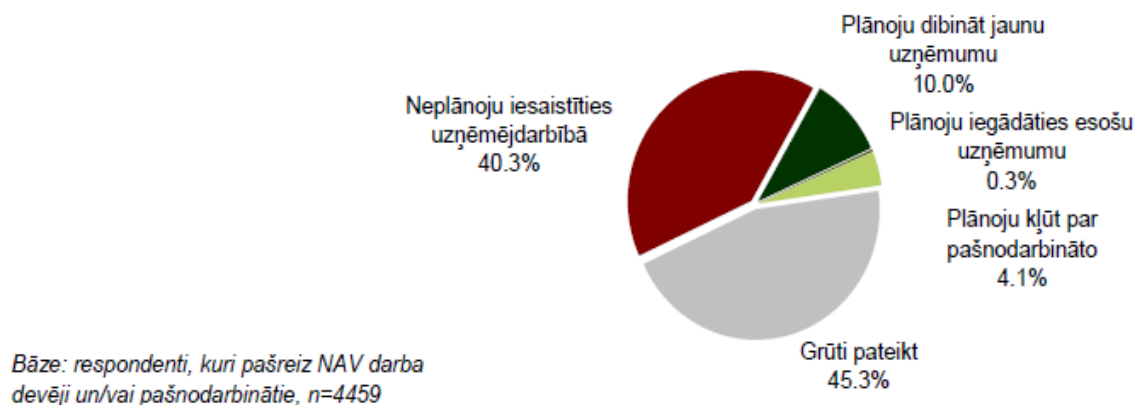
Avots: LUA, 2011

No aptaujas datiem redzam, ka vairākums absolventu strādā par darba ņēmējiem galvenokārt privātajā sektorā (40,9%) un valsts vai pašvaldību iestādēs (31,2%). Vadītāja amatā strādā ievērojams skaits aptaujāto absolventu: par augstākā līmeņa vadītājiem – 265 absolventi jeb 5,5%; vidējā līmeņa – 975 jeb 19,9%; zemākā līmeņa – 587 jeb 12,0%, t.i., 37,3% no aptaujāto respondentu kopskaita (sk. 6. att.). No aptaujāto kopskaita 9,6% ir augstākā līmeņa vadītāji, tajā skaitā valsts amatpersonas, iestāžu un uzņēmumu vadītāji, administratīvie vadītāji, komercdirektori, biedrību amatpersonas, ražošanas vadītāji, bet

69,5% ir vecākie speciālisti un speciālisti. Savukārt 17,2% respondentu norāda, ka viņi ir kalpotāji un kvalificēti strādnieki.

7. attēlā ir apkopotas respondentu atbildes uz jautājumu: „Vai turpmāko trīs gadu laikā plānojat uzsākt savu uzņēmējdarbību?”. Tikai 17,2% respondentu plāno savu turpmāko dzīvi saistīt ar jauna uzņēmuma veidošanu, esošā uzņēmuma iegādi vai arī kļūt par pašnodarbināto.

“Vai turpmāko trīs gadu laikā plānojat uzsākt savu uzņēmējdarbību?”

7. attēls. Absolventu plāni uzsākt savu uzņēmējdarbību

Avots: LUA, 2011

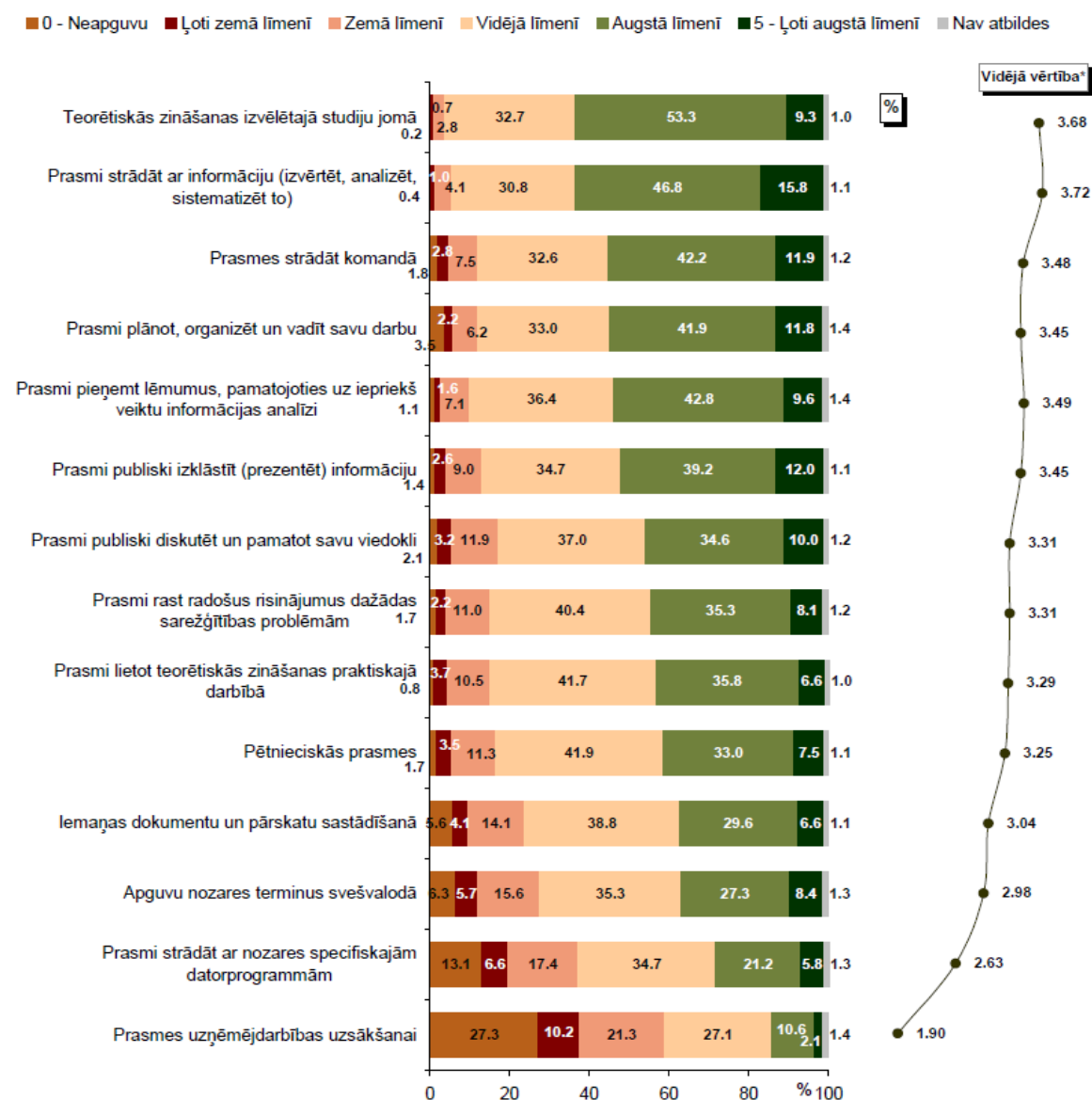
Raksturojot tautsaimniecības nozari, kurai atbilst respondentu darba vieta, vairākums aptaujāto absolventu jeb 20,4% norāda, ka viņi strādā ražošanas nozarēs (rūpniecībā, elektroenerģijas, gāzes un siltumapgādē, būvniecībā, lauksaimniecībā u.c.); 19,5% - izglītības un 9,1% - valsts iestādēs, savukārt 7,9% - veselības un sociālās aprūpes jomā, bet pārējie - dažādās pakalpojumu nozarēs. No minētā varam secināt, ka absolventi ir nodarbināti gan kā augstākā vai vidējā līmeņa vadītāji, tomēr vairākums no viņiem ir darba ņēmēji, bet darba devēja un pašnodarbinātā statusā ir neliels absolventu skaits - 11,1%.

3.2. Universitātes loma jauniešu sagatavošanā uzņēmējdarbības uzsākšanai – nepieciešamo zināšanu apguvē un prasmju attīstībā

Respondentiem tika uzdots jautājums: „Kādā līmenī Jūs studiju procesā ieguvāt šādas zināšanas un prasmes!”, un absolventu vērtējums ir apkopots 8. attēlā.

Visaugstāk, t.i., augstā un ļoti augstā līmenī (62,6%) absolventi novērtē iespēju universitātē apgūt teorētiskās zināšanas un prasmes strādāt ar informāciju, to izvērtēt, analizēt un sistematizēt. Toties iegūtās prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai tiek novērtētas viszemāk. Studējot tās nav apguvuši 1340 jeb 27,3% no Latvijas sešu universitātāšu absolventiem; ļoti zemā un zemā līmenī apguvuši 1549 jeb 31,5% absolventu un vidējā līmenī – 1328 jeb 27,1% absolventu. Augstā un ļoti augstā līmenī prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai ir apguvuši tikai 623 jeb 12,7% absolventu. Lai noskaidrotu respondentu domas, viņiem tika uzdots atvērtais jautājums: „Kādas, Jūsaprāt, uzņēmējdarbībai nepieciešamās zināšanas un prasmes būtu jāapgūst augstskolā?” Uz šo jautājumu ir atbildējuši visi respondenti, sniedzot savu vērtējumu.

"Runājot par studijām universitātē, lūdzu, novērtējiet, kādā līmenī Jūs studiju procesā ieguvāt šādas zināšanas un prasmes!"

Bāze: visi respondenti, n=4909

*Aprēķinot atbilžu vidējo vērtību, tika ņemts vērā to respondentu īpatsvars, kuri sniedza noteiktus vērtējumus.

8. attēls. Studiju procesā iegūto zināšanu un prasmju novērtējums

Avots: LUA, 2011

Veiktā analīze pa izglītības tematiskajām grupām liecina, ka, visvairāk respondentu, kuriem vispār nav bijis iespējams apgūt uzņēmējprasmes, studējot augstskolā, ir *Humanitārās zinātnes un mākslas* absolventiem – 50,6%. (skat. 1.tabulu)

No tabulas datiem redzam, ka arī pedagogiem (turpat trešdaļai) vispār nav bijis iespēju apgūt prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai, bet pārējie tās ir apguvuši zemā (28,5%) un vidējā līmenī (25,5%). Augstā un ļoti augstā līmenī ir apguvuši tikai 11,1%. Tādējādi pedagogi, studējot universitātē, nav varējuši pilnībā apgūt tās zināšanas un prasmes, kas nepieciešamas, lai viņi varētu visos mācību priekšmetos integrēt jautājumus, kas sekmē attīstīt skolēniem uzņēmējspējas. Mūsdiņā šis vērtējums varēja būt labāks arī izglītības tematiskās grupas *Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības* respondentiem, jo

ekonomikas un vadības zinātnes studiju programmās tiek apgūti gandrīz visi studiju kursi, kas sekmē uzņēmējspēju attīstību. Taču 50,1% respondentu uzrāda, ka prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai viņiem vispār nav bijis iespējas apgūt un tās apguvuši ļoti zemā un zemā līmenī. Arī liels ir to respondentu vērtējums (31,6%), kas norāda, ka šīs prasmes iegūtas tikai vidējā līmenī. Tas liecina, ka Eiropas Komisijas nostādnes par to, ka uzņēmējspējas ir jāattīsta visiem jauniešiem, Latvijas universitātēs, pat ekonomikas novirziena studijās, netiek pilnībā īstenotas.

1. tabula. Izglītības tematisko grupu respondentu vērtējums par to kādā līmenī, studējot universitātē, viņiem bija iespējams iegūt prasmes uzņēmējdarbības uzsākšanai* (%)

Izglītības tematiskā grupa	Neapguvu	Ļoti zemā līmenī	Zemā līmenī	Vidējā līmenī	Augstā līmenī	Ļoti augstā līmenī
Izglītība	33,9%	8,6%	19,9%	25,5%	9,2%	1,9%
Humanitārās zinātnes un māksla	50,6%	5,8%	12,6%	17,3%	5,6%	1,7%
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	21,8%	8,1%	20,2%	31,6%	14,4%	2,3%
Dabas zinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	32,7%	14,7%	26,1%	17,9%	5,7%	1,7%
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	19,6%	16,9%	23,9%	26,8%	8,8%	2,0%
Lauksaimniecība	4,1%	4,1%	32,0%	39,2%	14,4%	6,2%
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	27,2%	8,9%	24,8%	28,5%	7,9%	1,0%
Pakalpojumi	20,3%	6,9%	18,5%	34,5%	15,5%	3,4%
Kopā	27,3%	10,2%	21,3%	27,1%	10,6%	2,1%

*Ir dots tikai viens atbildes variants katrā rindiņā. Kopējais 100% nesaskan, jo daži nav atbildējuši uz šo jautājumu.

Avots: LUA, 2011

Lai noskaidrotu respondentu domas, viņiem tika uzdots atvērtais jautājums: „Kādas, Jūsaprāt, uzņēmējdarbībai nepieciešamās zināšanas un prasmes būtu jāapgūst augstskolā?” Uz šo jautājumu ir atbildējuši gandrīz visi respondenti, sniedzot savu vērtējumu. Apkopojot un izanalizējot visus komentārus, tos var sadalīt četrās grupās. Absolventi iesaka:

1. augstskolā veidot speciālu studiju programmu, kurā būtu ietverti visi studiju kursi, kas skar uzņēmējdarbības uzsākšanu;
2. augstskolā attīstīt uzņēmējspēju kompetenci, t.i., uzņēmējdarbībai nepieciešamās zināšanas, prasmes un personas īpašības;
3. visā studiju procesā nodrošināt teorijas sasaisti ar praksi tā, lai students līdzdarbotos un nākotnē būtu gatavs uzsākt savu uzņēmējdarbību;
4. nodrošināt augstāku studiju procesa kvalitāti.

Tālāk ir analizēti respondentu ieteikumi katrā minētajā grupā un tai atbilstošajās apakšgrupās.

Pirmā ieteikumu grupa – augstskolā jāveido speciāla studiju programma uzņēmējdarbībā.

Šajā grupā ietilpstošās četras apakšgrupas un būtiskākie respondentu vērtējumi sakārtoti 2. tabulā.

2. tabula. Ieteikumi par studiju programmas veidošanu, ietverot tajā visus kursus, kuros ir saistība ar uzņēmējdarbības uzsākšanu

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
1.1. Veidot atsevišķu studiju programmu atbilstoši katra studiju virziena specifikai.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Atsevišķa programma, kas apskata pamatus uzņēmējdarbības sākšanai: kā reģistrēt uzņēmumu, nedaudz par mārketingu un pieredzi Latvijā, piemēram, tieši ar psiholoģijas jomas pakalpojumu sniegšanu, atskaišu gatavošana, gada bilances sastādīšana, projektu izstrāde u.tml.” ○ „Universitātei ir jāveido studiju programma, kas audzina uzņēmējus, darba devējus, cilvēkus, kas ģenerē savas biznesa idejas, ietver aktuālās attīstības tendences, parāda brīvās nišas, veiksmīgākos scenārijus citur pasaulē.”
1.2. Visiem studiju virzieniem piedāvāt obligāto studiju kursu.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Būtu jāievieš studiju kurss „Uzņēmējdarbības vadības pamati” katrā studiju programmā. Būtu jāpārskata studiju priekšmetu saturs, mazāk uzmanības veltot studiju programmas A bloka teorētiskajiem studiju priekšmetiem, kuros iegūtās zināšanas praktiski nav piemērojamas uzņēmējdarbībā.” ○ „Ja apgūstamā profesija nav tieši saistīta ar uzņēmējdarbību, tad būtu nepieciešami atsevišķi mācību kursi, kas dotu teorētisko pamatu un tā praktisko pielietojumu.” ○ „Ne visiem ir jābūt uzņēmējiem, tomēr priekšmets par pamatzināšanām uzņēmējdarbībā varētu būt obligātajos priekšmetos. Pat, ja iegūtā profesija nav nekādā veidā saistīta ar uzņēmējdarbību, tomēr jāapgūst pietiekamā līmenī uzņēmējdarbība.” ○ „Uzskatu, ka pilnīgi visiem bakalaura līmeņa studentiem būtu jānācas vadībinātnes, kā arī uzņēmējdarbības pamati.”
1.3. Dot iespēju apgūt uzņēmējdarbību C daļas studiju kursus.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Visās programmās iekļaut C daļas priekšmetus, kas saistīti ar uzņēmuma veidošanu un attīstīšanu, palielinot nepieciešamo kredītpunktu skaitu un sabalansējot ar studenta vispārējo noslodzi.” ○ „Šodien, ja specialitātes izvēle nav saistīta ar uzņēmējdarbības jomām, nav vispār nekādu priekšmetu par to, līdz ar to būtu lietderīgi ieviest kaut minimālus ievadkursus par pašnodarbinātību, mazajiem uzņēmumiem u.t.t.”
1.4. Visās fakultātēs vajadzētu dot iespēju studentiem apgūt pamatzināšanas un prasmes, kā uzsākt savu biznesu.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Es neesmu apguvusi nekādas prasmes uzņēmējdarbībā. Tomēr, manuprāt, pedagogiem jāpastāsta par studenta iespējam un to, kā mēs varam pielietot zināšanas. Man nepatika, kā profesori runāja tikai par akadēmiskajiem jautājumiem, nevis par to praktisku pielietojumu.” ○ „Mācoties angļu filoloģiju jau sesto gadu LU, ne reizi nav bijis priekšmetu par uzņēmējdarbību.” ○ „Studējot LU FMF (Fizikas un matemātikas fakultātē), nebija priekšmeta „Uzņēmējdarbība”. Ir nepieciešams apgūt biznesa pamatus, mārketingu, prasmi uzstāties, gatavot prezentācijas u.tml.” ○ „LU SZF (Sociālo zinātņu fakultāte) nav tendēta, lai absolventi pēc LU absolvēšanas veidotu savu uzņēmējdarbību.” ○ „Humanitārajās zinātnēs: publiska runa, prezentācijas prasmes, diskusiju un pārrunu prasmes, ES projektu pieteikumu rakstīšanas un vadības prasmes. Vajadzētu kādus marketinga vai ekonomikas pamatus pasniegt, jo humanitārajās jomās tādu nav.” ○ „Inženieriem vispār netiek mācīts par uzņēmējdarbību! Inženierus noteikti būtu jānāca projektu vadīšanas un plānošanas principi.” ○ „Izglītības programmā „Mūzikas skolotājs” zināšanas ekonomikā, projektu vadībā ir virspusējas un minimālas, tām būtu vajadzīga papildizglītība vai kursi.”

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Kā atvērt un vadīt privātu uzņēmumu no A-Z, bet tikai ieskatam, ne pēc pilnas programmas, kā mācītos ekonomisti. Ārstiem tas būtu - kā atvērt savu privātpraksi u.t.t. Kā vadīt to visu, par dokumentiem, finansēm un saistībā ar valsts institūcijām.” ○ „Lauksaimniecības fakultātē vairāk vajadzētu mācīt uzņēmējdarbību un ar to saistošās lietas, jo lauksaimniecība kā nozare ir ražošana, bet es kā absolvents nezinu, kas man būtu vajadzīgs, lai varētu izveidot savu uzņēmumu.” ○ „Tehnisko zinātņu nozarē studējošajiem vajadzētu būt arī dažiem kursiem, kas saistīti ar uzņēmējdarbību, piemēram, ekonomika, projektu vadība u.tml.” ○ „Liela daļa no arhitektiem, kas beidz RTU, nav pilnīgi nekādas sajēgas, kā pareizi vadīt savu uzņēmumu; principā jāveic pašizglītšanās, kaut gan varētu šos jautājumus apskatīt lekcijās.” ○ „Manuprāt, mākslas un dizaina nozarē svarīgi būtu apgūt, kā kļūt par individuālo komersantu. Man būtu ļoti grūti izveidot pašam savu uzņēmumu, jo pat nezinu, no kā lai sāk.” ○ „RTU studiju programmas, kuras neīsteno „ekonomikas fakultātē”, uzņēmējdarbība tiek apgūta stipri piezemēti un virspusēji; rodas teorētiski ļoti labi speciālisti, kuriem trūkst zināšanu, komercializācijas prasmes (un pat vēlmes).” <p>„Zināšanas, ko spēj sniegt atzīti uzņēmēji un uzņēmējdarbības speciālisti, jo tādas apmācības LLU LIF (Lauku inženieru fakultātē) nebija. Esam no sākta gala gatavoti kā inženieri.”</p>

Otrā ieteikumu grupa – uzņēmējspēju kompetences attīstība: zināšanu un prasmju apgūšana uzņēmējdarbībā, kā arī noteiktu personas īpašību kopuma attīstība augstskolā.

Respondenti uzskata, ka, lai attīstītu uzņēmējspējas un varētu domāt par sava uzņēmuma izveidi, ir nepieciešams apgūt zināšanas konkrētos priekšmetos. Tie ir: ekonomikas teorija (mikroekonomika un makroekonomika); ekonomikas vēsture un dažādas ekonomiskās skolas; uzņēmējdarbības pamati (padziļināti - no idejas līdz tās realizācijai); grāmatvedība; lietvedība; tirgvedība; darba plānošana un organizācija; uzņēmuma dibināšana; personālvadība; uzņēmējdarbības stratēģija eksporta tirgos; menedžments; tieslietas; bankas darbības pamatprincipi (finanšu instrumentu lietošanas un izvēles pamatojums); finanšu pārvaldība, plānošana un tās plūsmas analīze; risku analīze (to apzināšana un risinājumu atrašana); sabiedriskās attiecības; psiholoģija; svešvalodas (angļu valoda); visaptverošs kurss par to, ar kādām problēmām saskaras uzņēmēji.

Respondentu komentāri:

- „Domāju, pamata zināšanas vajadzētu iegūt jau pamatskolas un vidusskolas laikā; augstskolā – jau specifiskas zināšanas konkrētā nozarē, kurā studē, ja nestudē finanšu jomu”;
- „Pirmkārt, ekonomika, to mēs apgūvām, nopelnot 4 kredītpunktus, un tīri teorētiskā līmenī. Tagad, turpinot studijas, kas saistītas ar ekonomiku, var just zināšanu trūkumu - it sevišķi grāmatvedībā, finansēs”;
- „Pasniedzējiem ir jābūt iedvesmot apgūt vairāk teorijas. Globalizācijas procesā iespējams vieglāk izprast starptautiskās ekonomiskās norises, kaut nedaudz pārzinot tos procesus, kas notiek citos pasaules reģionos globālo apstākļu un uzņēmējdarbības savstarpējā mijiedarbībā”.

Respondenti uzskata, ka svarīgi ir attīstīt prasmes, kā uzsākt uzņēmējdarbību un kā to veikt. Viņiem ir svarīgi attīstīt biznesa plāna detalizētas izstrādes un tā izvērtēšanas prasmi; iegūtās informācijas analīzes un izvērtēšanas prasmi; tirgus situācijas un ekonomiskās situācijas valstī un pasaulē izvērtēšanas prasmi; prasmi plānot un organizēt savu laiku un darbu; saskarsmes prasmes; publiskās uzstāšanās prasmes; prasmi izcelt savus

labos sasniegumus darbā; pārliecināt citus par savu ideju; projektu izstrādes un vadības prasmes; datorprasmes; IT prasmes; dokumentācijas kārtošanas prasmes; inovatīvāku uzņēmējdarbības virzienu meklēšanas prasmes; prasmi, kā komercializēt idejas un vadīt uzņēmumu; komandas veidošanas un komunikācijas prasmes; līdera prasmes; prasmi motivēt sevi un citus; prasmes, kas palīdz iekārtoties darba tirgū; prasmi sagatavot CV un pieteikuma vēstuli; prasmi organizēt diskusijas ar uzņēmējiem.

Būtiskākie respondentu komentāri:

- „Radošas domāšanas prasmes - E. de Bono 6 cepuru domāšanas, precīzāk, paralēlās domāšanas metode, kas ir nepieciešama, viegli iemācāma un praktiski lietojama dzīvē”;
- „Ļoti nopietni jāizturas pret biznesa plāna rakstīšanu. Mums tas bija 1. kursā, ļoti teorētiski un nekādu īstu praktisko darbu”;
- „Manuprāt, pēdējosursos (sākot no 3. kursa) mazāk būtu jāstudē teorija, bet vairāk – prakse, tā saucamā „case studying”, lai no prakses viedokļa arī redzētu, analizētu un izvērtētu internacionālu uzņēmumu darbības noteiktās situācijās”.

Jautāti par noteikta kopuma personas īpašību un spēju attīstību studentiem, respondenti raksta, ka viņiem ir svarīgi attīstīt: ideju ģenerēšanas spējas; radošu, inovatīvu un analītisku domāšanu; iniciatīvas uzņemšanās spēju un spēju riskēt; spējas strādāt komandā un vadīt komandu; lēmumu pieņemšanas spējas; globālu un ilgtspējīgu skatījumu; spēju droši (nebaidoties) paust savu viedokli, to argumentēt un aizstāvēt; augstu atbildības sajūtu; spēju rīkoties patstāvīgi; drosmi izvēlēties mērķi uzsākt darbību; spēju domāt vispusīgi; elastīgumu; izturību un neatlaidību; kritisku un stratēģisku domāšanu, spēju adekvāti rīkoties dažādās situācijās; pašpārliecību, uzņēmību un drosmi; spēju saskatīt iespējas.

Būtiskākie respondentu komentāri:

- „Spēja domāt neordināri – rīkoties ātri un būt elastīgam – spēja pielāgoties situāciju maiņām un rast risinājumus. Rīkoties neierastos apstākļos. Tādam jābūt mācību procesam – drīzāk neprognozējamam nekā prognozējamam”;
- „Pamatīgs darbs ar sevi – kā es izskatos, kāds par mani rodas priekšstats, savu spēju, iemaņu izzināšana u.t.t. - lai to visu varētu izmantot darbam ar citiem cilvēkiem”;
- „Personīgās īpašības: spēja strādāt gan patstāvīgi, gan komandā, loģiskā domāšana, kreativitāte, sakārtotība, precizitāte un gatavība pilnveidoties, spēja cerēt uz labāko”;
- „Bakalaura līmenī būtu jāapgūst psiholoģija darbā ar klientiem, prezentācijas prasmes un jāveicina atbildības un patriotisma jūtas”.

Trešā ieteikumu grupa – studiju procesā jānodrošina teorijas sasaiste ar praksi.

Šajā grupā ietilpstošās trīs apakšgrupas un būtiskākie respondentu vērtējumi sakārtoti 3. tabulā.

3. tabula. Ieteikumi studiju procesā nodrošināt teorijas un prakses vienotību

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
<p>3.1. Augstskolā sniegtās zināšanas ir ļoti teorētiskas; nepieciešama praktiskāka pieeja visās jomās.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Absolūti neko nezīnu par praktiskajām lietām, kas nepieciešamas reālai uzņēmējdarbībai, un, ja tiešām gribētu kaut ko uzsākt, tieši praktisko zināšanu man trūktu”; ○ „Lietderīgi būtu apvienot teorētisko kursu, kuru pasniedz RTU mācībspēki, ar praktisko sadaļu, kur pieredzē dalās uzņēmēji, kuri paši ir nodibinājuši uzņēmumu, līdz ar to spēj iedvesmot uz reāliem darbiem”; ○ „Iemācīties dibināt un vadīt uzņēmumu ne tikai teorētiski, bet arī praktiski. Iepazīstināt ar reāliem procesiem, kas sagaida, uzsākot uzņēmējdarbību, nevis mācīt tikai vispārēji”; ○ „Izgudrojumu ieviešana ražošanā. Reāli pilnībā „iziet” ciklu no uzņēmuma izveides līdz bankrotam, mēģinot to darīt komandā vai citādāk. Citādi teorijai

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
	<p>jēgas nav”;</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ „Augstskola sniedz ļoti teorētiskas zināšanas, pie tam dažkārt ne visai svaigas”; ○ „Pārk daudz teorijas un maz prakses, teorija nav saistīta ar reālo dzīvi. Nonākot darba vietā, sapratu, ka jāsāk viss no sākuma pašmācības ceļā, jo teoriju iekalšana un pilnīgi bezjēdzīgu referātu gūzma maz ko ir devusi”; ○ „Mācoties 3. kursā, jautāju programmas vadītājam, kad mēs sāksim apgūt teorijas sasaisti ar praktisko darbu. Viņa izbrīnīta man atcirta, ka LU sniedz akadēmisko izglītību. Ļoti žēl, ka šo faktu nemin, stājoties augstskolā.”
<p>3.2. Augstskolā jādod lielāka iespēja studentiem pašiem darboties, iepazīties ar reālo situāciju uzņēmējdarbībā.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Augstskolai drīzāk nevis būtu jādod zināšanas „tīrā” veidā, bet gan iespēja pašam atklāt, darboties, sniegt padomus, vadināt uz pareizo ceļu; jāapskata situācija no dažādām pusēm un jārada secinājumi”; ○ „Vairāk būtu studentiem jārunā auditorijas priekšā, jāstrādā komandās un jāpēta šā brīža situācija. Vairāk būtu jāstrādā uz jauniešu tieksmi darboties – likt viņiem pašiem gribēt iesaistīties! Teorētiskās zināšanas varbūt iegūst pietiekošas, bet praktiskās – praktiski nekādas!”; ○ „Jāmāca nevis „plika” teorija no grāmatām, bet jāizspēlē reāla situācija - vēlos veidot uzņēmumu, tātad man jāsāk ar ideju, plāna izstrādi u.t.t., tālāk jādodas uz attiecīgajām iestādēm - jānokārto dokumenti u.tml. Jāmāca tirgus izpēte un tas, kā izdomāt, ko nepieciešams ražot vai kādus pakalpojumus piedāvāt, kam nav analogu, lai viegli izkonkurētu tirgū esošos. Jāmācās runāt skaisti, skaidrā valodā, pārliecināt. Jāmācās veidot biznesa plānu un jāapgūst ar uzņēmējdarbības teorija”; ○ „Mēģināt ar moduļu vai ciklu palīdzību izspēlēt uzņēmuma veidošanu, izveidojot mākslīgos šķēršļus un neveiksmes, lai katrs var aptuveni saprast ne tikai teorētiski, bet arī praktiski, kam jāiziet cauri, lai tiktu pie sava veiksmīgi strādājoša uzņēmuma”; ○ „Saprotu, ka konkurence ir liela, bet būtu jādod iespēja absolventiem sākt pašiem darboties. Vajadzētu sniegt kaut nedaudz informācijas. Piemēram, tikai viens pasniedzējs studiju laikā runāja par atalgojumu attiecīgajā profesijā”; ○ „Netiek veicināta un attīstīta uzņēmējspēju kompetence. Nevis likt iekalt zināšanas no galvas un vārds vārdā atstāstīt to, kas rakstīts pasniedzēja grāmatās, bet likt studentam domāt - analizēt un strādāt ar šo informāciju. Teorētiskās zināšanas izmantot kā bāzi praktiskiem uzdevumiem.”
<p>3.3. Vajadzīga prakse pie izvēlētās jomas uzņēmēja. Jāveido sadarbība ar uzņēmējiem, lai augstskola spētu pielāgot mācību programmas un sniegt nepieciešamās zināšanas un prasmes.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Galvenokārt vajadzīgas tieši praktiskas zināšanas, tas ir, iegūto teorētisko zināšanu praktisks pielietojums. Visu, ko nepieciešams zināt, vajadzētu izmēģināt, izdarīt, apgūt ar praktiskiem piemēriem. Galvenais ir ne tikai teorija, bet arī prakse, kuras diemžēl LU nav”; ○ „Jābūt praksei uzņēmumos vai inovāciju centros, nevis zinātniskajos institūtos, kuros bieži vien līdz uzņēmējdarbībai ir tālu”; ○ „Universitātē māca teoriju, bet praksē ir pavisam citādi. Gribētos, lai studiju laikā studentiem būtu lielāka iespēja praktizēties, nevis tikai apgūt teorētiskās zināšanas”; ○ „100% nepieciešama prakse, kur students jau iegūst darba pieredzi, bez darba pieredzes studijām nav jēgas, jo darbu atrast bez pieredzes neizdosies”; ○ „Ikvienam studentam jābūt obligātai pēcdiploma praksei neatkarīgi no tā, vai tas ir pilna laika, vai nepilna laika students. Bez pēcdiploma obligātās prakses, kas varētu būt vismaz piecu mēnešu garumā, absolventam ir daudz grūtāk atrast darbu. Vajadzīga ilgstošāka prakse uzņēmumos”; ○ „Ļoti liela nozīme ir praksei. LLU prakse bija, bet prakses vieta bija jāmeklē pašam. Universitātei pašai ir vairāk un aktīvāk jāsadarbjas ar vietējiem

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
	<p>uzņēmējiem. Studentiem varētu piedāvāt prakses vietas kādu uzņēmumu pārvaldē, kur klātienē varētu ļoti nopietni visu apgūt”;</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ „Principā uzņēmējdarbības teoriju apguvu gan universitātē, gan arī pēc tamursos. Bet ir vajadzīga prakse, turklāt nevis pie teorētiķa, bet pie izvēlētas jomas uzņēmēja”; ○ „Nopietni jāpievēršas prakses jautājumiem. Lielākoties prakses jautājums ir studenta rokās, un bieži studenti iesniedz atskaites, pat prakses laiku nenostādājot. Ir nopietni jāpārbauda prakses uzdevumi un to veikšana atbilstošā nozarē.”

Ceturrtā ieteikumu grupa – jānodrošina augstāka studiju procesa kvalitāte.

Šajā grupā ietilpstošās piecas apakšgrupas un būtiskākie respondentu vērtējumi sakārtoti 4. tabulā.

4. tabula. Ieteikumi nodrošināt augstāku studiju procesa kvalitāti

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
4.1. Nodrošināt, ka studiju kursus docē augsti kvalificēti pasniedzēji, kuriem ir pieredze gan praksē, gan pētniecībā.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Būtu nepieciešama nopietnāka pieeja uzņēmējdarbības mācīšanai un projektu vadībai. Lai šos priekšmetus studenti kvalitatīvi apgūtu, ir nepieciešami pedagogi, kas spētu visu labi paskaidrot”; ○ „Vajadzīga reāla ekonomisko procesu analīze, nevis „plika” teorija, piemēram, mikroekonomikā, kur viens un tas pats ar tiem pašiem jau neaktuāliem piemēriem gadu gadiem tiek pasniegts gan bakalaura, gan maģistra līmenī”; ○ „Sākšu ar to, ka mācībspēku lielākais vairums ir novecojis akadēmiski. Proti, tie ir cilvēki bez pieredzes vai arī ar minimālu (praksi studiju ietvaros) pieredzi. Tas noved pie situācijas, ka pasniedzējs māca tikai to, ko grāmatā var izlasīt”; ○ „Māca lietas, kuras praksē nav īstenojamas. RTU vajag kontroli un konkrētu, uz starptautiskiem standartiem īstenotu, programmu katrā priekšmetā. Pasniedzēji māca to ko zina un atceras”; ○ „Jāmāca izprast, nevis „iekalt”! LU pasniedzēji paši jāmāca - viņi taču neko reāli neprot! Neprot uztaisīt primitīvāko gada pārskatu vai atskaiti caur EDS!”
4.2. Pasniedzējiem jābūt prasīgākiem, ieinteresētiem savā darbā, stingrākā studentu zināšanu vērtēšanā.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Pasniedzējiem ir jākļūst daudz prasīgākiem, lai studentiem būtu interese mācīties. Būfībā jau augstskolai ir jāiemāca studentam domāt. Šobrīd tas ir piemirsts”; ○ „Vajadzētu saprast, ka ES augstākais vērtējums ir 10 balles, diemžēl RTU profesori augstāk par 8 nav iemācījušies piešķirt. Bet, pretendējot uz ES finansējumiem un stipendijām, viens no kritērijiem ir atzīmes”; ○ „Iegūtās zināšanas RTU ražošanas kvalitātes institūtā bija un, domāju, ir zem katras kritikas. Šajā laikā students būtu varējis izdarīt daudz ko citu vērtīgāku, diemžēl to saprot tikai, jau kādu laiku esot darba aprītē”.
4.3. Pastāvīgi pārskatīt studiju programmas un kursus, tos papildinot ar jaunākajām nostādnēm un	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Jāmāca lietas, kas nepieciešamas reālajā dzīvē atbilstoši situācijai, nevis tikai sausa teorija un gadiem vecas programmas, pēc kurām māca visus kursus. Piemēram, es varēju izmantot materiālus un uzdevumus no studentiem, kas bija absolvējuši piecus gadus pirms manis”; ○ „Vajadzētu izvairīties no novecojušu teorētisko materiālu izmantošanas lekcijās un formāla mācību procesa; pasniedzējiem vajadzētu būt ieinteresētiem, lai nodrošinātu augstu izglītības kvalitātes līmeni”; ○ „Vecajiem pasniedzējiem ne vienmēr ir svaigākā informācija par notikumiem un jaunumiem attiecīgajā jomā. Iespējams, vajadzētu vismaz uz atsevišķām lekcijām

Apakšgrupas	Respondentu ieteikumi
aktuālāko informāciju.	<p>pieaicināt kādu speciālistu, kas aktīvi darbojas konkrētā jomā, nevis tikai lasa lekcijas”;</p> <ul style="list-style-type: none"> ○ „Vajadzētu kritiski pārskatīt programmas un izvairīties no kursiem, kuri tālākā dzīvē nenoderēs. Pie tādiem pieder, piemēram, fizika, ķīmija, darba aizsardzība (pietiek vienkārši ar darba instruktāžu), angļu valoda - tik un tā neko jaunu studenti neapgūst”; ○ „Vajadzētu apgūt mūsdienīgu autoru (piemēram, <i>Jim Collins</i>) grāmatas. Ir daudz grāmatu – veiksmes piemēru, par kuriem nerunā universitātēs, jo pārsvarā tur pasniedz tikai „pliku” teoriju, bet praksi nepiedāvā”; ○ „Universitātes strādā pēc savas sastādītas programmas ar novecojušām metodēm. Mācoties grāmatvedību, nākas rēķināt uz drukātām lapiņām, un pēc šādām studijām absolventam nav pat cerības atrast grāmatveža palīga darbu par minimālo algu”.
4.4. Uz atsevišķām lekcijām, semināriem aicināt dažādu jomu speciālistus (vieslektoros).	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Mācības vairāk virzīt nevis uz „abstrakti teorētiskām”, bet gan reālām, darba dzīvē pielietojamām lietām, ko pasniedz cilvēki, kuri kaut laiku ir strādājuši reālajā pasaulē”; ○ „LU katastrofāli pietrūkst vieslektoru. Pašlaik, mācoties Rīgas Juridiskajā augstskolā, var ļoti labi redzēt efektu, kādu sniedz ārvalstu pasniedzēji. Pat ja kursa teorētiskais saturs ir samērojams, šādi pasniedzēji var sniegt „<i>best practice</i>” piemērus. LU sagatavo speciālistus strādāt kādam (sagatavo padotos), izņemot vienu studiju kursu (Projektu vadība). Sešu gadu laikā neviens mūs pat necentās virzīt kā potenciālos uzņēmējus un darba devējus.”
4.5. Pārskatīt studiju ilgumu.	<ul style="list-style-type: none"> ○ „Pirmkārt, vajadzēja atstāt četru gadu mācības triju gadu vietā, jo maz laika tika dots, lai apgūtu sabiedriskās attiecības”; ○ „Programmu saturs ir pietiekošs, bet atvēlētais laiks to apguvei ir nepietiekams”; ○ „Programmu bakalaura līmenī veidot tā, lai būtu noslogota visa nedēļa, nevis 1-2 brīvas dienas un kurss izstiepts, lai gūtu peļņu uz 4 gadiem”.

Ir arī komentāri, ka „augstskolā var apgūt tikai teoriju, bet visu pārējo – tikai dzīvē, reāli strādājot un saskaroties ar atbilstošu situāciju.” Vai arī uzskats, ka „augstskola var iemācīt tikai izprast uzņēmējdarbības videi raksturīgās prasības, taču nevar iemācīt kļūt par uzņēmēju un ģenerēt idejas.” Tāpat arī absolventi atzīst, ka viss ir „atkarīgs no katra personīgajam interesēm. Mani uzņēmējdarbība neinteresē, līdz ar to manā akadēmiskajā studiju programmā nekādas tai veltītas prasmes un zināšanas nav jāiekļauj.” Daži uzskata, ka būtiski jāmaina valdības politika uzņēmējdarbības vides uzlabošanā un veicināšanā; īpaši tas attiecas uz nodokļu politiku un likumdošanu.

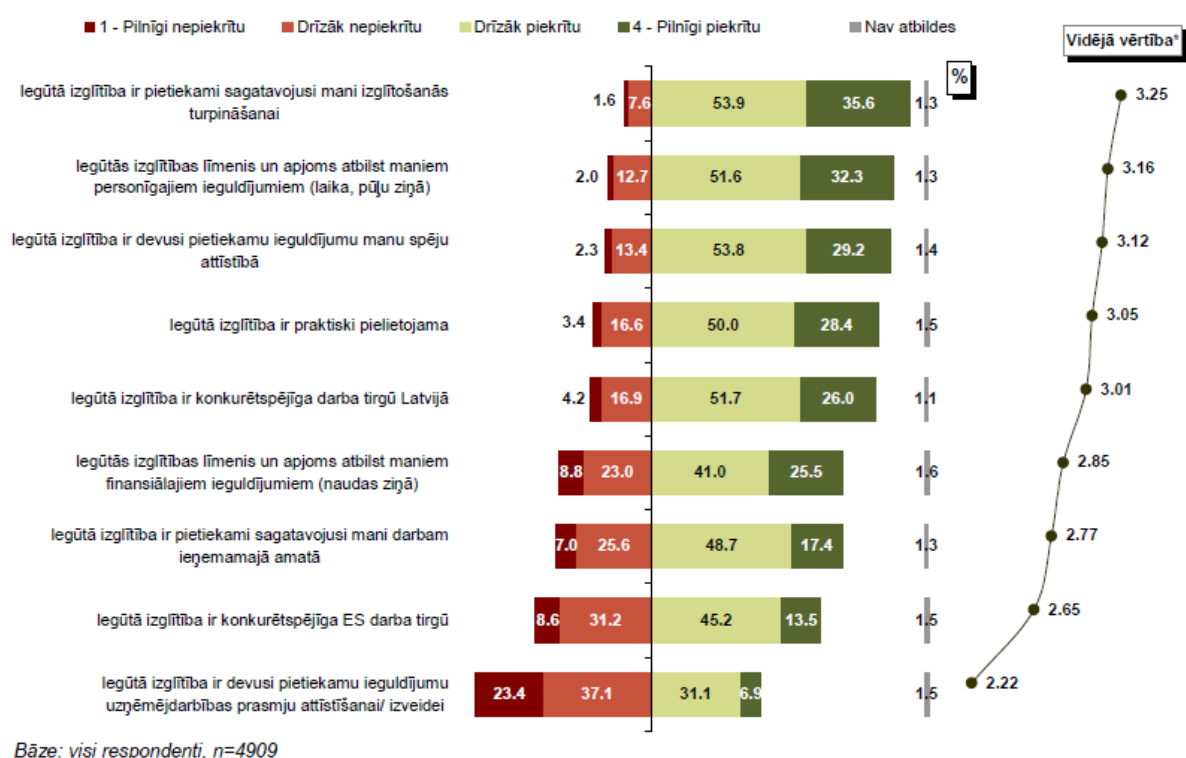
3.3. Absolventu ieteikumu apkopojums – kas augstskolām būtu jādara, lai veicinātu absolventu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā

Augstākās izglītības vērtējums

Aptaujas gaitā tika noskaidrots, kā respondenti kopumā novērtē iegūto augstāko izglītību (sk. 9. att.).

Redzam, ka kopumā vērtējums ir samērā labs, izņemot vērtējumu par augstskolu ieguldījumu uzņēmējprasmju attīstīšanā un jauno speciālistu sagatavošanā sava uzņēmuma izveidēi nākotnē. Negatīvi atbildējuši 60,5% aptaujāto absolventu. Pilnīgi apmierināti ir tikai 6,9%.

"Sakiet, lūdzu, cik lielā mērā šie apgalvojumi raksturo Jūsu iegūto augstāko izglītību kopumā!"

9. attēls. Iegūtās izglītības raksturojums

Avots: LUA, 2011

Respondentu vērtējums uz apgalvojumu „Iegūtā izglītība universitātē ir devusi pietiekamu ieguldījumu uzņēmējprasmju attīstīšanai, sava uzņēmuma izveidei nākotnē” pa izglītības tematiskajām grupām atspoguļots 5. tabulā.

5. tabula. Respondentu atbildes uz apgalvojumu, ka iegūtā izglītība universitātē ir devusi pietiekamu ieguldījumu uzņēmējprasmju attīstīšanai, sava uzņēmuma izveidei nākotnē* (%)

	Izglītības tematiskā grupa	Pilnīgi nepiekrītu	Drīzāk nepiekrītu	Drīzāk piekrītu	Pilnīgi piekrītu
1	Izglītība	25,7	39,1	27,6	6,3
2	Humanitārās zinātnes un māksla	41,7	30,6	19,9	6,6
3	Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	19,1	36,4	35,9	7,1
4	Dabas zinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	26,4	43,3	24,6	4,5
5	Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	21,7	36,8	31,9	7,7
6	Lauksaimniecība	8,2	26,8	51,5	12,4
7	Veselības aprūpe un sociālā labklājība	24,5	37,7	26,8	7,9
8	Pakalpojumi	16,8	37,1	36,6	8,2
9	Kopā	23,4	37,1	31,1	6,6

*Ir sniegts tikai viens atbildes variants katrā rindīņā. Kopējais 100% nesaskan, jo daži nav atbildējuši uz šo jautājumu.

Avots: LUA, 2011

No respondentu atbildēm redzam, ka pilnīgi nepiekrīt apgalvojumam, par to, ka iegūtā izglītība universitātē ir devusi pietiekamu ieguldījumu uzņēmējprasmju attīstīšanai 23,4% aptaujāto absolventu. Viszemāk šo apgalvojumu novērtē izglītības tematiskās grupas *Humanitārās zinātnes un mākslas* respondenti (41,7%).

Lai noskaidrotu absolventu redzējumu, viņiem tika uzdots atklātais jautājums: „Ko augstskolām vajag darīt, lai veicinātu absolventu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā?” Arī uz šo jautājumu visi respondenti ir atbildējuši un devuši izsmeļošas un vērā ņemamas atbildes. Apkopojot un izanalizējot visus komentārus, ko augstskolām vajag darīt, lai veicinātu absolventu iesaistīšanos uzņēmējdarbībā, atbildes var sagrupēt nosacīti trijās grupās:

1. Nodrošināt konkurētspējīgu augstāko izglītību;
2. Radīt iespējas studentiem attīstīt uzņēmējspējas, veidojot savus uzņēmumus, un, sākot no pirmā kursa, iesaistot viņus dažādos pasākumos;
3. Motivēt studentus attīstīt savas spējas un kļūt par augsti kvalificētiem speciālistiem, kas nākotnē būtu gatavi uzsākt uzņēmējdarbību.

Tālāk ir analizēti respondentu ieteikumi katrā minētajā grupā un tai atbilstošajās apakšgrupās.

Pirmā ieteikumu grupa – nepieciešams nodrošināt konkurētspējīgu augstāko izglītību.

Te respondenti sniedz šādus ieteikumus:

1.1. Nepieciešams ieviest jaunu izglītības sistēmas modeli, nodrošinot kvalitatīvu studiju procesu atbilstoši izmaiņām sabiedrībā un darba tirgus prasībām. Respondenti iesaka:

- pirmkārt, attīstīt studiju programmas un kopā ar darba devējiem tās atjaunot un uzlabot atbilstoši ekonomikas jaunajam tendencēm; vairāk veikt tuvākās nākotnes prognozes; nodrošināt labvēlīgu vidi ideju ģenerēšanai, jo tas veicinātu pašiniciatīvu, drosmi, radošu domāšanu un intereses palielināšanu, kā arī spēju attīstību, kas būtu derīgas arī uzņēmējdarbībā;
- otrkārt, ieviest inovatīvāku mācīšanas veidu; studiju procesā izmantot modernāko literatūru par biznesa modeļu radīšanu un uzņēmumu veidošanu, riska uzņemšanos. (Tas jā dara visās specialitātēs);
- treškārt, programmās iekļaut priekšmetus, kas būtu aktuāli mūsdienu situācijai un veicinātu studentu interesi par uzņēmējdarbību. „Noteikti jāuzlabo izglītības kvalitāte. No mācību priekšmetu sarakstiem jāizņem bezmērķīgie priekšmeti un to vietā jāpievieno, piemēram, uzņēmējdarbības vadība vai jurisprudences pamati.” Kāds norāda, ka „būtu labi, ja pasniedzēji parādītu, kā tieši specifiskajā studiju jomā iespējama uzņēmējdarbība. Kaut vai ar konkrētājā jomā strādājošu iedvesmojošu uzņēmēju uzaicināšanu. Mana nozare ir filozofija, un man nav nojausmas, kāda uzņēmējdarbība tieši šajā jomā iespējama.” Tāpēc svarīgi veidot „jaunas izglītības sistēmas modeli, cieši saistot izglītības jomu un uzņēmējdarbību, jāievieš studiju kursi arī citās fakultātēs; tādas mācību programmas, kas ļautu vienlaicīgi apgūt zināšanas un attīstīt savu uzņēmējdarbību.” Tieši ar tādām pašām metodēm vajadzētu strādāt ar neklātienas studentiem, lai lekcija neaprobežotos tikai ar nepieciešamās literatūras saraksta izsniegšanu un mājasdarbu uzdošanu;
- ceturtkārt, nepieciešams nodrošināt konkurētspējīgu izglītību konkrētajā jomā, jo, lai cilvēks spētu domāt inovatīvi un ģenerēt jaunas biznesa idejas, jābūt labai izpratnei par pašreizējo situāciju. Piedāvāt konkurētspējīgas, kvalitatīvas un finansiāli pieejamas studiju programmas uzņēmējdarbībā. „Universitāte šajā jomā dod tikai diplomu, zināšanas ir tālu no realitātes, kā jāveido savs uzņēmums, tāpēc jāmaina visa sistēma.”

1.2. Nepieciešams pilnveidot studiju kursu saturu: līdzsvarot teorijas un prakses apgūšanas iespējas (palielināt kontaktstundu daļu par labu praktiskajām nodarbībām). Respondenti uzskata, ka ir nepieciešams:

- pirmkārt, visās fakultātēs ieviest studiju kursu *Uzņēmējdarbības pamati* un kursa darbus *Biznesa plāna izstrāde*, kas būtu tieši saistīti ar fakultātes specifiku. Piemēram, kā mūziķis, dizainers, vēsturnieks, vides speciālists u.c. varētu risināt inovatīvas idejas uzņēmējdarbībā savā studiju jomā. „Teorētiskajās programmās un zinātnietilpīgajās nozarēs: neizslēgt komercializācijas pusi”;
- otrkārt, studiju programmā iekļaut studentu uzņēmuma izveidošanu kā obligāto prasību visu četru gadu garumā (katram studentam jāpiedalās vismaz vienā šādā projektā), lai studiju laikā būtu iespējams iepazīt visu uzņēmuma dibināšanas procesu no sākuma līdz ražošanai vai pakalpojuma sniegšanas brīdim. Tad students gūtu reālu

priekšstatu par uzņēmuma darbības un veidošanas procesu. Ja uzņēmums strādā ar zaudējumiem, studenta zināšanu vērtējums ir neapmierinošs;

- treškārt, sniegt plašāku informāciju (visās fakultātēs) par uzņēmējdarbību Latvijā, par līdzekļu iegūšanu no Eiropas Sociālā fonda vai citiem fondiem pamatkapitālam. Izstrādāt uzņēmējdarbības mācību programmas, kas domātas mazo un vidējo uzņēmumu veidošanai, balstoties uz konkrētiem pozitīviem piemēriem pašu valstī;
- ceturtkārt, piedāvāt iespēju apgūt pamatzināšanas blakus (saistītās) nozarēs, lai iegūtās zināšanas varētu pielietot starpnozaru problēmu risināšanā. Sadarbojoties ar uzņēmējiem, attīstīt starpdisciplināras studiju programmas un sadarbību (ķīmiķi + uzņēm. / vadība + dizaineri no LMA = komercializējams produkts). Noslēguma darbus rakstīt kopā ar inženieru studentiem (piemēram, vadībzinātnes + ķīmija), tā radot jaunus produktus ar reālām ieviešanas iespējām.

1.3. Mainīt pasniegšanas (mācību) metodes. Respondenti uzskata, ka ir nepieciešams:

- pirmkārt, mainīt mācību metodes un praktiski visos priekšmetos meklēt risinājumus nevis no darba ņēmēja, bet gan darba devēja viedokļa. Svarīgi nošķirt uzņēmējus (kas gatavi riskam) no vadītājiem (kas negrib riskēt) un vairāk uzmanības pievērst praksei: vadītājiem piedāvāt praksi vadībā, uzņēmējiem – uzņēmējdarbībā;
- otrkārt, studiju procesu organizēt kā aktīvu un studentus iesaistošu. Ikvienu priekšmetu pasniegt skaidrojot, kā dotā priekšmeta apguve var palīdzēt uzņēmējdarbības uzsākšanā, iesaistot studentus lietišķajās spēlēs, individuālos un grupu darbos un dodot iespēju reāli radīt strādājošu uzņēmumu; aicinot uzņēmējus lasīt lekcijas, vadīt praktiskās nodarbības, dalīties savā pieredzē, lai studiju laikā varētu veidot kontaktus ar potenciālajiem darba devējiem. Īpaši pastiprināt studentu patstāvīgo un pētniecisko darbu, praktiskos uzdevumus saistīt ar reāliem uzņēmuma darbības jautājumiem, lai veicinātu praktisko iemaņu attīstīšanu;
- treškārt, pielietot tādas mācību metodes, lai uzņēmējprasmes varētu attīstīt visā studiju procesa laikā. Piemēram, arhitektūras studijās RTU universitātei vajadzētu pieņemt konkrētus pasūtījumus, ko studenti mācību procesā izpilda pasniedzēju vadībā un kontrolē. Par pasūtījuma izpildi students saņem darba algu;
- ceturtkārt, nodrošināt starpdisciplinārus studentu pētījumus diplomdarbu, kursa projektu un tamlīdzīgi svarīgu darbu izstrādē. Atceļot ierobežojumus, studenti var gūt ļoti plašu priekšstatu un prasmes, kā analizēt procesus sabiedrībā un kāda ir zinātnes ietekme uz sabiedrību;
- piektkārt, svarīgi studentus nodrošināt ar metodisko literatūru. Piemēram, „uzņēmējdarbības uzsākšanai izstrādāt bāzes dokumentācijas paketi, kuru aizpilda students studiju procesā ar sev saistošu biznesu (kaut kas vairāk un individuālāk par biznesa plānu).”

1.4. Mainīt pasniedzēju attieksmi pret studentiem: praktizēt kursa, bakalaura, maģistra darbu izstrādi kā iestādes, uzņēmuma pasūtījumus; uzturēt augstākus sekmības kritērijus; kontrolēt studiju procesa norisi:

- pirmkārt, gan profesionālo, gan akadēmisko programmu studentu mācību laikā veiktos praktiskos darbus veidot kā privāto firmu vai valsts iestāžu pasūtījumus, lai iegūtie dati un labās idejas nepazustu. Diplomdarbu vajadzētu piesaistīt tautsaimniecības vajadzībām;
- otrkārt, nepieciešams intensificēt mācību slodzi, liekot lielāku akcentu arī uz individuālo darbu, ne tikai komandu, tā iemācot plānot laiku un resursus. Mudināt studentus sākt rakstīt noslēguma darbu, sākot no 1. kursa, nevis tikai 4. kursa beigās;
- treškārt, stingrāk vērtēt studentu zināšanas mācību procesā; nepieļaut, ka maksas studenti pabeidz augstskolu ar vājām zināšanām (jo augstskolā viņus patur tikai tāpēc, ka viņi maksā). Prasīt studentiem augstāku zināšanu līmeni, lielāku atdevi mācībās. Stingrāk kontrolēt prakses un praktikantus;
- ceturtkārt, uzturēt augstākus sekmības kritērijus. „Nemācīt pavirši, kā tas notiek pēdējos gados. Nemācīt tikai mācīšanas un naudas piesaistes dēļ.” Nevar pieļaut, ka students spēj sekmīgi nokārtot eksāmenus, iegūstot tikai 4 balles, jo viņi nākotnē var kļūt par vadītājiem un uzņēmējiem bez gribasspēka un motivācijas. Organizēt pārbaudes darbus (eksāmenus, ieskaites), kuros nav iespējams nošpikot!

1.5. Pilnveidot akadēmiskā personāla profesionālo kompetenci, izvērtēt mācībspēku atbilstību, nodrošināt universitātes ar radošiem, progresīvi domājošiem, teorijas un prakses

labi zinošiem pasniedzējiem. Daudzi absolventi nav apmierināti ar izglītības kvalitāti un pasniedzēju darbu, tāpēc iesaka:

- pirmkārt, nepieciešams pilnveidot pasniedzēju prasmes. Lai pasniedzēji nevis nolasītu gatavās prezentācijas, bet iemācītu teoriju pielietot praksē. Pasniedzējiem ir jāzina valsts attīstības tendences un jādod zināšanas tajās jomās un profesijās, kuras būs aktuālas, kad studenti absolvēs augstskolu. „Kamēr LU nebūs vēlme mainīt savu nostāju par akadēmisko izglītību un vēlme ielaist izglītības procesā nozares profesionāļus, nekā nemainīsies!”;
- otrkārt, pasniedzējiem jābūt atraktīvākiem, ar praktisku pieredzi uzņēmējdarbībā, lai varētu aktualizēt nozares problēmas un dot aktuālākās praktiskās zināšanas, kas nav grāmatās rakstītas. Bieži vien informācija ir novecojusi, it sevišķi IT jomā. „Pasniedzēji dzīvo vēl 10 gadus senā pagātnē. „Spiež” uz masām nevis kvalitāti.” Dot zināšanas, kas praktiski noder dzīvē, nevis tikai atrunāt savu tekstu. Vajadzētu pieņemt darbā pasniedzējus, kam ir praktiska darba pieredze nevis no grāmatām iegūtas zināšanas;
- treškārt, paaugstināt pasniedzēju profesionālo līmeni, stimulējot viņus veikt tikai pamatdarbu, nevis pasniegšanu atstāt kā papilddarbu. Augstskolās vajadzētu piesaistīt vairāk vieslektoru no uzņēmēju vidus, jo tas iedrošinātu uzsākt uzņēmējdarbību. „Manuprāt, pasniedzējiem pašiem trūkst zināšanu uzņēmējdarbībā – viņi pārsvarā ir teorētiķi. Pasniedzējam pašam jābūt veiksmīgam uzņēmējam, lai varētu mācīt citus, nevis teorētiķim, kas ir ļoti tālu no tā visa”;
- ceturtkārt, pasniedzējiem drošāk paust savu profesionālo viedokli publiskā vidē, piedalīties likumprojektu izstrādēs, līdz ar to, cerams, tiktu pieņemta uzņēmējdarbību veicinoša likumdošana. „Ja arī pasniedzējiem nav uzņēmējdarbības pieredzes, iedvesmojoši būtu, ja viņi vismaz izceltos ar kādu inovatīvu ideju realizāciju dzīvē, jo labs, „dzīvs” piemērs vienmēr stādā. Viņiem nemitīgi jābūt iesaistītiem pētniecības projektos, kuros var iesaistīt arī studentus”;
- piektkārt, izvērtēt mācībspēku atbilstību ieņemamajam amatam. Atbrīvojoties no mācībspēkiem, kas nav adaptējušies 21. gadsimta izglītības izaicinājumiem un lasa lekcijas, kas balstītas tikai uz teoriju, bet prakse iegūta no grāmatām. „Jānomaina pasniedzēju kolektīvs uz jauniem (ne tikai vecuma ziņā) progresīvi domājošiem cilvēkiem, kuri ir darbojušies uzņēmumos un ieguvuši praktiskās zināšanas, ne tikai apguvuši sausu teoriju, kuru jebkurš saprātīgs cilvēks spēj apgūt un nodot citiem. Jātiek vaļā no profesoriem-pensionāriem, kas tikai kā līdzautori liek studentu zinātniskajos rakstos savu uzvārdu un bieži neko nepasniedz vai pasniedz aizvakardienu”.

1.6. Sagatavot augsti kvalificētus, konkurētspējīgus speciālistus, kas būtu spējīgus darboties reālās dzīves situācijās. Absolventi iesaka:

- pirmkārt, vairāk pievērsties studiju praktiskajai pusei, pētījumiem. Sniegt ne tikai teorētiskās zināšanas, bet lielāku vērību veltīt to pielietošanai reālajā praksē un praktisko iemaņu uzlabošanai, lai students, absolvējot universitāti, justos pārliecināts par savām spējām. Jāiegūst labāka izpratne par nākamo profesiju un darbu tajā, nevis visus gadus jāatsēž auditorijās. Nepieciešams skaidrot, ko nozīmē būt uzņēmējam vai pašnodarbinātajam. Vairāk jāpievērš uzmanība grupu darbiem, prezentācijām, diskusijām, lai absolvents spēj aizstāvēt savu viedokli kā uzņēmējs, kā arī lai varētu pārliecināt potenciālos klientus;
- otrkārt, lielāku vērību veltīt studiju praksēm. Lai students studiju prakses laikā ir iepazinis nozares uzņēmuma dzīves ciklu. Iedrošināt un piedāvāt prakses vietas dažādos uzņēmumos jau no pirmā mācību gada, lai studentos laicīgi rastos priekšstats, kas notiek reālā dzīvē. Augstskolai vairāk iesaistīties studentu prakšu vietu atrašanai uzņēmumos, jo, piemēram, „man un lielai daļai grupas studentu universitāte vispār nepalīdzēja. Augstskolām jāmaksā prakses vietai par to, ka tā nodarbina praktikus”;
- treškārt, iedrošināt studentus un sniegt viņiem visas nepieciešamās zināšanas, lai savā profesijā viņi spētu radīt konkurētspējīgus, reālus produktus, nevis tikai idejiskus risinājumus. Iedvesmot, iedrošināt, motivēt, stimulēt. Mācīt uzņēmējdarbību arī citās studiju programmās, ne tikai programmā *Uzņēmējdarbība*. Piedāvāt oriģinālus uzņēmējdarbības virzienus Latvijas tautsaimniecības attīstībai; skaidrot, ka inženieri ir nākotnes vadītāji;
- „Augstākajai izglītībai ir nepieciešams dot visas nepieciešamās zināšanas un praktiskās iemaņas to pielietošanā. Lai, stājoties darba attiecībās, absolventi būtu konkurētspējīgi arī bez konkrētās darba pieredzes. Augstskolā to neapguvu”.

Otrā ieteikumu grupa - ko vajadzētu darīt augstskolā, lai radītu iespējas studentiem attīstīt uzņēmējspējas, veidojot savus uzņēmumus, sākot no pirmā kursa.

Respondenti iesaka dažādus pasākumus:

- vairākums no aptaujātajiem uzskata, ka nepieciešams veidot biznesa inkubatorus, kur iespējams smelties idejas un iedvesmu biznesa radīšanai, iegūt atbalsta informāciju, kur un kā sākt uzņēmējdarbību. Svarīgi būtu studentus iesaistīt „reālos projektos, kur būtu iespēja sevi apliecināt un iejusties vadītāja lomā, bet ne tikai tādos, kas ir „uz papīra” un pasniedzējam nododams, bet tādi, kas reāli pēc tam „dzīvo”, iekļaujot aktivitātes, kurās studentiem jānopelna nauda. Ja bez riska to varētu pamēģināt, tad studenti drošāk uzsāktu kaut ko paši”;
- veidot jauno uzņēmēju skolu, ko dažādu specialitāšu (ne tikai biznesa) studenti apmeklētu paralēli studijām un kurā satiktos absolventi, pētnieki un nozares uzņēmēji kopīgu ideju ģenerēšanai. Savukārt, radušās radušās idejas īstenojot, studenti varētu iesaistīties dažādos pētnieciskos (arī starptautiskos) projektos, īpaši pētījumos, kuros iespējams rast idejas un noskaidrot tautsaimniecības jomas, kurās būtu lietderīgi uzsākt savu uzņēmējdarbību. Šo praktisko mācību procesu vajadzētu „atālgot”, piešķirot kredītpunktus;
- būtu lietderīgi katrā augstskolā izveidot karjeras centrus, kur būtu pieejama bezmaksas palīdzība CV un motivācijas vēstulju sagatavošanā, kā arī konsultācijas, lai studenti varētu sagatavoties darba intervijām;
- veidot atbalsta grupas, kas sastāvētu no veiksmīgiem (jauniem) uzņēmējiem un pasniedzējiem, lai viņi sniegtu papildus zināšanas, padomus un dalītos pieredzē ar topošajiem uzņēmējiem;
- organizēt dažādus konkursus (biznesa ideju, starpfakultāšu studentu uzņēmumu u.c.), piešķirot veicināšanas balvas labākajām idejām, uzņēmumiem – naudas prēmijas. Būtu nepieciešamas telpas studentu projektu realizēšanai, pētnieciskās laboratorijas, kurās varētu veikt pirmējās tehnoloģiskās iestrādes ražošanai, izstrādāt atbilstošos dokumentus, saņemt speciālistu konsultācijas. Šim nolūkam izveidot jauno uzņēmēju atbalsta fondu, lai piesaistītu līdzekļus no investoriem, ESF un varētu finansēt labākos studentu projektus, jaunas uzņēmējdarbības idejas. Tas būtu labs stimulants katram iemēģināt roku uzņēmējdarbībā;
- veidot biznesa klubus, informācijas centrus, kur studenti varētu regulāri tikties ar uzņēmējiem, dot iespēju uzklaut viņu veiksmes un arī neveiksmes stāstus nozares biznesa vidē un to kā paši sākuši uzņēmējdarbību; aicināt bijušos absolventus, lai stāsta par iespējām, problēmām un pieļautajām kļūdām, liekot studentiem tās analizēt;
- veicināt dažādu fakultāšu studentu sadarbību kopīgu projektu realizācijai (juristi + ekonomisti + inženieri u.tml.), rīkot seminārus, starpfakultāšu konferences, diskusijas par perspektīvajām uzņēmējdarbības jomām, aicinot tajos piedalīties dažādu nozaru speciālistus, konsultantus un, iespējams, investorus. Tā būtu iespēja satikties ar idejām bagātiem studentiem, kas ir spējīgi savu ideju īstenot;
- uzturēt kontaktus ar absolventiem. Izveidot absolventu datu bāzi, ietverot tajā viņu kontaktinformāciju un ziņas par darba gaitām, panākumiem u.tml. informāciju, kas būtu pieejama darba devējiem. „Rīkot seminārus arī bijušajiem studentiem - tagad situācija ir tāda, ka fakultātes bijušos studentus negaida, tie nav vajadzīgi un saikne ar universitāti zūd”.

Trešā ieteikumu grupa – pasniedzējiem motivēt studentus attīstīt savas spējas un kļūt par augsti kvalificētiem speciālistiem, kas nākotnē būtu gatavi uzsākt uzņēmējdarbību.

Absolventi norāda, ka augstskolā svarīgi „nesalauzt potenciālo uzņēmēju mugurkaulu, pieļaujot, ka pasniedzēji rada baiļu sajūtu studentos.” Veicināt studentos radošās izpausmes, iniciatīvu ideju realizācijā, pozitīvi novērtēt jaunas idejas un prasmes, nevis tās apkarojot, bet gan ieinteresējot ar lekcijām un praktiskiem piemēriem. Atbalstīt studentu idejas, lai viņi tās varētu realizēt nebaidoties. Dot vairāk praktisku zināšanu, piedāvāt vai stimulēt kāda biznesa uzsākšanu, jo „vispār es domāju, ka augstskolu uzdevums ir iedvesmot, bet diemžēl vairāk notiek tieši tāda kā bremsēšana un kritizēšana.” Respondenti iesaka:

- pirmkārt, jau studiju laikā veicināt studentus būt radošiem un patstāvīgiem, spējīgiem pieņemt lēmumus un izdarīt secinājumus, attīstīt spējas uzņemties atbildību un iniciatīvu; aktīvākos studentus dažādi motivēt, lai viņi savu ideju iesniegtu Latvijas biznesa inkubatorā un virzītos uz savu mērķi. Veicināt radošo domāšanu, jaunu ideju ģenerēšanu, interesi pašiem darboties, nebaidīties no nezināmā, velmi strādāt Latvijā. Attīstīt pārlicību, ka iecerēto izdosies sasniegt;
- otrkārt, attīstīt studentus kā personības, ne tikai dodot zināšanas, bet palīdzot izprast un attīstīt katra studenta unikālās spējas; izprast, kurā profesionālajā virzienā katrs gribētu virzīties tālāk. Vienlaicīgi visus studiju gadus svarīgi mudināt studentus savas uzņēmējdarbības uzsākšanai. „Gan jau katram ir sava ideja vai hobijs, ko patīk darīt, un tad nu augstskolas varētu palīdzēt strādāt ar šīm idejām, tās attīstīt un ieteikt, kā labāk rīkoties, no kā atteikties vai kā virzīt savu ideju uz nākošo soli, lai no šīs idejas izveidotu biznesu”;
- treškārt, ļaut studentiem vairāk izpausties radoši. Arī tehniskajās zinātnēs pasniegt priekšmetus, kas saistīti ar uzņēmējdarbību. „Mācīt studentus nevis par vienkāršiem darba izpildītājiem, bet gan rosināt viņos uzņēmību, atbildības sajutu, mērķtiecību, spēju uzņemties iniciatīvu”;
- ceturtkārt, radīt interesi par uzņēmējdarbību, novērst bailes, lai studenti ne mirkli nešaubītos, ka viņiem viss izdosies, lai būtu ticība saviem spēkiem. Radīt interesi par uzņēmējdarbības veidošanu ne tikai tiem studentiem, kas iestājušies ekonomikas fakultātē, bet arī citu fakultāšu studentiem. Būtu nepieciešams arī attīstīt studentu personīgās prasmes, kas atbilstu uzņēmējdarbības veikšanai;
- Piektkārt, motivēt studentus uzsākt savu uzņēmējdarbību. „Augstskolā ir ļoti maz priekšmetu, kas reāli uz to motivētu un liktu domāt, ka nepieciešams uzsākt savu uzņēmējdarbību. Veicināt ideju rašanos, kur konkrētā nozarē iespējama uzņēmējdarbība, to realizāciju (motivēt radošo domāšanu, nevis pakļauties pasniedzēja „pareizajam” viedoklim). Stimulēt studentus būt uzņēmīgākiem un aktīvākiem, dažādojot un attiecīgi pilnveidojot izglītības programmas ar praktiski noderīgiem mācību priekšmetiem”.

Ieteikumi valdības politikas veidotājiem un augstskolām

Ieteikumi valdības politikas veidotājiem

1. Latvijā lielākais šķērslis uzņēmējdarbības izglītības ieviešanai visos izglītības sistēmas līmeņos ir tas, ka šis darbs nav sistēmisks un netiek īstenots valstiskā līmenī, kā arī nav izveidota efektīva darba koordinācija starp ministrijām. Uzņēmējdarbības izglītība notiek pārāk šauros rāmjos, pamatojoties uz atsevišķu pasākumu īstenošanu, jo valstiskā līmenī nav apzināta šī jautājuma būtība un aktualitāte.

Risinājums:

Ekonomikas ministrijai, Izglītības un zinātnes ministrijai, Reģionālās attīstības un pašvaldības lietu ministrijai, īstenojot Lisabonas stratēģijas pamatnostādnes, svarīgi izveidot noteiktu valdības politiku uzņēmējdarbības izglītības attīstības pārvaldībā. Nepieciešams izstrādāt valdības rīcības programmu ilgstošai perspektīvai, šim nolūkam izmantojot ES struktūrfondu līdzekļus.

2. Uzņēmējdarbības izglītības politika izglītības sistēmas augstākajā līmenī tiek īstenota, pamatojoties uz grozījumiem *Noteikumos par pirmā un otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības valsts standartu*, ko Ministru kabinets akceptēja 2007. gada 29. maijā. Šie noteikumi paredz, ka, apgūstot profesionālās studiju programmas, mācību kursu saturā jāiekļauj moduli uzņēmējdarbības profesionālo kompetenču veidošanai vismaz 6 kredītpunktu apjomā. Mūsu pētījumi liecina, ka šīs prasības īstenošana nenodrošina pilnīgu problēmas atrisinājumu. Vēl arvien daudziem studējošajiem studiju laikā nav iespēju attīstīt uzņēmējdarbības prasmes veikt uzņēmējdarbību.

Risinājums:

Nepieciešams pārskatīt Ministru kabineta 2007. gada 29. maijā akceptētos *Noteikumus par pirmā un otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības valsts standartu* un citus saistošos dokumentus, paredzot tajos uzņēmējdarbības izglītības iespējas augstskolās visiem

studentiem, integrējot uzņēmējspēju attīstības elementus dažādos studiju kursos visās studiju programmās un ieviešot 6 kredītpunktu vietā 12 kredītpunktu moduli ne tikai profesionālajās, bet visās studiju programmās atbilstoši fakultātes specifikai.

3. Pētījumi liecina, ka uzņēmējdarbības izglītības studiju programmu, kursu un mācību metožu pilnveides jautājumi vēl arvien netiek uztverti kā svarīgi nacionālās politikas un konkrētu ministriju darbības virzieni. Uzņēmējspēju kompetences attīstība balstās galvenokārt uz teorētisko zināšanu apguvi. Valstiskā līmenī nav izstrādāta metodika, kā studiju programmās integrēt praktiskās darbības, lai tās īstenotu saistībā ar uzņēmējdarbības teorētisko principu apgūšanu. Tāpat nav izstrādāta metodika, kā attīstīt uzņēmējdarbībai nepieciešamās personas īpašības visos studiju kursos mijiedarbībā ar augsti kvalificētu speciālistu sagatavošanu savā nozarē.

Risinājums:

Izglītības un zinātnes ministrijai nepieciešams izstrādāt metodiskos ieteikumus uzņēmējdarbību veicinošu pasākumu iekļaušanai studiju programmās, parādot, kā attīstīt uzņēmējdarbībai nepieciešamās personas īpašības saistībā ar konkrētas profesijas apguvi.

4. Valdības politikas īstenošanas būtiska problēma skar *akadēmiskā personāla sagatavošanu* uzņēmējdarbības izglītības un uzņēmējspēju kompetences attīstīšanas jautājumos. Tas ir attiecināms kā uz sākotnējo izglītību, tā arī turpmāko profesionālo kompetenču paaugstināšanu tālākizglītības jomā, kas pieejama docētājiem viņu karjeras laikā. Atbilstoša izglītība ir jāiegūst ne tikai tiem, kas māca ar uzņēmējdarbību saistītus priekšmetus (studiju kursus), bet arī praktiķiem, ja viņi ir iesaistīti uzņēmējdarbības veikšanai nepieciešamo prasmju un personas noteiktu īpašību kopuma attīstībā.

Risinājums:

Izglītības un zinātnes ministrijai nepieciešams rūpēties, lai visiem topošajiem pasniedzējiem notiktu mācības uzņēmējdarbības izglītībā. Svarīgi izveidot akadēmiskā personāla profesionālo kompetenču pilnveides pārvaldības sistēmu, lai uzņēmējdarbības izglītības jautājumi tiktu ietverti visās tālākizglītības programmās. Turklāt, veidojot speciālas tālākizglītības programmas, noteikti paredzēt arī uzņēmēju, kas ir iesaistīti darbā ar studentiem, izglītošanu.

5. Vajadzīga valstiska pieeja sadarbībā ar uzņēmējiem, iesaistot viņus darbā ar jauniešiem, lai viņiem palīdzētu apgūt praktiskās iemaņas uzņēmējdarbībā. Nepieciešama arī pašu uzņēmēju profesionālās kompetences paaugstināšana.

Risinājums:

Ekonomikas ministrijai un Reģionālās attīstības un pašvaldību lietu ministrijai ir svarīgi ieinteresēt uzņēmējus sadarboties ar augstskolām, sniedzot tām konkrētu palīdzību studentu uzņēmumu veidošanā un vadībā. Valsts līmenī un reģionos vajadzētu izveidot Uzņēmējdarbības izglītības veicināšanas padomi, lai veidotu ciešāku saikni ar izglītības iestādēm, uzņēmumiem un valdības institūcijām, kā arī ar galveno ražošanas nozaru vadošajiem zinātniekiem un speciālistiem.

Ieteikumi augstskolām

Augstskolās uzņēmējdarbības izglītība galvenokārt ir orientēta uz teorētisko zināšanu apguvi. Uzņēmējprasmes aptuveni trešdaļai studentu vispār netiek attīstītas, bet pārējiem tās tiek attīstītas ļoti zemā vai zemā līmenī. Tas nozīmē, ka:

- ir nepieciešama sistēmiska pieeja uzņēmējdarbības izglītības īstenošanai augstskolās. Tas dotu iespēju integrēt uzņēmējspēju attīstības elementus dažādos studijuursos visās studiju programmās atbilstoši fakultātes specifikai;
- ir būtiski jāmaina studiju kursu saturs un kvalitāte, nodrošinot studiju procesā teorijas un prakses vienotību un dodot iespēju studentiem mācīties darot. Sākot no pirmā kursa, studentus vajadzētu iesaistīt studentu uzņēmumu veidošanā un citās aktivitātēs, lai viņi varētu apliecināt savas prasmes konkrētā aktīvā darbībā, meklējot radošu, inovatīvu pieeju ekonomisko problēmu risināšanā. Tāpat vajadzētu, panākt, lai visiem studējošajiem, absolvējot augstskolu, tiktu attīstītas uzņēmējspējas un viņi būtu gatavi pašnodarbinātībai nākotnē;
- ir jāpilnveido akadēmiskā personāla profesionālā kompetence, nodrošinot universitātes ar radošiem, progresīvi domājošiem, teorijas un prakses labi zinošiem pasniedzējiem, kas spējīgi studentiem sniegt konkurētspējīgu, kvalitatīvu izglītību un motivēt studentus attīstīt savas spējas, lai kļūtu par augsti kvalificētiem speciālistiem, kas nākotnē būtu gatavi uzsākt uzņēmējdarbību.

Literatūra

- Bikse V. (2007) *Knowledge - based Economy and Developing of Entrepreneurship Competence in the Education System*. - LU raksti. 717. sēj. Vadības zinātne. - 117.-130.lpp
- Bikse V. (2011) *Uzņēmējspējas*. Art& Design SIA. Rīga, 132.lpp.
- CSP (2012) Latvijas Centrālās statistikas pārvaldes datu bāze. Pieejams: <http://data.csb.gov.lv> (Skatīts 15.02.2012.)
- EC (2004a). *Final report of the expert group "Education for Entrepreneurship"*. Making progress in promoting entrepreneurial attitudes and skills through Primary and Secondary education. European Commission. February 2004. Pieejams: http://europa.eu.int/comm/enterprise/entrepreneurship/support_measures/training_education/index.htm (Skatīts 17.07.2011.)
- EC (2004b). Implementation of *Education and training 2010* work programme. Working group B "Key competences". Progress report. European Commission. Brussels, November 2004, P. 177.
- EC (2007). Entrepreneurship Survey of the EU (25 Member States), United States, Iceland and Norway. Analytical Report, Flash EB No 192, P. 176, European Commission, Brussels. Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/survey/eurobarometer_intro.htm (Skatīts 19.11.2011.)
- EC (2008). Best Procedure Project *Entrepreneurship in Higher Education, especially in non-business studies* Final Report of the Expert Group. European Commission, Brussels. Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/entrepreneurship/support_measures/training_education/entr_highed.pdf (Skatīts 17.07.2011.)

- EC (2009). *Global Entrepreneurship Monitor (GEM) 2009. Global Report*. European Commission. Brussels. Pieejams: http://ec.europa.eu/enterprise/enterprise_policy/survey/eurobarometer_intro.htm (Skatīts 15.03.2012.)
- EC (2010). *Europe 2020. A European strategy for smart, sustainable and inclusive growth*. European Commission, Brussels. Pieejams: <http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20ENversion.pdf> (Skatīts 07.08.2011.)
- EK (2007) *Pamatprasmes mūžizglītībai – Eiropas pamatprincipu kopums*. Eiropas Komisija, Brisele. Pieejams: http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/publ/pdf/ll-learning/keycomp_lv.pdf . (Skatīts 15.02.2012.)
- EK (2010) Komisijas dienestu darba dokuments. Lisabonas stratēģijas izvērtējuma dokuments. Eiropas komisija, Brisele. Pieejams: <http://europa.eu/rapid/pressReleasesAction.=en> (Skatīts 17.07.2011.)
- EKK (2006) Komisijas paziņojums Padomei, Eiropas Parlamentam, Eiropas Ekonomikas un sociālo lietu komitejai un Eiropas Reģionu komitejai – Kopienas Lisabonas programmas īstenošana: izmantojot izglītību un mācības, stimulēt uzņēmējdarbības garu. Pieejams: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:52006DC0033:LV:NOT> (Skatīts 15.02.2012.)
- EKK (2009) Atjaunots stratēģiskais ietvars Eiropas sadarbībai izglītībā un mācībās, ieskaitot uzņēmējdarbību *Innovation and creativity, including Enterprienship*. Eiropas kopienu komisija, Brisele. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/es/EK-tiesibu-akti.html> (Skatīts 17.07.2011.)
- IZM (2010). Informatīvais ziņojums *Par izglītības sistēmas reformu*. Izglītības un zinātnes ministrija, Pieejams: http://izm.izm.gov.lv/upload_file/Normativie_akti/info_zinojumi/IZMzino_26022010.pdf (Skatīts 21.11.2011.)
- LUA (2011) LUA projekts *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Latvijas universitāšu asociācija un Tirgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga.
- Lebusa M. J. (2011) *Does Entrepreneurial Education Enhance Under-graduate Students' Entrepreneurial Self-Efficacy? A Case at one University of Technology in South Africa*. China-USA Business Review, ISSN 1537–1514. January 2011, Vol. 10. No1. 53–64
- LR MK (2007). *Noteikumi par pirmā, kā arī otrā līmeņa profesionālās augstākās izglītības valsts standartu*. Latvijas Republikas Ministru kabinets. 2007. gada 29. maijs.
- WEF (2009) *Education the Next Wave of Entrepreneurs*. World Economic Forum Switzerland, April 2009. Pieejams: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GEI_EducatingNextEntrepreneurs_ExecutiveSummary_2009.pdf

Augstākās izglītības finansēšana

Ludmila Aleksejeva (Paņina)

1. Ievads

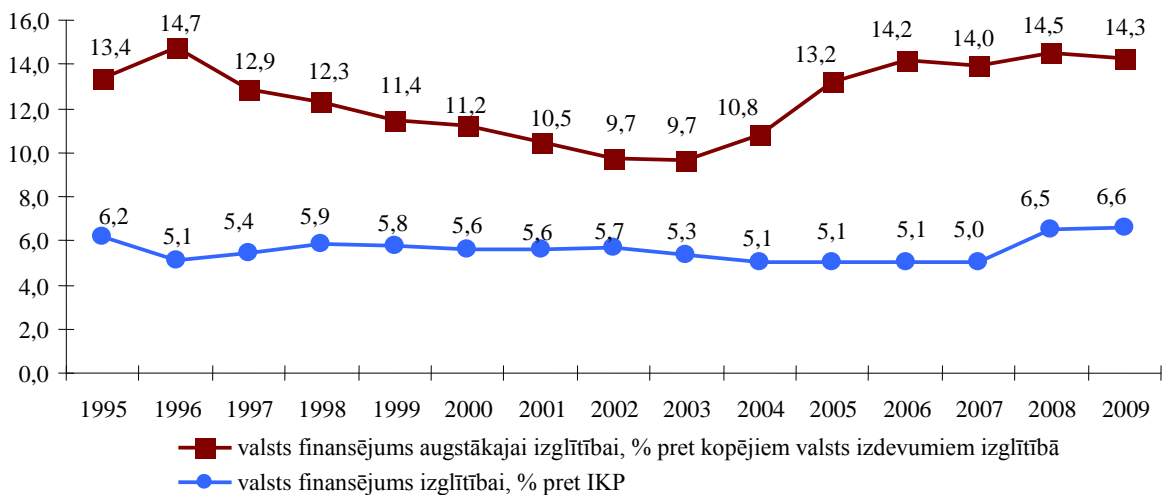
Pieaugot izglītības lomai sociāli ekonomiskajos procesos, aizvien lielāku nozīmi iegūst ar izglītību saistīto ekonomisko likumsakarību analīze. Augstākās izglītības kvalitāte, pieejamība⁸, kā arī resursu pietiekamība un to izmantošanas efektivitāte ir būtisks valsts konkurētspējas paaugstināšanas faktors. Izdevumi izglītības mērķiem ir investīcijas, kas var veicināt ekonomikas izaugsmi, paaugstināt ražīgumu, sekmēt personīgo un sociālo attīstību un mazināt sociālo nevienlīdzību. Pamatojoties uz attīstīto valstu pieredzi, ņemot vērā izglītības ieguldījumu ekonomikas izaugsmē un sociālās saliedētības nodrošināšanā, kopējo investīciju apjomam izglītībā ir jābūt 4-6% līmenī no valsts iekšzemes kopprodukta (IKP). Pie tam izdevumiem augstākās izglītības nodrošināšanai ir jāveido 15-20% no kopējiem valsts izdevumiem izglītības jomā (*World Bank*, 2002:23).

Kopš neatkarības atjaunošanas augstākās izglītības finansēšanas modelis būtiski nav mainījies – valsts tikai daļēji finansē valsts dibinātās augstākās izglītības iestādes, kuras piedāvā arī maksas studiju iespējas. Līdz ar to šobrīd par valsts budžeta līdzekļiem studē tikai trešdaļa no visiem studējošajiem. Lai gan maksas studentiem ir nodrošinātas samērā plašas iespējas iegūt valsts garantēto studiju un studējošā kredītu, kā arī saņemt dažādas stipendijas un grantus, tomēr jākonstatē, ka šobrīd iespēja studēt par valsts budžeta līdzekļiem nav saistīta nedz ar studenta sekmēm, nedz profesijas pieprasījumu darba tirgū, nedz arī ar sabiedrības vajadzībām, augstākās izglītības iestādes sasniegumiem un darbības rādītājiem, bet tikai ar valsts lēmumu piešķirt noteiktu finansējumu konkrētai augstākās izglītības iestādei un studiju programmai. Esošais augstskolu finansējuma modelis neatbilst jaunajiem izaicinājumiem un uzdevumiem, ko augstākajai izglītībai izvirza zināšanu ekonomika.

2. Augstākās izglītības finansējuma īpatsvars IKP

Skatot augstākās izglītības izdevumus IKP kontekstā, var secināt, cik prioritāra šī joma ir valstī. Latvijā valsts izdevumi visiem izglītības līmeņiem veido aptuveni 6% no IKP, un tas ir tikpat liels īpatsvars, kāds bija 1995. gadā. Izglītības īpatsvars attiecībā pret IKP nav stabils rādītājs un pilnībā ir atkarīgs no valsts ekonomikas aktivitātes cikla, kas, savukārt, ietekmē izmaiņas valsts budžetā. Valsts budžeta finansējumu augstākajai izglītībai vienmēr ir ietekmējusi valsts fiskālā situācija un valsts politika, nosakot, cik prioritāra ir izglītība salīdzinājumā ar citām nozarēm. Problemātiski ir tas, ka IKP un valsts kopbudžeta apjoms Latvijā ir ievērojami mazāks nekā citās ES valstīs, tāpēc izglītības finansējums absolūtajās vērtībās ir neliels un valsts finansējumā augstākajā izglītībā ir vērojamas būtiskas svārstības (skat. 1. attēlu). Respektīvi, valsts budžeta iespējas nodrošināt pietiekamu finansējuma apjomu straujām pārmaiņām augstākajā izglītībā ir ierobežotas. 2005. gads ir bijis pagrieziena punkts augstākās izglītības finansēšanā, jo tad valsts budžeta un ES struktūrfondu finansējuma pieauguma dēļ augstākās izglītības finansējuma īpatsvars ir uzrādījis izteikti augošu tendenci.

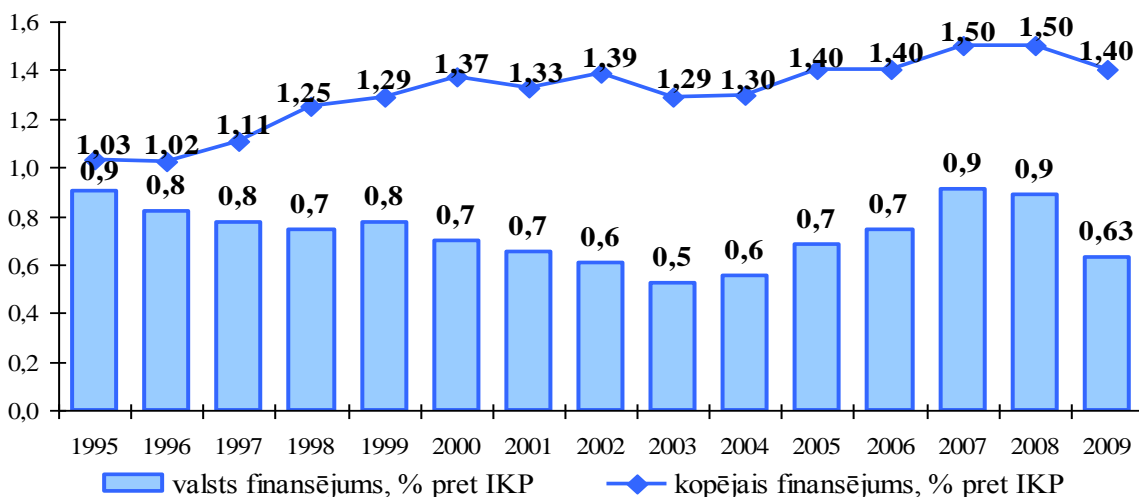
⁸ Atbilstošu budžeta finansēto vietu skaits un studiju maksas lielums un piemērotība.

1. attēls. Valsts finansējuma īpatsvars izglītības nozarei un augstākajai izglītībai % pret IKP

Avots: autore aprēķini pēc CSP, IZM.

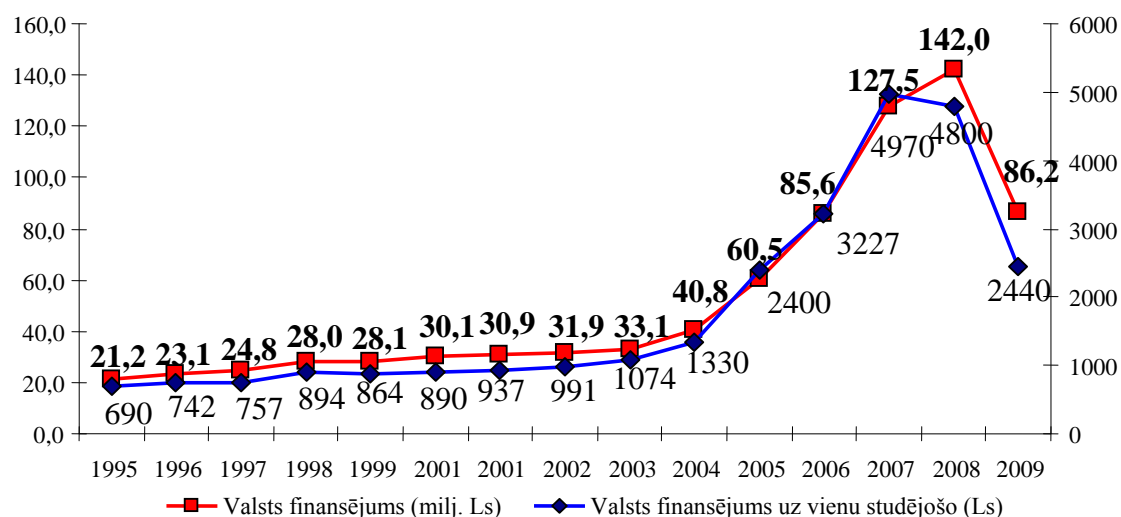
Tātad 2005. gadā finansējums no valsts budžeta ievērojami palielinājās un sasniedza 60,5 miljonus latu (49%). Rezultātā būtiski pieauga valsts budžeta līdzekļu īpatsvars IKP (0,68%). Pieauguma tendence saglabājās arī 2006. un 2007. gadā, kad valsts finansējums augstākajai izglītībai palielinājās attiecīgi par 23,1 miljonu latu un 51,5 miljoniem latu, 2008. gadā sasniedzot 0,91% no IKP. Taču valsts budžeta konsolidācijas dēļ 2009. gadā notika straujš dotācijas samazinājums no vispārējiem ieņēmumiem augstākajai izglītībai. Salīdzinot ar 2008. gadu, dotācija augstskolām tika samazināta par 25,2 miljoniem latu jeb 41% un saruka līdz 86,2 miljoniem latu (IZM, 2011:66) (skat. 2. attēlu). Augstākās izglītības kopējais finansējums valsts un juridisko personu dibinātajās augstskolās 2010. gadā bija 215,2 miljoni latu, veidojot 1,5% no valsts IKP. Valsts finansējuma īpatsvaram samazinoties līdz 36%, privātā finansējuma daļa veido lielāko augstākās izglītības finansējuma daļu.

2. attēls. Augstākās izglītības kopējā un valsts finansējuma īpatsvars Latvijas IKP 1995. – 2009. gadā, %.

Avots: IZM, 2002-2011.

2009. gadā izmaksas uz vienu studējošo Latvijā (2852 eiro) bija vairākas reizes zemākas nekā vidēji ES-27 (9032 eiro) (MK, 2011:21). 2009. un 2010. gadā veikto konsolidācijas pasākumu rezultātā valsts finansējums augstākajai izglītībai tika būtiski samazināts, tāpēc valsts budžeta dotācija vienai studiju vietai 2010. gadā salīdzinājumā ar 2008.gadu ir samazinājusies gandrīz uz pusi (skat. 3. attēlu).

3. attēls. Augstākās izglītības valsts finansējuma dinamika Latvijā (nominālajā izteiksmē).

Avots: IZM, 2002-2011

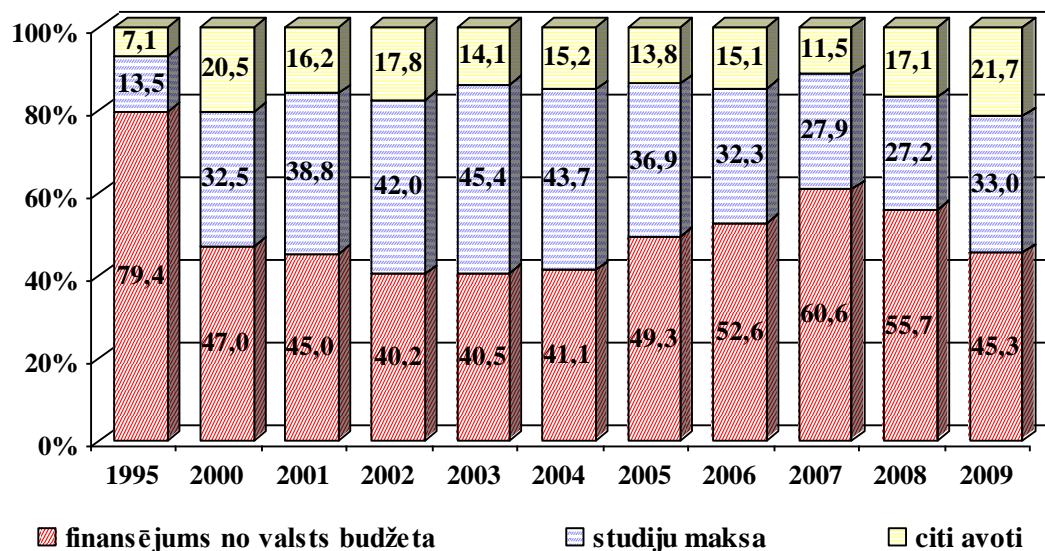
Nemot vērā speciālistu ilgo sagatavošanas laiku (bakalaurs, maģistrs, doktors), kā arī ilgo laiku, kas nepieciešams, lai ieguldījumi zinātnē būtu ienesīgi caur inovācijām, stabilajam bāzes finansējumam augstākajā izglītībā un zinātnē jābūt pietiekoši lielam, lai garantētu sistēmas ilgtspējīgu attīstību un stabilitāti (MK, 2011:10). Pasaules Bankas eksperti, kas Finanšu ministrijas (FM) uzdevumā veica Latvijas izglītības sistēmas izvērtējumu, atzina, ka turpmāk augstākajai izglītībai un zinātnei nedrīkstētu samazināt valsts budžetu, jo tālāks līdzekļu samazinājums draud ar kvalitātes pasliktināšanos. Pasaules Banka norāda, ka kopējais augstākās izglītības un zinātnes finansējums jā saglabā esošajā līmenī vismaz tuvākos divus gadus (MK, 2011:27).

Arī Latvijas stratēģisko dokumentu uzstādījumos ir noteikts, ka jāveic izmaiņas valsts budžeta līdzekļu un īpaši izglītības sektora izdevumu struktūrā, lai nodrošinātu augstākās izglītības un zinātnes strukturālo reformu mērķu sasniegšanai nepieciešamo finansējumu – palielinātu finansējumu augstākajai izglītībai, līdz 2015. gadam sasniedzot valsts budžeta finansējumu augstākajai izglītībai 1,2% no IKP, bet 2011. un 2012. gada valsts budžetā finansējumu piešķirt ne mazāku kā 2010. gadā, jo 2009. gadā tas bija tikai 0,63% no IKP (MK, 2011:27)

3. Augstākās izglītības kopējā un valsts finansējuma īpatsvars

Apļūkojot augstākās izglītības finanšu avotu struktūru, var konstatēt, ka finansēšanas īpatsvars no valsts avotiem ir samazinājies no 79,4% (21,2 milj. latu) kopējā finansējuma apjoma 1995. gadā līdz 36,1% (77,5 milj. latu) 2010. gadā. Kā kompensāciju tik kardinālām augstskolu budžeta izmaiņām var uzskatīt finanšu resursu pieaugumu no studiju maksas iekasēšanas (no 13,5% līdz 33,0%) un citiem avotiem (no 7,1% līdz 21,7%). Jāpiebilst, ka

finansējuma kopsumma un apmērs uz vienu studējošo parāda resursu pietiekamību un sistēmas spēju būt ne vien efektīvai, bet atsevišķos aspektos – arī kvalitatīvai. Institūciju kvalitāti ietekmē tas, kā finanšu resursi tiek iedalīti attiecībā pret funkcionālajām kategorijām (mērķiem). Resursu piešķiršanas struktūra, tās atbilstība mērķiem, caurskatāmība un elastība ir ļoti būtiskas efektivitātes sasniegšanā (skat. 4. attēlu).

4. attēls. Augstskolu finansējuma avotu struktūra 2000. g. – 2009. g. (% no kopējā finansējuma).

Avots: IZM, 2002-2011.

Latvijas apstākļos nopietna problēma ir saistīta ar uzņēmējdarbības subjektu pārāk kūtro piedalīšanos augstākās izglītības finansēšanā, studiju programmu veidošanā, realizācijā un novērtēšanā. Biznesa vides pārstāvju piedalīšanās augstākās izglītības finansēšanā, respektīvi, uzņēmumu un augstskolu sadarbība speciālistu sagatavošanas procesā ne tikai palīdzēs atrisināt augstskolu finansiālās grūtības, bet arī nodrošinās speciālistu piemērotību darba tirgus prasībām. Latvijā ir vērojamas dažas no šīs sadarbības formām, tomēr vēl aizvien sadarbība nav plaši izplatīta. Latvijā biznesa struktūras nepilnīgi izmanto augstskolu potenciālu un iespējas, lai sagatavotu nepieciešamos speciālistus un veiktu kopējos līgumdarbus, tāpēc nepalielinās arī vietējo uzņēmumu konkurētspēja. Savukārt augstskolām liegtais uzņēmējdarbības finansiālais atbalsts neļauj tām pilnvērtīgi attīstīties un celt pakalpojumu kvalitāti. Problēmas svarīgākie iemesli ir saistīti ar abu pušu nepietiekamo informētību, likumdošanas bāzes nepilnībām un savstarpējās sadarbības pieredzes trūkumu. Tas negatīvi ietekmē arī visas sabiedrības attīstību gan no sociālā, gan ekonomiskā aspekta, tāpēc vērojama vāja augstākās izglītības sasaiste ar tautsaimniecības struktūrām un zema inovāciju kapacitāte.

Spriežot tikai pēc finansējuma apjoma un tā sadalījuma starp sistēmā iesaistītajām pusēm, nevar iegūt precīzu kopainu par izglītības finansēšanas sistēmas adekvātumu. Ir jāņem vērā virkne citu aspektu, kas attiecināmi gan uz valsts, gan privātās finansēšanas īpatnībām:

- finansējuma sadales decentralizācijas pakāpe;
- studējošo finanšu atbalsta instrumentu veidi un to attīstības pakāpe;
- valsts līdzekļu izvietojuma principi sistēmā;
- līdzekļu akumulācijas un izlietošanas īpatnības un valsts iespējas to regulēt.

Minētie aspekti ir par iemeslu tam, ka augstākās izglītības efektivitāti tikai daļēji ietekmē ekonomiski stimuli, jo tā daļēji ir atkarīga no institūciju un tiesiskajām iniciatīvām, kas tika aplūkotas iepriekš.

4. Rezultatīvajos rādītājos balstīts augstākās izglītības finansēšanas modelis

Latvijas publiskajā debašu telpā dominē divi pretēji augstākās izglītības finansēšanas modeļi: izglītības un zinātnes ministra, asociētā profesora Roberta Ķīļa iecerētais un Latvijas Studentu apvienības (LSA) ieteiktais. R. Ķīļa vadībā ir izstrādāts „maksas” augstākās izglītības modelis. Tas paredz izveidot sistēmu, kad, uzsākot studijas augstākās izglītības iestādē, katram studentam pašam jāmaksā par studijām vai arī tiek nodrošināta iespēja saņemt valsts garantētu kredītu. Iecerēts, ka kredītu atmaksāt jāsāk tikai pēc studiju beigšanas vai arī ir paredzēta iespēja dzēst studiju maksu tiem studentiem, kuri izvēlējušies strādāt valstij nozīmīgās profesijās. Atmaksājamā summa procentuāli atkarīga no kredīta saņēmēja darba algas apmēra. Tātad, „studentam mācības ir par brīvu; kredītu atmaksā absolvents, kas strādā un gūst pietiekamus ienākumus” (SAK, 2011, Ķīlis, 2011a). Lai nodrošinātu šādas sistēmas funkcionēšanu, valstij tiek piedāvāts izveidot Studiju kredīšanas fondu. Kā norāda pats R. Ķīlis: „Tas nodrošina nesamērojami vieglākus nosacījumus tiem, kas pašlaik spiesti ņemt banku kredītus.” Modeļa autors uzsver, ka tikai pie šādas sistēmas valsts var palielināt savu finansiālo īpatsvaru un stratēģisko ietekmi augstākās izglītības nozarē. Šāds modelis sniegtu valstij, tas ir, nodokļu maksātājiem reālu un tiešu ietekmi augstākajā izglītībā. (Ķīlis, 2011a).

Pretēju viedokli pauž Latvijas Studentu apvienība, norādot, ka būtu jātiecas uz pilnībā valsts apmaksātu augstāko izglītību. (Delfi, 2011a). Studentu organizācijas uzsver, ka R. Ķīļa piedāvātās reformas augstākās izglītības finansēšanā, īpaši ņemot vērā plašu valsts finansēto un daļēji maksas augstākās izglītības piedāvājumu ārvalstīs, veicinās jauniešu emigrāciju, sadārdzinās izglītības ieguvī, traucēs Latvijas augstākās izglītības konkurētspējai un palielinās valsts kopējo parādu. Pret R. Ķīļa augstākās izglītības finansēšanas modeli bija arī mākslas augstskolu studenti (Delfi, 2011b).

2011. gadā Izglītības un zinātnes ministrijas izstrādātais uz rezultātiem vērsts augstākās izglītības sistēmas finansēšana modelis paredz, ka, nosakot valsts budžeta finansējuma apjomu augstākās izglītības iestādei, studiju un zinātnes finansējuma aprēķina metodikā tiek iekļauti augstākās izglītības iestādes darbības rezultatīvie rādītāji (MK, 2011:30-31). Ziņojumā uzsvērts, ka augstākās izglītības finansēšanas modeļa izstrādē par pamatu tiek ņemti formālie rādītāji (publikāciju skaits uz akadēmisko personu (PLE) gadā, starptautisko avotu finansējuma īpatsvars augstskolas kopējā finansējumā, studējošo mobilitātes rādītājs, augstskolas pilna laika absolventu īpatsvars kopējā studentu skaitā), savukārt absolventu nodarbinātības kritēriji⁹ netika ņemti vērā, jo šādus datus ir grūti iegūt.

Jāpiebilst, ka arvien vairāk Eiropas valstu virzās uz rezultātos orientētu finansējumu (*operational grant*) pretstatā resursu orientētajam finansējumam. Ja 1995. gadā 38 valstīs ļoti svarīgi valsts finansējuma piešķiršanai bija ar ieguldījumu saistītie kritēriji (*input-related drivers*), tad 2008. gadā šo valstu skaits bija sarucis līdz 24. Tomēr 2008. gadā valsts finansējuma piešķiršana par rezultātiem kā nozīmīgs princips tika atzīts 24 valstīs, bet 1995. gadā – tikai sešās valstīs (EC, 2008,:51-52). Lielākā daļā Skandināvijas valstu augstākās izglītības finansējuma apjoma noteikšanai iekļauj gan rezultātos, gan arī resursos orientētus indikatorus. Tikai Dānijā galvenokārt tiek izmantoti rezultātos orientēti kritēriji, un to izvērtēšana kopš 1995. gada ir pilnveidojusies. Tajā pašā laikā Latvijā un Lietuvā dominē

⁹ Informatīvā ziņojuma projektā atbilstošie rādītāji ir: bezdarba rādītājs programmu griezumā, absolventu un darba devēju apmierinātība ar studiju kvalitāti (MK, 2011).

resursos orientētie kritēriji un rezultātos orientēto kritēriju nozīme ir neliela, bet Igaunijā ir otrādi – augstākās izglītības sistēmas ekonomiskā struktūra balstās uz rezultātos orientētiem (*output-related drivers*) kritērijiem.

Somijas augstākā izglītība kopš 1998. gada tiek finansēta, balstoties uz rezultātu kontraktu (*performance contract*), iedalot to divās galvenajās kategorijās: pamata finansējums augstāko izglītības iestāžu funkciju nodrošināšanai un uz panākumiem balstīts finansējums (7%). Sākot ar 2004. gadu, reformas tika virzītas vairāk uz nacionālo augstākās izglītības mērķu sasniegšanu un finansējumu aprēķina pēc specifiskas formulas, kas balstās uz četriem faktoriem: universitātes lielums, izglītības kvalitāte, pētījumu apjoms un pakalpojumi sabiedrībai (87%). Formulā iekļauti gan resursu (imatrikulēto studentu skaits), gan rezultātu (absolvēšanas indikatori) kritēriji. Tāpat daļa finansējuma tiek piešķirta trešās misijas aktivitātēm – zināšanu pārnesi un pakalpojumiem sabiedrībai (SAK, 2010). Pēdējā reformu posmā 2007.-2009. gadā valdība, cenšoties saglabāt stabilitāti, atstāja četras finansēšanas komponentes, pārdalot finansējumu par labu pētniecībai (56/44 un vēlāk 60/40) un tā uzsverot pētniecības primāro lomu augstākajā izglītībā (*Nasi, Treuthardt, 2007*). Eksperti atzīst, ka reformas bija vērstas uz Somijas augstākās izglītības efektivitātes un produktivitātes pieaugumu. Rezultātā universitātes pievērsušās patērētāju interesēm, paaugstinot snieguma (*performance*) un izcilības (*excellence*) rādītājus izglītībā un pētniecībā, kā arī stiprinot studiju un pētniecības rezultātu praktisko izmantojamību, pozitīvi ietekmējot nacionālo un reģionālo inovāciju sistēmu (*Treuthardt, et al., 2006*).

Savukārt Norvēģijas augstākās izglītības finansējumu veido trīs komponentes: izglītības komponente (25% no kopējā finansējuma), kas balstās uz absolventu skaita un ārvalstu studentu apmaiņas rādītājiem, pētniecības komponente (15%), un pamatkomponente (*basic component*), kas ir 60% no finansējuma. Aptuveni puse finansējuma ir kvalitātes un stratēģisko mērķu nodrošināšanai, bet otra puse – uz rezultātiem orientēts finansējums (*Schwarzenberger, 2008:99*). Norvēģijas augstākās izglītības finansēšanas modelis kā vienu no kritērijiem paredz finansējumu studiju programmu īstenošanai un zinātniskajai darbībai atbilstoši valsts stratēģiskajiem mērķiem (SAK, 2010).

Līdzīgus principus konkurētspējīgas augstākās izglītības sistēmas organizācijā un pārvaldībā piedāvā profesors F. Cīgels (*Ziegele, 2009*). Šāds viedoklis atbalstīts arī Pasaules Bankas pētījumā (*World Bank, 2012*). Pasaules Banka iesaka veidot uz rezultātiem orientētu pieeju augstākās izglītības sistēmas pārvaldei, par pamatu ņemot trīs rezultatīvos rādītājus: 1) formulā balstīts finansējums (*formula funding*); 2) mērķa līguma nosacīts finansējums (*target agreements*); 3) konkursa kārtībā nosacīts finansējums (*competitive funding*) (skat. 1. tabulu).

1. tabula. Rezultatīvajos rādītājos balstīts augstākās izglītības finansēšanas modelis

Formulā balstīts finansējums (<i>Formula funding</i>)	Mērķa līguma nosacīts finansējums (<i>Target agreements</i>)	Konkursa kārtībā nosacīts finansējums (<i>Competitive funding</i>)
Mērķus atspoguļojoši kvantitatīvie indikatori. Tehniskie aspekti: lielums, izmaksu atšķirības, formulu veidošanas. Parastie indikatori: studenti, beidzēji, doktora grāda ieguvēji, ārējie ienākumi, starptautiskie studenti, u.t.t. <i>Ex post</i> rezultatīvo rādītāju aprēķini.	Dialogs par mērķiem. Rakstisks un parakstīts līgums par sasniedzamajiem rādītājiem. Rādītāju kritēriju pielāgošana dažādām institūcijām. Līgumā tiek ietvertas atzinības un sankciju definīcijas. <i>Ex ante</i> definīcijas un <i>ex post</i> rezultatīvo rādītāju aprēķini	Centralizēts finansējums ar noteiktiem mērķiem (to skaitā pētnieciskā izcilība, nacionālās prioritātes). Pieteikšanās procedūra, bieži iekļaujot anonīmu ekspertu novērtējumu. Institūciju un individuāls finansējums, projektu finansējums. <i>Ex ante</i> diskusija par rezultatīvajiem rādītājiem

Avots: *World Bank, 2012:161*

Ņemot vērā augstākās izglītības kvalitātes ziņā veiksmīgāko valstu pieredzi, jāuzsver, ka finansējuma stabilitāte tiek nodrošināta, sadalot to vairākos komponentos:

1. dotācijas;
2. finansējums izcilībām (uz rezultātiem vērsts finansējums)
3. finansējums veiksmīgas sadarbības veicināšanai un zināšanu pārnesei (trešās misijas attīstīšanai).

Rezultātā piešķirtais finansējums sniedz iespēju attīstīties dažādām augstākās izglītības institūcijām un sistēma kļūst diversificētāka un elastīgāka.

Secinājumi un ieteikumi

Latvijā ir jāizveido pietiekami elastīgs augstākās izglītības finansēšanas modelis, ņemot vērā sabiedrības intereses, potenciālo un esošo studējošo vēlmes un intereses un privātā sektora vajadzības un iespējas. Jāveido uz rezultātiem rādītājiem balstīts augstākās izglītības finansēšanas modelis, pamatā orientējoties uz prioritāro virzienu finansēšanu. Pašreizējais augstskolu finansējuma modelis neatbilst jaunajiem izaicinājumiem un uzdevumiem, ko augstākajai izglītībai izvirza zināšanu ekonomika. Galvenās prioritātes Latvijas augstākās izglītības finansēšanas efektivitātes turpmākai uzlabošanai varētu būt šādas:

- finansēšanas apjoma optimizācija un valsts finansējuma stabils pieaugums (atbilstoši studējošo skaita pieaugumam, ekonomiskajai situācijai valstī un kvalitātes nodrošināšanas vajadzībām). Augstākās izglītības finansējuma palielināšana, līdz 2015. gadam sasniedzot valsts budžeta finansējumu augstākajai izglītībai 1,2% no IKP;
- augstskolu finanšu avotu diversifikācija, plašāk iesaistot uzņēmējdarbības, NVO, fondu un ārvalstu resursus. Ir jāpiesaista daudzveidīgi finanšu avoti, lai palielinātu augstskolu finanšu elastību un neatkarību no viena avota;
- Latvijas apstākļiem piemērotu privāto resursu ieguldīšanas mehānismu un instrumentu izstrāde un pielāgošana. Lai palielinātu privāto līdzekļu apjomu augstākās izglītības sektorā un formalizētu to kanālus, jāizveido privātās investēšanas mehānismi ar dažādu finanšu instrumentu palīdzību. Tas ļautu sadalīt izdevumus laikā un mazinātu kārtējo finanšu slogu uz privāto sektoru;
- augstākās izglītības stratēģijas un likumu pilnveidošana. Pašlaik nav vienota dokumenta, kas noteiktu augstākās izglītības finansēšanas stratēģiju un modeli, bet esošie dokumenti ne vienmēr ir savstarpēji saskaņoti. Savukārt likumdošanas nepilnības neveicina jauno finanšu mehānismu un finansēšanas instrumentu ieviešanu un izmantošanu Latvijā;
- augstskolu efektivitātes paaugstināšanas stimulu pilnveidošana, ieviešot rezultatīvajos rādītājos balstītu augstākās izglītības finansēšanas modeli. Lai nodrošinātu resursu tērēšanas efektivitāti, jāoptimizē augstskolu resursu piešķiršanas un izlietošanas kārtība. Esošais finansējuma modelis neveicina kvalitātes paaugstināšanu, jo finansējuma modelis nav orientēts uz rezultātu.

Augstākās izglītības piedāvājumam gan inerces, gan investīciju trūkuma dēļ šobrīd raksturīga nepietiekama spēja reaģēt uz tautsaimniecības attīstības vajadzībām, taču uz studentu pieprasījumu orientētā augstākā izglītība pielāgojas darbaspēka tirgus vajadzībām. Studējošo un uzņēmējdarbības piedalīšanās studiju procesa finansēšanā rosina iesaistīto pušu interesi un prasību pieaugumu iegūstamās izglītības kvalitātei. Tas paaugstina studiju ienesīgumu un studiju procesa efektivitāti, veicinot augstskolu savstarpējo konkurenci. Šādā

veidā iespējams sekmēt augstākās izglītības kvalitāti un stimulēt augstskolu darbības efektivitāti.

Racionāli organizēts finansēšanas modelis, kas atbilst mūsdienu attīstīto valstu līmenim, spēj kļūt par augstākās izglītības virzītājspēku, jo tikai pilnvērtīgi un efektīvi izlietoti finanšu resursi nodrošina nepieciešamo augstākās izglītības kvalitātes un pieejamības līmeni.

Literatūra

- CSP (bez datuma) *Tabula IZ33. Izdevumi izglītībai (milj.latu)*. Centrālā statistikas pārvalde, Rīga.
- Delfi (2011a). *Studenti: valstij jātiecas uz bezmaksas augstāko izglītību*. Delfi. 29.06.2011. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/studenti-valstij-jatiecas-uz-bezmaksas-augstako-izglitibu.d?id=39316169>
- Delfi (2011b). *Kultūras un mūzikas augstskolu studenti iebilst pret „Kīļa reformu”*. Delfi. 24.10.2011. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/kulturas-un-muzikas-augstskolu-studenti-iebilst-pret-kila-reformu.d?id=41346461>
- EC (2008) *Progress in higher education reform across Europe. Funding Reform*. Volume 1: Executive Summary and main report. European Commission, Brussels.
- IZM (2011) *Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2010. gadā (skaitļi, fakti, tendences)*. Izglītības un zinātnes ministrija, Augstākās izglītības un zinātnes departaments, Rīga.
- IZM (bez datuma) *Pārskats par Latvijas augstāko izglītību 2002 - 2009. gadā*. Izglītības un zinātnes ministrija, Augstākās izglītības un zinātnes departaments, Rīga.
- Ķīlis, R. (2011a) *Latvijas augstākās izglītības pārvaldības un finansēšanas modeļa pamatprincipi un izvērtējums iedzīvotāju un ekspertu vidū*. Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga
- Ķīlis, R. (2011b) *Roberta Ķīļa atbilde kultūras un mūzikas augstskolu studentu atklātajai vēstulei*. Apollo, 25.10.2011. <http://www.apollo.lv/zinas/roberta-kila-atbilde-kulturas-un-muzikas-augstskolu-studentu-atklatajai-vestulei/496810>
- MK (2011) Informatīvā ziņojuma *Par uz rezultatīvajiem rādītājiem orientētu augstākās izglītības un zinātnes finansēšanas modeli un priekšlikumiem plāna ietvaros paredzētās valsts augstākās izglītības institucionālās reformas un augstākās izglītības un zinātnes pārvaldības modeļa reformas sekmīgai īstenošanai* projekts. Ministru kabinets, Rīga.
- Nasi, S., Treuthardt L. (2008) *Reforms of the performance-based funding model of the Finish universities – analysed in terms of politics. Finding higher education: a question of who pays*. pp.25-43.
- SAK (2010) *Analītisks ziņojums par augstākās izglītības finansēšanas modeļiem*. Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga.
- SAK (2011) *Ievads*. Stratēģiskās analīzes komisija, Rīga. http://newsaki.awtech.lv/wp-content/uploads/2011/12/ievads_sak_zinojumu_kopumam_par_ai_finansesanas_modeli.pdf
- Schwarzenberger A. (ed.) (2008) *Public/private funding of higher education: a social balance*. HIS Hochschul-Information-System GmbH, Hannover.
- Treuthardt, L., Huusko, M., Saarinen, T. (2006) *Management by Results and Higher Education Evaluation as Fashions and Success Stories. The Case of Finland. Higher Education in Europe*, Vol. 31 (2). Taylor & Francis.

- World Bank (2002) *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education*. World Bank, Washington, D.C.
- World Bank (2012) *Skills, Not Just Diplomas. Managing Education for Results in Eastern Europe and Central Asia*. World Bank, Washington, D.C.
- Ziegele, F. (2009) *How to ensure equity, quality and efficiency: Performance – based funding*. 5th World Bank ECA Education Conference, Budva, Montenegro.

Speciālistu ar augstāko izglītību pieprasījuma un piedāvājuma modelēšanas un prognozēšana darba tirgū līdz 2040. gadam

Valērijs Skribāns

Šajā rakstā ir modelēts speciālistu, kas ieguvuši augstāko izglītību, piedāvājums un pieprasījums Latvijā līdz 2040. gadam. Prognozes tiek veiktas ar sistēmdinamikas paņēmieniem, novērtējot iekšzemes kopprodukta (IKP) pieaugumu un produktivitātes palielināšanu.

1. Modelēšanas pieņēmumi

Prognozējot darbaspēka pieprasījumu, galvenais pieprasījuma veidojošais faktors ir tautsaimniecības nozaru attīstība. Pirms prognožu veidošanas ir nepieciešams atspoguļot pieņēmumus, uz kuriem ir balstītas šīs prognozes. 1. tabula atspoguļo pieņēmumus IKP (aprēķinātu pēc pievienotās vērtības metodes) vidējo gada pieauguma tempu Latvijā līdz 2040. gadam.

1. tabula. Latvijas IKP prognozes un vidējais gada pieauguma temps nozaru griezumā

Nozare	2010 (Ls)	2040 (Ls)	Temps, vidēji gadā (%)
Kopējā pievienotā vērtība (bāzes cenās)	6294595	16714507	3,3
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība (A)	254488	616845	3,0
Zvejniecība (B)	8486	8091	-0,1
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde (C)	32027	163884	5,7
Apstrādes rūpniecība (D)	780237	2801107	4,4
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde (E)	204902	353836	1,8
Būvniecība (F)	315708	1216883	4,6
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība, auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts (G)	1171592	3493693	3,7
Viesnīcas un restorāni (H)	71831	241039	4,1
Transports, glabāšana un sakari (I)	920358	2836710	3,8
Finanšu starpniecība (J)	282321	678915	3,0
Operācijas ar nekustamo īpašumu, noma un cita komercdarbība (K)	1216382	2859678	2,9
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana (L)	378166	417700	0,3
Izglītība (M)	248291	283064	0,4
Veselība un sociālā aprūpe (N)	165596	174360	0,2
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi (O)	244210	568702	2,9

1. tabulā norādītie vidējie gada pieauguma tempi nozarēs paredz pakāpenisku lineāru attīstību. Šajā modelī viens no svarīgākajiem pieņēmumiem ir saistīts ar to, ka Latvijas tautsaimniecības attīstību nākotnē veicinās tieši galvenais attīstības faktors – rūpniecība, savukārt sekundāri – pakalpojumu nozares. Šobrīd krīzē esošā būvniecības nozare atjaunosies, un tas izraisīs arī ieguves rūpniecības attīstību, tradicionāli attīstīsies tūrisms (viesnīcu un restorānu nozare), tirdzniecība, transports, glabāšana un sakari, finanšu starpniecība un komercdarbība. Lauksaimniecības nozares IKP pieaugums ir saistīts ar meža

platības palielināšanu un Eiropas Savienības (ES) dotācijām nozarei. Savukārt nozares, kuras ir saistītas ar iedzīvotāju skaita izmaiņām, tās ir - izglītība, veselība, sociālā aprūpe un valsts pārvalde, neveido būtisku IKP pieaugumu. Iedzīvotāju skaita samazināšana valstī šajās nozarēs tiek kompensēta ar kvalitātes pieaugumu. Vienīgā nozare, kurā ir prognozēts IKP samazinājums, ir zvejniecība, bet, ievērojot, ka šīs nozares īpatsvars kopējā IKP ir minimāls, šo samazinājumu varētu neņemt vērā.

2. Pētījuma metodoloģija

Galvenā šajā pētījumā izmantotā metode ir sistēmdinamika. Sistēmdinamika ir zinātniskais izziņas veids, kas analizē sistēmas uzvedību laikā atkarībā no sistēmas elementu struktūras un to savstarpējās iedarbības, tajā skaitā cēloņu un sekū sakarības, atgriezeniskām saiknēm, iedarbības reakcijas aizkavēšanās u.t.t. Sistēmdinamikas metode sniedz atbildi uz jautājumu, kādai jābūt attīstībai, ņemot vērā modelī iekļānotās sakarības (Skribāns, 2010; Forrester, 1961).

Darbaspēka pieprasījuma prognozēšanā ir izmantoti pieņēmumi par IKP pieaugumu ievērojot produktivitātes dažādus neklasificētus faktorus, piemēram, investīciju un tehnoloģiskā progresa ietekmē. Produktivitātes izmaiņas nav elastīgas samazinājumā un ir ļoti nelielas pieaugumā. Apstākļos, kad produktivitātes izmaiņas nespēj nodrošināt pieņemto IKP pieaugumu, tad palielinās nodarbinātības līmenis. Izstrādātās prognozes ir balstītas uz IKP, darbaspēka produktivitātes un nodarbinātības savstarpējo iedarbības modeli, kuru izstrādājis autors Rīgas Tehniskajā universitātē. Šis modelis katrai nozarei ļauj aprēķināt Ļeontjeva ražošanas funkcijas (Bea et al., 1999:645) prognozētajam IKP lielumam atbilstošu nodarbinātības līmeni.

Katrai nozarei ir sava stingri noteikta attīcīgo jomu struktūra un tām atbilstošs darbiniekiem nepieciešamais izglītības līmenis. Piemēram, zvejniecībā kuģu vadīšanas jomā dominējoši strādā personas ar augstāko izglītību. Analizējot nozarē nodarbināto struktūru un ņemot vērā loģiskās un formālas nozares jomas un izglītības jomas un līmeņa sakarības, var noteikt nozarē nodarbinātā personāla izglītības līmeni un struktūru.

Ņemot vērā nodarbinātības pieaugumu un nodarbinātā personāla izglītības līmeni nozarē, tiek aprēķināts noteiktas izglītības līmeņa darbaspēka pieprasījums. No iegūtajiem rezultātiem šī pētījuma vajadzībām tiek veikta tā darbaspēka atlase, kam ir nepieciešama augstākā izglītība.

Darbaspēka piedāvājuma prognozēšanai tiek izmantots sistēmdinamisks personāla novecošanas modelis, pakāpeniska pensionēšanās, darbaspēka migrācija, kā arī nozares papildināšana ar jauniem darbiniekiem, kuri absolvējuši augstākās izglītības iestādes. Darbaspēka prognozēšanas modelī ietverts demogrāfijas prognozēšanas apakšmodelis. Būtiskāko ietekmi uz darbaspēka piedāvājuma attīstību Latvijā veido darbaspēka novecošanās. Darbaspēka piedāvājuma algoritms modelē, kāds būtu darbaspēka piedāvājums gadījumā, ja esošās augstākās izglītības iestādes vispār nestrādātu, tas ir, ja darba tirgus nepapildinātos ar augstskolu absolventiem.

Apvienojot darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma modeļus, tika noteikts, kādas disproporcijas varētu veidoties Latvijas darba tirgū. Vienā gadījumā – ja augstākās izglītības vispār nebūtu, tā nosakot augstākās izglītības tiešo iedarbību uz valsts attīstību, un otrā gadījumā – saglabājot augstākās izglītības valsts finansējumu pašreizējā līmenī.

3. Pētījuma rezultāti

3.1. Darbaspēka pieprasījuma prognozēšana

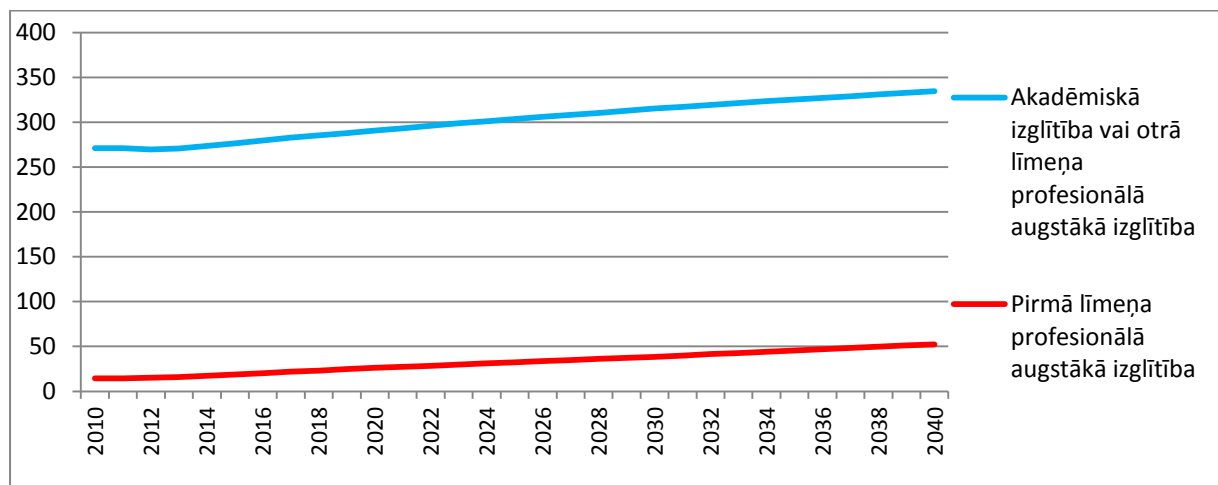
Pamatojoties uz 1. tabulas datiem par IKP pieaugumu nozaru griezumā, kā arī ņemot vērā produktivitātes izmaiņas, ir izstrādātas darbaspēka pieprasījuma prognozes pa nozarēm (skat. 2. tabulu). Dati 2. tabulā atspoguļo ne tikai IKP nodrošināšanai nepieciešamo nodarbinātības pieaugumu, bet arī darbaspēka produktivitātes pieaugumu. Salīdzinot IKP un nodarbinātības pieauguma gada vidējo tempu, redzams, ka pie pieņemtā kopējā IKP pieauguma 3,3% gadā nodarbinātības gada vidējais pieaugums būs vidēji 0,8%.

2. tabula. Darbaspēka pieprasījuma izmaiņas un vidējais gada pieauguma temps nozarēs, (2040. gads salīdzinājumā ar 2010. gadu)

	Nodarbināto skaits tūkst. cilvēku 2010	Nodarbināto skaits tūkst. cilvēku 2040	Nodarbināto skaita izmaiņas		Pieauguma temps, vidēji gadā (%)
			tūkst. cilvēku	(%)	
1	2	3	4	5	6
Kopā	940,9	1210	269,2	29	0,8
Lauksaimniecība, medniecība un mežsaimniecība (A)	85,5	67,4	-18,1	-21	-0,8
Zvejniecība (B)	1,8	1,7	-0,1	-6	-0,2
Ieguves rūpniecība un karjeru izstrāde (C)	4,6	5,7	1,1	23	0,7
Apstrādes rūpniecība (D)	134,1	127,5	-6,7	-5	-0,2
Elektroenerģija, gāzes un ūdens apgāde (E)	17,9	24,6	6,7	37	1,1
Būvniecība (F)	65,7	147,1	81,4	124	2,7
Vairumtirdzniecība un mazumtirdzniecība; auto, moto, sadzīves priekšmetu un aparatūras remonts (G)	152,5	215,3	62,8	41	1,2
Viesnīcas un restorāni (H)	29,4	64,5	35,1	119	2,7
Transports, glabāšana un sakari (I)	92,9	131,5	38,6	42	1,2
Finanšu starpniecība (J)	18,2	29,5	11,2	62	1,6
Operācijas ar nekustamo īpašumu; noma un cita komercdarbība (K)	75,4	128,4	53,0	70	1,8
Valsts pārvalde un aizsardzība; obligātā sociālā apdrošināšana (L)	62,5	67,9	5,4	9	0,3
Izglītība (M)	93,8	84,8	-9,0	-10	-0,3
Veselība un sociālā aprūpe (N)	48,7	48,0	-0,6	-1	0,0
Pārējie komunālie, sociālie un individuālie pakalpojumi (O)	57,7	66,3	8,6	15	0,5

Turpmākajos 30 gados Latvijā tiek prognozēta darbaspēka pieprasījuma palielināšanās par gandrīz 30%, kas skaitliskā izteiksmē ir aptuveni 210 000 darbinieku. No

tiem nedaudz vairāk par 102 000 ir prognozētais darbaspēka ar augstāko izglītību pieaugums (skat. 1. att.).

1. attēls. Darbaspēka pieprasījuma analīze pa augstākās izglītības līmeņiem, tūkst. cilv.

Jāņem vērā, ka darbaspēka pieprasījums sāks palielināties tikai pēc 2-3 gadiem un ka augstākās izglītības iegūšanai ir vajadzīgs laiks, tāpēc jau šodien ir nepieciešams sākt gatavoties prognozētajam darbaspēka pieprasījuma pieaugumam.

Mainīsies arī dažādu izglītības līmeņu darbaspēka pieprasījums katrā atsevišķajā izglītības tematiskajā grupā tajās tautsaimniecības nozarēs, kurās nepieciešama augstākā izglītība. To atspoguļo 3. tabula.

3. tabula. Dažādu augstākās izglītības līmeņu darbaspēka pieprasījuma izmaiņas pa izglītības tematiskajām grupām, tūkst. cilv. (2040. gads salīdzinājumā ar 2010. gadu)

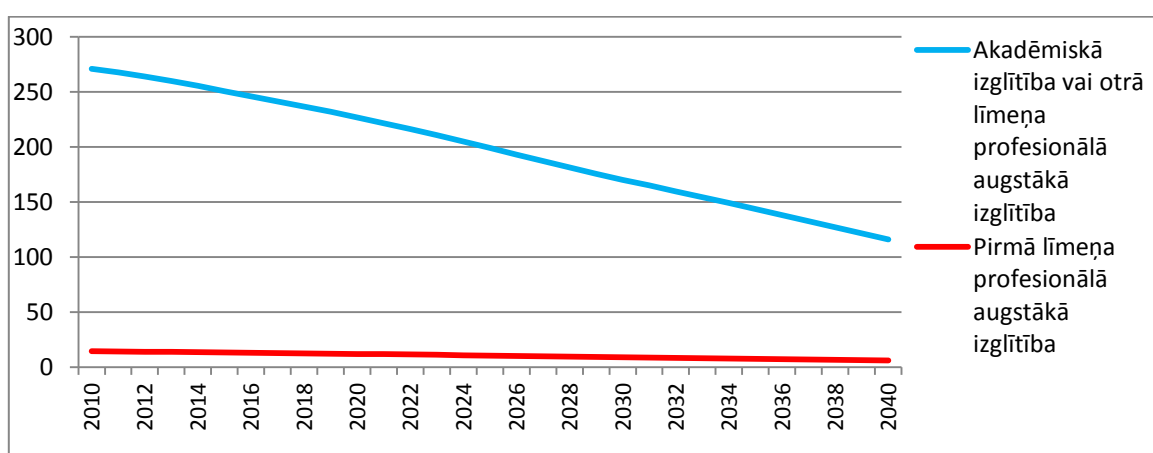
Izglītības tematiskās grupas	Akadēmiskā izglītība vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība		Pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība	
	2010	2040	2010	2040
Izglītība	31,2	31,7	0,5	0,5
Humanitārās zinātnes un māksla	18,1	20,0	0,5	3,2
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	60,5	101,5	6,2	26,5
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	6,8	10,6	0,3	2,8
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	49,9	56,5	2,1	8,8
Lauksaimniecība	8,2	8,0	0	0,5
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	13,6	14,3	0,5	1,7
Pakalpojumi	9,2	10,1	2,5	5,2
Citur neklasificētās tematiskās grupas	73,5	81,7	1,7	3,2
Kopā	271,0	334,5	14,3	52,5

Kā redzams 3. tabulā, relatīvi lielākais darbaspēka pieprasījuma pieaugums vairāk nekā četras reizes būs pēc inženierzinātņu pirmā līmeņa profesionālās augstākās izglītības

absolventiem. Nedaudz mazināsies pieprasījums pēc lauksaimniecības speciālistiem ar akadēmisko vai otrā līmeņa profesionālo augstāko izglītību. Stabili liels būs pieprasījums pēc sociālo zinātņu speciālistiem.

3.2. Darbaspēka piedāvājuma prognozēšana

Lielākā daļa ekspertu uzskata, ka tuvākajā laikā iedzīvotāju skaits Latvijā neizbēgami samazināsies, un šo ekspertu viedokli apstiprina modelēšanas rezultāti. Ievērojot 1. tabulā norādīto IKP pieaugumu, tuvāko 30 gadu laikā ir sagaidāma iedzīvotāju skaita samazināšanās par 19,1% – no 2,23 miljoniem līdz 1,8 miljoniem iedzīvotāju. Ja netiks nodrošināts jau iepriekš minētais IKP pieaugums, iedzīvotāju skaita samazināšanās būs vēl straujāka, un tas izraisīs arī darbaspēka skaita samazināšanos. 2. attēlā ir atspoguļotas darbaspēka piedāvājuma prognozes profesijām, kurās nepieciešama augstākā izglītība.

2. attēls. Darbaspēka piedāvājuma analīze pa augstākās izglītības līmeņiem, tūkst. cilv.

Kā redzams 2. attēlā, turpmāko 30 gadu laikā par 57% samazināsies to iedzīvotāju skaits, kuri ieguvuši augstāko izglītību. Šajā gadījumā īpaši svarīgi atzīmēt, ka darbinieki ar augstāko izglītību veido valsts lielāko IKP daļu un lielā iedzīvotāju skaita samazināšanās varētu izraisīt arī lielu IKP samazināšanos.

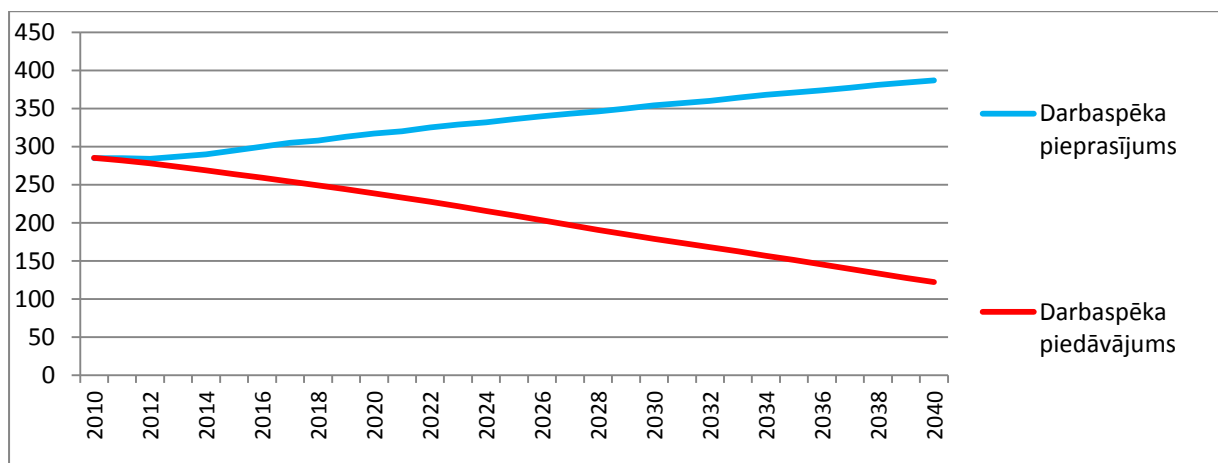
Savukārt 4. tabula atspoguļo darbaspēka piedāvājuma struktūras izmaiņas, kas personāla novecošanās dēļ var rasties izglītības tematiskajās grupās. Ka redzams 4. tabulā, iedzīvotāju novecošanās ir raksturīga visiem izglītības līmeņiem un jomām.

4. tabula. Dažādu augstākās izglītības līmeņa darbaspēka piedāvājuma izmaiņas pa izglītības tematiskajām grupām, tūkst. cilv.
(2040. gads salīdzinājumā ar 2010. gadu)

Izglītības tematiskās grupas	Akadēmiskā izglītība vai otrā līmeņa profesionālā augstākā izglītība		Pirmā līmeņa profesionālā augstākā izglītība	
	2010	2040	2010	2040
Izglītība	31,23	13,38	0,51	0,22
Humanitārās zinātnes un māksla	18,10	7,75	0,52	0,22
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	60,46	25,90	6,19	2,62
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	6,78	2,90	0,33	0,14
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	49,93	21,39	2,15	0,91
Lauksaimniecība	8,17	3,50	0,04	0,02
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	13,57	5,81	0,48	0,20
Pakalpojumi	9,23	3,95	2,46	1,04
Citur neklasificētās tematiskās grupas	73,55	31,50	1,66	0,70
Kopā	271,0	116,09	14,34	6,08

3.3. Darbaspēka pieprasījuma un piedāvājuma līdzsvarošana

Analizējot darbaspēka pieprasījuma palielināšanos un iedzīvotāju dabisko novecošanos, ir prognozēta ievērojama starpība starp darbaspēka piedāvājumu un pieprasījumu (sk. 3. attēlu). Augstākās izglītības mērķis ir sagatavot speciālistus atbilstoši iedzīvotāju novecošanās tendencēm un pieaugošajām tautsaimniecības prasībām.

3. attēls. Darbaspēka ar augstāko izglītību pieprasījuma un piedāvājuma salīdzinājums, gadījumā, ja netiktu nodrošināta speciālistu sagatavošana augstskolās, tūkst. cilv.

Analizējot 3. attēlu, var secināt, ka iedzīvotāju dabiskās novecošanās dēļ un, ja augstākās izglītības iestādes pārtrauktu jauno speciālistu sagatavošanu valstī Latvijas tautsaimniecībā būtu katastrofāls speciālistu trūkums. Tas neapšaubāmi izraisītu IKP un valsts iekasēto nodokļu apjoma samazināšanos. Te jāpaskaidro, ka 3. attēlā ir analizēts utopiskais scenārijs, ja augstākās izglītības sistēmas valstī nav nemaz, tāpēc šis scenārijs

uzskatāmi atspoguļo augstākās izglītības svarīgumu un tās ietekmi uz tautsaimniecības attīstību.

Nākamajā scenārijā ir analizēta situācija, ja valsts saglabā augstākās izglītības finansēšanu pašreizējā līmenī (sk. 5. tabulu).

5. tabula. Darbaspēka ar augstāko izglītību piedāvājuma atbilstība tirgus pieprasījumam, gadījumā ja valsts finansējums paliktu 2011. gada līmenī, tūkst. cilv.

Izglītības tematiskās grupas	2011	2040
Izglītība	3,2	34,0
Humanitārās zinātnes un māksla	2,1	18,7
Sociālās zinātnes, komerczinības un tiesības	0,3	-100,7
Dabaszinātnes, matemātika un informācijas tehnoloģijas	1,0	4,8
Inženierzinātnes, ražošana un būvniecība	1,2	-21,5
Lauksaimniecība	0,1	-3,3
Veselības aprūpe un sociālā labklājība	1,8	19,7
Pakalpojumi	1,1	7,4
Kopā	10,9	-40,8

Analizējot 5. tabulas datus, redzams, ka valsts nepietiekamais finansējums augstākajai izglītībai var izraisīt sociālo zinātņu speciālistu trūkumu. Saprotais, to varētu novērst, augstāko izglītību finansējot no privātajiem līdzekļiem, ko Latvijā jau plaši izmanto. Taču to pašu nevar teikt par ražošanas, inženierzinātņu un lauksaimniecības zinātņu speciālistiem ar augstāko izglītību. Analizējot lauksaimniecības zinātņu speciālistu trūkumu, var izvirzīt pieņēmumu, ka speciālistu produktivitātes pieaugums konkrētajā gadījumā varētu novērst speciālistu trūkumu. Šis pieņēmums gan nederēs inženierzinātņu speciālistu grupai tāpēc, ka speciālistu trūkums tajā varētu kaitēt Latvijas ekonomikas attīstībai, jo pārsvarā šīs grupas speciālisti nodrošina inovatīvo ekonomikas attīstību.

Secinājumi

Analizējot Latvijas darbaspēka pieprasījuma prognozēto palielināšanos līdz 2040. gadam un tā struktūras izmaiņas, kā arī iedzīvotāju skaita samazināšanos, var secināt – lai ilgstošā perspektīvā nodrošinātu Latvijas tautsaimniecības stabilitāti, ir nepieciešams palielināt speciālistu, kas ieguvuši augstāko izglītību, skaitu. Tas nepieciešams, jo nākamajos 30 gados Latvijā tiek prognozēta darbaspēka ar augstāko izglītību pieprasījuma palielināšanās par 102 000 speciālistu. Ja valsts saglabā augstākās izglītības finansēšanu pašreizējā līmenī, tad 2040. gadā būtiski trūks speciālistu ar augstāko izglītību. Tiek prognozēts, ka inženierzinātnēs nepieciešamo speciālistu skaits samazinātos par 21 000, bet sociālo zinātņu nozarēs – pat par 100 000. Speciālistu trūkums neapšaubāmi izraisīs ekonomisko lejupslīdi un valsts budžeta ieņēmumu samazināšanos.

Privātās augstskolas tikai daļēji varētu risināt speciālistu ar augstāko izglītību sagatavošanu Latvijas darba tirgum, pievēršoties pārsvarā sociālajām un humanitārajām zinātnēm, jo šajās jomās nav nepieciešami lieli kapitālieguldījumi, piemēram, mācību bāzes un laboratorijas. Turpretī valsts loma un uzdevums ir atbalstīt kapitālietilpīgas izglītības jomas, piemēram, inženierzinātnes, ražošanu, būvniecību un lauksaimniecību. Veiktie aprēķini liecina, ka šajās jomās līdz 2040. gadam ir nepieciešams dubultot sagatavoto speciālistu skaitu, jo tas ļaus nodrošināt valstī tālāku sabalansētu ekonomisko attīstību.

Literatūra

Bea, F. X., Dichtl, E., Schweitzer, M. (Red.) (1999). *Ekonomika predpriyatija*. ИИФРА-М, 928 lpp. [ISBN 5-86225-455-2](#) (krievu). Tulkots no: Allgemeine Betriebswirtschaftslehre. Stuttgart, 1992. ISBN 3-437-40287-0.

Forrester, Jay W. (1961). *Industrial Dynamics*. MIT Press. [ISBN 0-262-06003-5](#).

Skribāns V. (2010). *Uzņēmējdarbības vides un būvniecības attīstības modeļi Latvijā*. Rīga, RTU Izdevniecība, 264 lpp. [ISBN 978-9984-32-713-6](#).

Zinātniskā darbība un inovācijas Latvijā

Indra Dedze

„Nācija briesmās!” Tā sauca pirmo izglītības politikas dokumentu, kas gandrīz pirms 30 gadiem analizēja tā laika ASV izglītības sistēmas sniegumu un norādīja uz nepieciešamajām reformām (*Nation at Risk*, 1983).

„Zinātne briesmās!” Tā gribas saukt, analizējot stāvokli, kādā šobrīd atrodas zinātne Latvijā. Valsts nevarēs sasniegt stratēģijas *Eiropa 2020* stratēģiskos mērķus zinātnes finansēšanai, jo tā ilgstoši ir nepietiekami investējusi pētniecībai un attīstībai nepieciešamajos resursos, Latvijai nepietiek cilvēkresursu un tehnoloģiju pārnesei nepieciešamās infrastruktūras. Šie faktori apdraud Latvijas Nacionālajā attīstības plānā (NAP) izvirzīto tēzi par ekonomisko izrāvienu, jo zinātniskā darbība un tehnoloģiju pārnese ir līdzekļi, kas var attīstīt konkurētspējīgu tautsaimniecību.

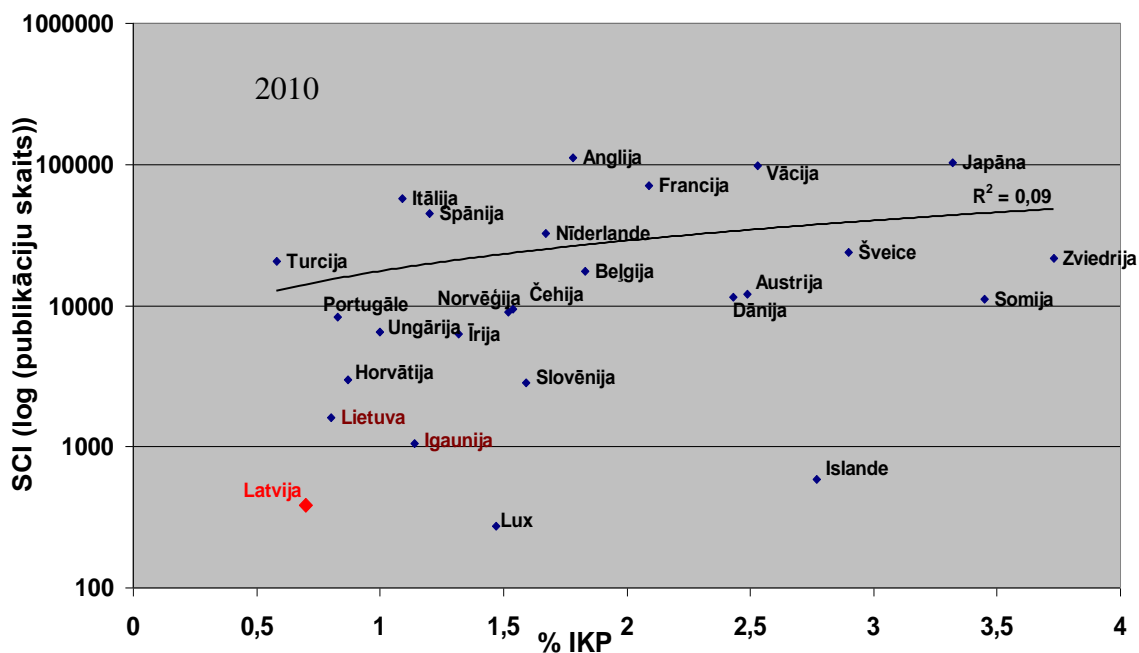
1. Zinātnes politikas nostādnes Eiropā

Eiropas Savienības (ES) ekonomiskajā stratēģijā *Eiropa 2020* kā viena no prioritātēm ir uzsvērtā „gudra izaugsme”, kas raksturojama kā uz zināšanām un inovācijām balstīta izaugsme. Eiropas Komisija sasaistē ar *Eiropa 2020* stratēģiju ir izstrādājusi jaunu finansējuma programmu *Apvārsnis 2020*, kas domāta pētniecībai un inovācijām un paredz mazāk birokrātijas un vienkāršotāku izmaksu atlīdzināšanas modeli. *Apvārsnis 2020* kocoņtrēs resursus uz trim atšķirīgām, bet savstarpēji papildinošām prioritātēm (EK, 2011):

- 1) Izcilība zinātnē, kas nodrošinās Eiropas konkurētspēju ar šādiem paņēmiem:
 - sniedzot atbalstu talantīgiem zinātniekiem veikt augstas kvalitātes pētījumus;
 - finansējot kopīgus pētījumus;
 - nodrošinot mācību un karjeras iespējas pētniekiem;
 - nodrošinot visiem pieejamu augsta līmeņa pētniecības infrastruktūru.
- 2) Konkurētspējīga ražošana, ko cer panākt:
 - stiprinot tehnoloģiju līderpozīcijas;
 - veicinot piekļuvi riska finansējumam;
 - nodrošinot ES mēroga atbalstu inovācijām mazajos un vidējos uzņēmumos;
- 3) Labāka sabiedrība, kuru veidos, risinot problēmas, kas ir svarīgas arī Latvijā:
 - veselība, demogrāfiskās izmaiņas, labklājība;
 - pārtikas nodrošinājums, ilgtspējīga lauksaimniecība, jūras zinātniskā un tehniskā pētniecība, bioekonomika;
 - droša, tīra un efektīva enerģija;
 - vieds, videi nekaitīgs transports;
 - klimata politika, resursu efektivitāte un izejvielas;
 - iekļaujoša, inovatīva un droša sabiedrība.

Eiropas un valsts politika lielā mērā nosaka zinātnisko darbību un tās attīstību valstī. Patlaban Eiropas mērķis ir pētniecībā un attīstībā ieguldīt 3% no iekšzemes kopprodukta (IKP). Īstenojot šo mērķi, uzmanību ir jāpievērš tam, ka pētniecībā un attīstībā ir jāiegulda gan valsts, gan uzņēmējdarbības sektoram, bet tas ir vairāk vērst uz ieguldījumu,

nevis uz ietekmi (EK, 2010). Latvijā kopējais finansējums pētniecībai un attīstībai 2000. gadā bija 0,45% no IKP. Šis finansējums pamazām augs, bet 2009. gadā atkal pazeminājās līdz 0,46% no IKP un šobrīd ir pieaudzis līdz 0,6% no IKP (*Eurostat*). Līdz 2020. gadam Latvijā plānots finansējumu palielināt līdz 1,5% no IKP, tomēr tas ir divreiz mazāk, nekā paredz Eiropas mērķis (IZM, 2011b). Jau šobrīd 27 Eiropas valstīs kopējais finansējums pētniecībā un attīstībā vidēji ir 2% no IKP, Igaunijā – 1,6% no IKP un Lietuvā – 0,8% no IKP (*Eurostat*). No 2004. līdz 2009. gadam finanšu ieguldījums pētniecībā un attīstībā Latvijā bija viszemākais Baltijas valstīs – 579,5 miljoni eiro. Salīdzinājumam – Igaunijā tas bija 916,6 miljoni eiro un Lietuvā – 1196,4 miljoni eiro (*Eurostat*). Šobrīd zemā zinātnes finansējuma intensitāte valsts budžetā ietekmē arī Latvijas zinātnieku produktivitāti, jo, kā redzams 1. attēlā, Latvija ar viszemāko finansējuma apjomu pētniecībai un attīstībai (% no IKP) likumsakarīgi arī atrodas situācijā, kurā zinātniekiem ir arī ir viszemākais starptautiski citējamu publikāciju skaits.

1. attēls. Starptautiski citējamo publikāciju skaita saistība ar zinātnes finansējumu (% no IKP)
 Avots: *Eurostat* datu bāze, *Scimago* datu bāze

ES atpaliek no ASV labvēlīgas vides veidošanā jauniem vadošiem izgudrotājiem (Gill and Raiser, 2012). Ar programmas *Apvāršnis 2020* palīdzību ES centīsies izrauties no stagnācijas un panākt uzņēmējdarbības sektora līdzekļu pieaugumu pētniecībā un attīstībā, jo pēdējos desmit gados tas ir bijis aptuveni 1,2 % no IKP, bet tajā pašā laikā Japānā tas pieaudzis no 2,2% līdz 2,5%, Dienvidkorejā – no 1,7% līdz 2,5% un Ķīnā – no 0,5% līdz 1,1%. (EC, 2011b). Tajā pašā laikā Latvijā uzņēmējdarbības sektora ieguldījums pētniecībā svārstās no 0,15% no IKP 2008. gadā līdz 0,22% no IKP 2010. gadā (*Eurostat*).

Latvijas zinātnieki ir aktīvi piedalījušies starptautiskajās pētījumu programmās. 2010. gadā 7. ietvarprogrammā Latvijas zinātnieku sekmības rādītājs bija 22,3% (no 644 iesnegtajiem pieteikumiem tika atbāstīti 146), bet ES zinātnieku vidējais sekmības rādītājs bija 21,7% (IZM). Ņemot vērā, ka ES dalībvalstīs finansējuma apjoms (% no IKP), ko valsts iegulda zinātnē, tieši korelē (0,98) ar ietvarprogrammā atbalstītajiem projektiem (EC, 2011b), šāds sekmības rādītājs Latvijas zinātniekiem ir augsts sasniegums.

Bez tam ES finansētajos projektos ir jāpiemin dažādu valstu zinātnieku atalgojuma atšķirības. Piemēram, mūžizglītības programmā noteiktā dienas likme Latvijas zinātniekiem

ir 82 eiro dienā, bet Dānijas zinātniekiem – 425 eiro dienā, savukārt Vācijas zinātniekiem – 309 eiro dienā (LLP, 2011). Latvijas politiķiem ir jādomā par atalgojuma izlīdzināšanas iespējām turpmākajos ES projektos. Vienlīdzīgāks atalgojums varētu motivēt sekmīgākos zinātniekus palikt Latvijā.

Latvijas universitāšu zinātnieki piedalās dažādās vietējās pētījumu programmās, piemēram, Valsts pētījumu programmā (VPP), Tirdzniecības orientēto pētījumu (TOP) programmā, Valsts nozīmes pētījumu centru (VNPC) programmā. Valsts pētījumu programmās viens no būtiskākajiem kritērijiem ir jaunu tehnoloģiju un produktu izstrāde. Latvijas pētnieki arī regulāri veic pasūtījuma pētījumus – līgumdarbus Latvijas uzņēmumiem vai valsts iestādēm. Izglītības un zinātnes ministrijas (IZM) paredzētais finansējums programmā *Zinātniskās darbības attīstībai un infrastruktūras nodrošināšanai augstskolās un koledžās* tika pārtraukts 2009. gadā un līdz šim brīdim nav atjaunots.

2. Zinātnes sasniegumu rādītāji

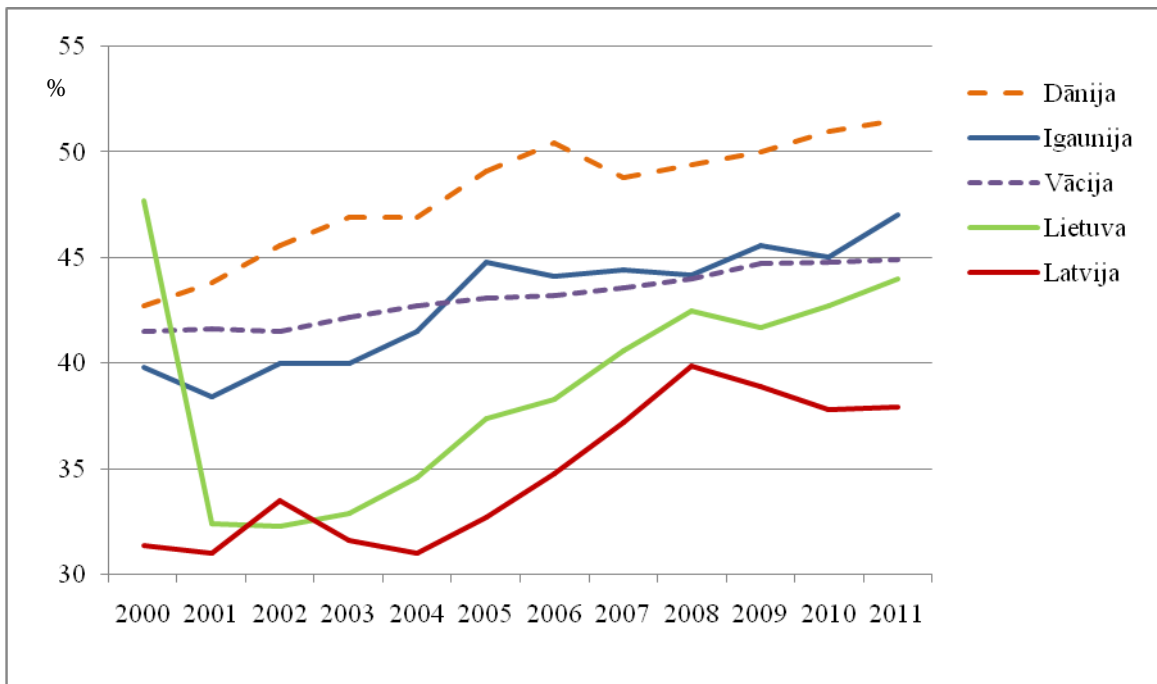
Zinātniskā darbība un pētījumu projektu īstenošana gan politikas veidotājiem, gan projektu finansētājiem ir radījusi jautājumu, kā izvērtēt zinātnieku veikumu. Pasaulē ir dažādi reitingi, piemēram, Šanhajas reitings, *Times* Augstākās izglītības reitings u. c., kas novērtē universitātes, un šajos reitingos tiek ņemti vērā arī zinātniskie rezultāti. Eiropā ir centieni izveidot savu augstākās izglītības klasifikāciju, kā *u-map* un *u-Multirank*, kas padarītu augstskolu vērtēšanu daudzpusīgāku, caurskatāmāku un atbildētu uz visu ieinteresēto pušu jautājumiem par augstskolu sniegumu attiecībā pret tai izvirzītajiem mērķiem.

Zinātniskās darbības novērtēšana un rezultātu salīdzināšana ir sarežģīts process, jo grūti sameklēt ticamus un salīdzināmus datus. Pat indikatori, kas ir standartizēti un tiek izmantoti *u-map* un *u-Multirank* projektos, ne vienmēr ir vienādi interpretējami vai slīdzināmi (UNICA, 2011). Zinātnisko darbību parasti raksturo šādi rādītāji – dalība starptautiskajos un vietējos projektos, finansējuma apjoms un avoti, zinātnisko un zinātni apkalpojošo darbinieku skaits, doktorantu skaits, iegūto zinātnisko grādu skaits, publikāciju skaits, inovatīvo aktivitāšu skaits un tehnoloģiju pārnese, zinātnieku mobilitāte un starptautiskā sadarbība. Tomēr vēl aizvien par vissvarīgākajiem zinātnisko darbību raksturojošajiem rādītājiem uzskata starptautiski citējamo zinātnisko publikāciju un patentu skaitu. Ja publikācijas kalpo par veidu, kā tiek izplatītas jaunas zināšanas, tad patenti kalpo par zināšanu komercializācijas rādītāju. Tālāk sīkāk aplūkosim tādus rādītājus kā zinātnieku skaits, zinātnisko publikāciju skaits un iesniegto patentu skaits.

2.1. Zinātniskais personāls

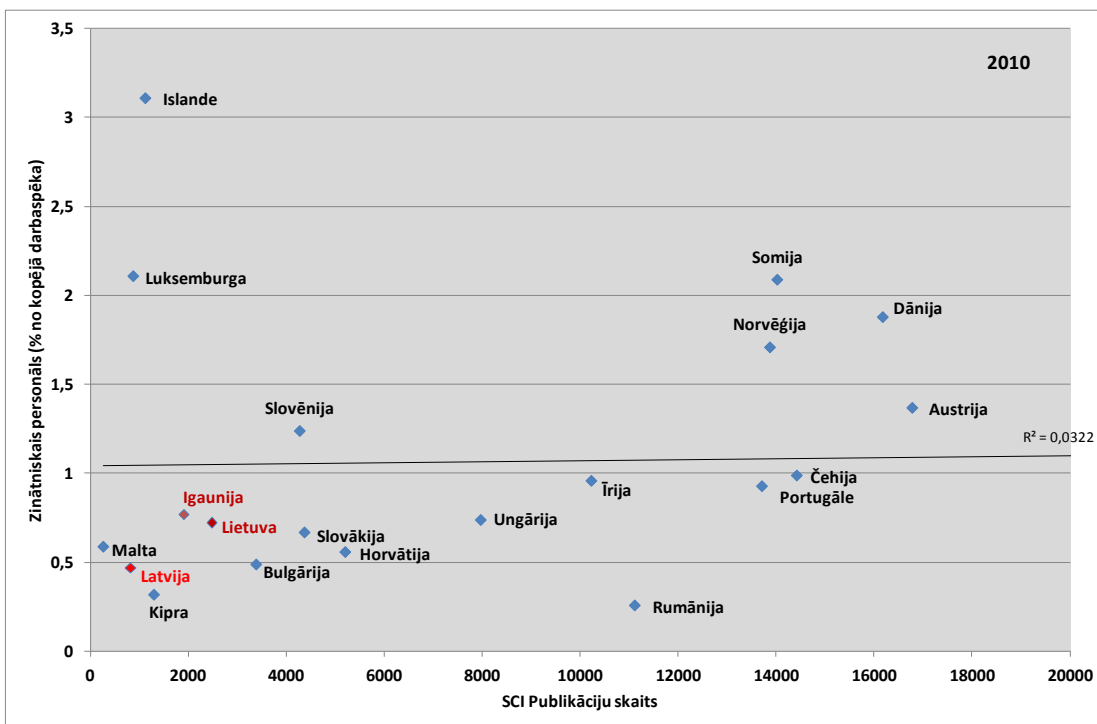
Zinātniskās darbības likuma (2005) 4. pants nosaka, ka zinātniskie darbinieki ir zinātnieki, zinātnes tehniskais personāls un zinātni apkalpojošais personāls, bet 5. un 10. pants nosaka, ka zinātnieks ir fiziska persona, kura veic zinātnisko darbību un ir ieguvusi zinātnisko kvalifikāciju – doktora zinātnisko grādu. Pēc *Eurostat* datiem kopējais zinātnieku skaits (augstskolu, valsts un uzņēmējdarbības sektorā) pilna laika ekvivalenta izteiksmē Latvijā 2009. gadā bija vismazākais – 3621 zinātnieks, kamēr Igaunijā – 4307, bet Lietuvā – 8490 zinātnieku. Zinātnisko darbinieku īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita Latvijā ir zemākais starp Baltijas valstīm un atpaliek arī no Rietumeiropas valstīm (skat. 2. attēlu).

Jāatzīmē, ka zinātnisko darbinieku īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita valstī ir samazinājies pēc 2008. gada un tam šobrīd nav tendences palielināties, kā tas ir vērojams Igaunijā un Lietuvā. Šāda tendence neveicinās NAP paredzēto ekonomisko izrāvienu, jo Latvijā ir ierobežots to personu skaits, kas var nodarboties ar inovācijām un izgudrojumiem.

2. attēls. Zinātnisko darbinieku skaita īpatsvars no kopējā nodarbināto skaita valstī, (%)
Avots: Eurostat datu bāze

Likumsakarīgi, ka Latvijā tas ir novedis pie zemāka starptautiski citējamu publikāciju skaita nekā Lietuvā un Igaunijā (skat. 3. attēlu).

3. attēls. Starptautiski citējamu publikāciju skaits atkarībā no zinātnē nodarbinātā personāla īpatsvara (% no kopējā darbaspēka valstī)

Avots: Eurostat datu bāze, Scimago datu bāze

Tomēr Latvijā ir jārunā par statistiku un normatīvajiem dokumentiem, kas nosaka zinātnieku skaitu. Augstskolu likuma (2005) 27. pants definē akadēmisko personālu – tie ir profesori, asociētie profesori, docenti, vadošie pētnieki, lektori, pētnieki un asistenti. Šis

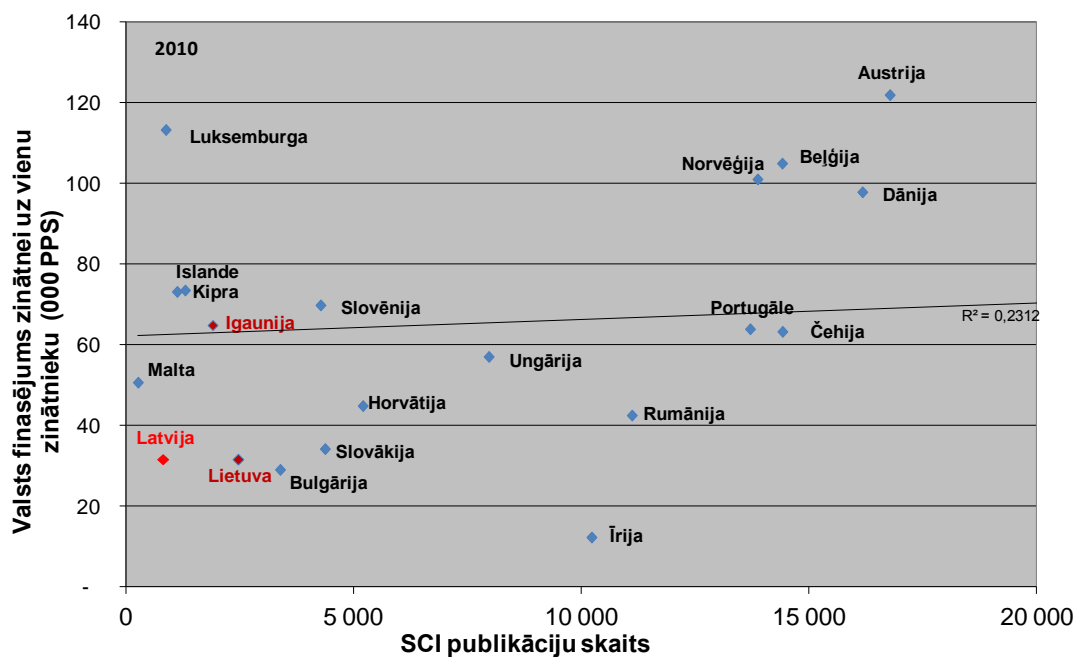
pants arī nosaka, ka akadēmiskais personāls veic zinātniskos pētījumus un piedalās zinātnieku izglītošanā. Tomēr, lai īstenotu Zinātniskās darbības likuma 38. pantu, 2005. gadā izstrādāja noteikumus par bāzes finansējuma piešķiršanu valsts un augstskolu zinātniskajiem institūtiem, kur par zinātnisko personālu uzskatīja tikai vadošos pētniekus, pētniekus un zinātniskos asistentus (MK, 2005). 2009. gadā šos noteikumus pārstrādāja un nu atkal par zinātnisko personālu uzskata Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) zinātniskā personāla datubāzē iekļautos vadošos pētniekus, pētniekus un zinātniskos asistentus (MK, 2009). Tādējādi augstskolu mācībspēku – profesoru, asociēto profesoru, docentu, lektoru un asistentu – ieguldījums zinātniskajā darbībā netiek uzskaitīts, kaut gan augstskolu likums (2005) profesoru, asociēto profesoru un docentu amatu veicējiem kā vienu no galvenajiem uzdevumiem nosaka pētniecības darba veikšanu. Tāpēc ir nepieciešams uzlabot Latvijas normatīvo aktu bāzi, kas reglamentētu, kā uzskaitīt visu Latvijas zinātnieku ieguldījumu zinātniskajā darbībā. Sākotnēji varētu ļaut ievēlētajiem profesoriem, asociētajiem profesoriem, docentiem, lektoriem un asistentiem, ja viņiem ir doktora zinātniskais grāds, reģistrēties Latvijas Zinātņu akadēmijas zinātniskā personāla datubāzē. Nākamais solis – uzlabot likumus, izveidojot apvienoto augstākās izglītības un zinātnes likumu.

2.2. Zinātniskās publikācijas

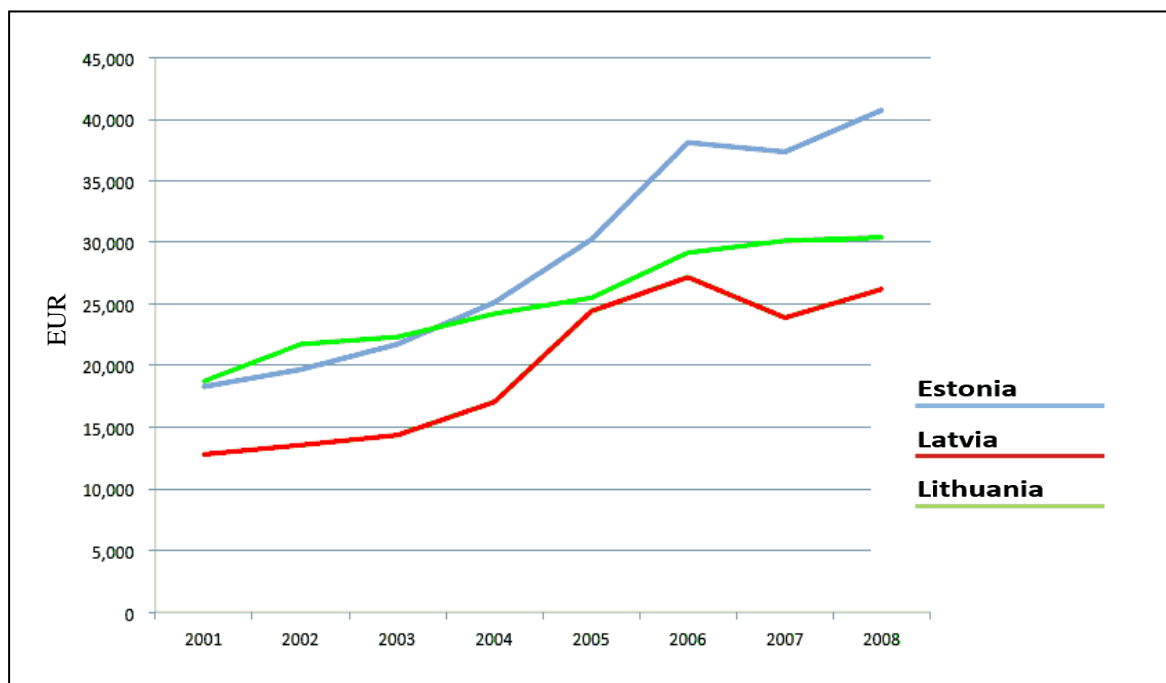
Mūsdienās zinātniskā literatūra plašākam lasītāju lokam tiek piedāvāta caur elektroniskajām datu bāzēm. Datu bāzes iedala izdevniecību datu bāzēs, *Aggregator* tipa (nozāres, daudznazaru vai reģiona) datu bāzēs un citējamības datu bāzēs. Ir divas citējamības datu bāzes – izdevniecības *Elsevier* datubāze *Scopus* un *Thomson Reuters* izveidotā datu bāze *ISI Web of Science*. Datu bāze *Scopus* satur gandrīz 20 000 žurnālu no aptuveni 5000 izdevējiem un 4,6 miljonus konferenču materiālu dabas, tehniskās, medicīnas un sociālo zinātņu jomās. *ISI Web of Science* satur sarakstu ar pasaulē vadošajiem akadēmiskajiem žurnāliem un ir izveidojis trīs citējamības indeksus: 1) *Science Citation Index (SCI)*, kurā ir ap 3700 žurnālu nosaukumu dabas un tehniskajās zinātnēs; 2) *Social Sciences Citation Index (SSCI)*, kurā ir ap 1900 žurnālu nosaukumu sociālajās zinātnēs un 3) *Arts & Humanities Citation Index (AHCI)*, kurā ir ap 1160 žurnālu nosaukumu humanitārajās un mākslas zinātnēs.

Datu bāzes pēc to pieejamības lasītājiem iedala brīvpieejas datu bāzēs (*Google Scholar*, *Directory of Open Access Journals*, *BioMedCentral*) un abonējamās datu bāzēs (*EBSCO*, *ProQuest*, *ScienceDirect*, *Springer Link*, *Emerald* u.c.).

Starptautiski citējamo zinātnisko publikāciju skaits ir viens no svarīgākajiem zinātniskās darbības sasniegumu rādītājiem. Parasti to mēra ar iekļauto publikāciju skaitu *Scopus* vai *ISI Web of Science* citējamības datu bāzē. Bieži tiek norādīts, ka Latvijā šādu publikāciju skaits ir zems. Piemēram, 2010. gadā *Scopus* apkopotā informācija liecināja, ka Latvijā ir publicētas 797 starptautiski citējamās publikācijas, Lietuvā – 2437, bet Igaunijā – 1849. Tomēr zemo publikāciju skaitu ietekmē vairāki faktori. Kā jau iepriekšējā sadaļā noskaidrojās, Latvijā ir arī mazākais zinātnieku skaits Baltijas valstīs. Latvijā ir zems valsts finansējums uz vienu zinātnieku, un tas ietekmē publikāciju skaitu (skat. 4. attēlu). Tajā pašā laikā jāatzīmē, ka Latvijā vienai publikācijai tērē mazāk naudas nekā citās Baltijas valstīs (skat. 5. attēlu). Tas norāda uz Latvijas zinātnieku lielāku darba efektivitāti.

4. attēls. Starptautiski citējamu publikāciju skaits atkarībā no valsts finansējuma uz zinātnieku
 Avots: Eurostat datu bāze, Scimago datu bāze

5. attēls. Vienas publikācijas izmaksas uz zinātnieku
 Avots: Berzins, Kiopa, Melkers, 2011

Ir nopietni iemesli, kāpēc Latvijas zinātnieku publikāciju skaits citējamības datu bāzēs ir zems. Tas saistīts ar zinātnes mērķtiecīgas attīstības stratēģijas trūkumu. Ja 20. gadsimta 90. gados Lietuvas zinātnes politika apzināti mudināja Lietuvā publicētos zinātniskos žurnālus iekļaut starptautiskajās datu bāzēs, tad Latvijā tika izveidots Latvijas Zinātnes padomes (LZP) Vispārārtzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu saraksts. Šajā sarakstā tika

iekļauti starptautiski atzīti zinātniski žurnāli, LZP finansēti žurnāli, starptautisko konferenču krājumi, zinātniskās monogrāfijas, Latvijas universitāšu recenzējami regulārie zinātniskie izdevumi (LZP, 1999). Šo sarakstu regulāri papildināja un tas bija aktuāls līdz 2009. gadam, kad tika nolemts to nepapildināt. Lieki piebilst, ka šāds saraksts neveicināja zinātnieku vēlmi publicēties starptautiskajos žurnālos, ja pietika ar publikācijām vietējos žurnālos, ja vien tie bija iekļauti sarakstā. Nopietnāku centralizētu finansējuma sadali pēc zinātnes sasniegumiem ieviesa 2005. gadā ar MK noteikumiem par bāzes finansējuma sadali zinātniskajām institūcijām (MK, 2005). Šajos noteikumos pāris no zinātniskās darbības sasniegumu noteikšanas indikatoriem ir norāde uz publikāciju skaitu, kas atrodamas starptautiskajās datu bāzēs, taču šo datu bāzu nosaukumi netiek minēti. 2009. gadā pārstrādātajos bāzes finansējuma noteikumos indikatorā ir pieminētas zinātniskās publikācijas, kas atrodamas *Scopus* vai *ISI Web of Science* datu bāzēs. Tajās iekļautās žurnālu publikācijas un ASV kongresu bibliotēkas katalogos minētās monogrāfijas saņem visaugstāko novērtējumu. Par citos indikatoros minētajām publikācijām netiek norādīti konkrēti datu bāzu nosaukumi (MK, 2009). Ne IZM, ne LZP nav īsti nedefinējušas, kuras zinātnisko rakstu datu bāzes ir pietiekami precīzas, lai varētu izvērtēt dažādu nozaru zinātnieku sniegumu. Tiek ieteikts vērtēšanā iekļaut *Engineering Village* inženierzinātņu nozares pētniekiem, bet *Ebsco* varētu būt tā datu bāze, kas pilnīgāk iekļauj humanitāro un sociālo zinātņu rakstus, taču šis saraksts nav izsmēļošs. Jāņem vērā, ka pēc 2003. gada ES politikas mērķis attiecībā uz zinātnisko literatūru ir padarīt to brīvi pieejamu, tāpēc aizvien populārākas kļūst brīvpieejas datu bāzes, piemēram, *Google Scholar* vai *Directory of Open Access Journals* un institūciju repositāriji. Bez tam zinātnisko rezultātu publicēšana notiek ne tikai žurnālos, bet arī monogrāfijās, recenzētos konferenču krājumos un projektu atskaitēs. Arī abas citējamības datu bāzes *Scopus* un *ISI Web of Science* ir sapratušas zinātnisko publikāciju daudzveidību un, rūpīgi izvērtējot, cenšas paplašināt savus sarakstus ar konferenču krājumiem un monogrāfijām. Vēl viens svarīgs jautājums, kas skar atskaitīšanos par zinātnisko darbību, ir pieeja citējamības datu bāzēm. Jāatzīmē, ka *Scopus* nacionālā licence Latvijas augstskolām ir pieejama Akadēmiskā tīkla projektā kopš 2011. gada decembra. *ISI Web of Science* līdz 2009. gadam bija pieejama Misiņa bibliotēkā, bet kopš 2011. gada – Latvijas Universitātē. Šāda ierobežota pieeja neļāva zinātniekiem pašiem kontrolēt savus zinātniskos sasniegumus. Zinātnisko rakstu datu bāzes ir jāabonē, un tas ir diezgan dārgi. Lai arī augstskolu bibliotēkas rod iespēju abonēt arvien vairāk pilnu zinātnisko tekstu datu bāzes, Latvijas zinātniekiem tomēr ir ierobežotāka pieeja zinātniskajai literatūrai nekā viņu kolēģiem ārzemēs.

Latvijā tikai nesen ir ieviesta centralizēta bāzes finansējuma sadale pēc zinātnisko publikāciju atrašanās starptautiskajās datu bāzēs, bet valstī nav vienotas izpratnes par datu bāzēm, kas būtu pietiekami precīzas, lai varētu izvērtēt dažādu nozaru zinātnieku sniegumu, un zinātniekiem līdz šim bijusi ierobežota pieeja citējamības datu bāzēm.

Nemot vērā iepriekš teikto, ir skaidri iemesli, kāpēc starptautiski citējamu zinātnisko publikāciju skaits Latvijā ir zems, jo, ir jāpaiet laikam, lai zinātnieki mainītu savus līdzšinējos publicēšanās paradumus un savu rakstu publicēšanai sāktu izvēlēties starptautiski atzītus žurnālus. Tajā pašā laikā vietējo zinātnisko žurnālu redaktoriem ir jāmeģina panākt, lai žurnālus iekļauj kādā no starptautiskajām zinātniskās literatūras datu bāzēm.

2.3. Patenti, inovācijas un tehnoloģiju pārnese

Augstskolām un zinātniskajiem institūtiem, ieviešot inovācijas, komercializējot jaunas zināšanas un piesakot patentus uz jauniem izgudrojumiem, ir svarīga loma tautsaimniecības attīstībā. Šajā sadaļā vispirms ir skaidroti galvenie termini, kas attiecas uz inovācijām un pētniecību, bet pēc tam ir īsi raksturota situācija, kāda šobrīd ir Latvijā attiecībā uz inovācijām.

Inovācijas ir jaunu, nozīmīgi uzlabotu izstrāžu vai pakalpojumu ieviešana tirgū. Izšķir produktu, procesu, mārketinga metožu vai organizēšanas paņēmieni inovācijas. Inovācijas galvenā pazīme – tā ir ieviesta praksē (OECD, 2005). Ja jauninājumi netiek ieviesti, tos var uzskatīt par inovatīvām aktivitātēm. Piemēram, zinātniskās darbības rezultāti vai patenti, ja tie nav ieviesti, ir uzskatāmi par inovatīvām aktivitātēm. Izglītošana arī tiek uzskatīta par inovatīvu aktivitāti (UNESCO – UIS, 2012).

Pētniecība un attīstība ir sistemātiska radoša darbība, lai palielinātu cilvēku, kultūras un sabiedrības zināšanu krājumu, atrodot tiem jaunu pielietojumu (OECD, 2002). Zināšanu pārnese nozīmē ideju, pētījumu rezultātu un prasmju nodošanu citām augstskolām un zinātniskajiem institūtiem, uzņēmumiem un sabiedrībai, lai sekmētu inovatīvu produktu un procesu attīstību (*Library House*, 2005). Tehnoloģiju pārnese ir process, kurā pētījumu rezultātus realizē komerciāli izmantojamā veidā, un tam ir šaurāka nozīme nekā inovācijām.

Augstskolas izprot, ka nepieciešams sadarboties ar uzņēmumiem, lai nodrošinātu zināšanu un tehnoloģiju pārnesi, inovatīvo aktivitāšu pārvēršanu inovācijās un lai veicinātu tautsaimniecības un sabiedrības ekonomisko izaugsmi. Pētniecības un attīstības ienesīguma rādītājus ir sarežģīti noteikt kompleksās dabas un pētījumu rezultātu globālā rakstura dēļ, kā arī tāpēc, ka ir noteikti ierobežojumi piekļuvei informācijai par biznesa investīcijām zinātnē, jo tas saistīts ar komercnoslēpumiem, tirgus nepilnībām un diezgan augstu riska kapitāla klātbūtni. Viena no izplatītākajām metodēm investīciju ietekmes zinātnē novērtēšanai ir zinātnisko publikāciju un iesniegto patentu skaits (OECD, 2002).

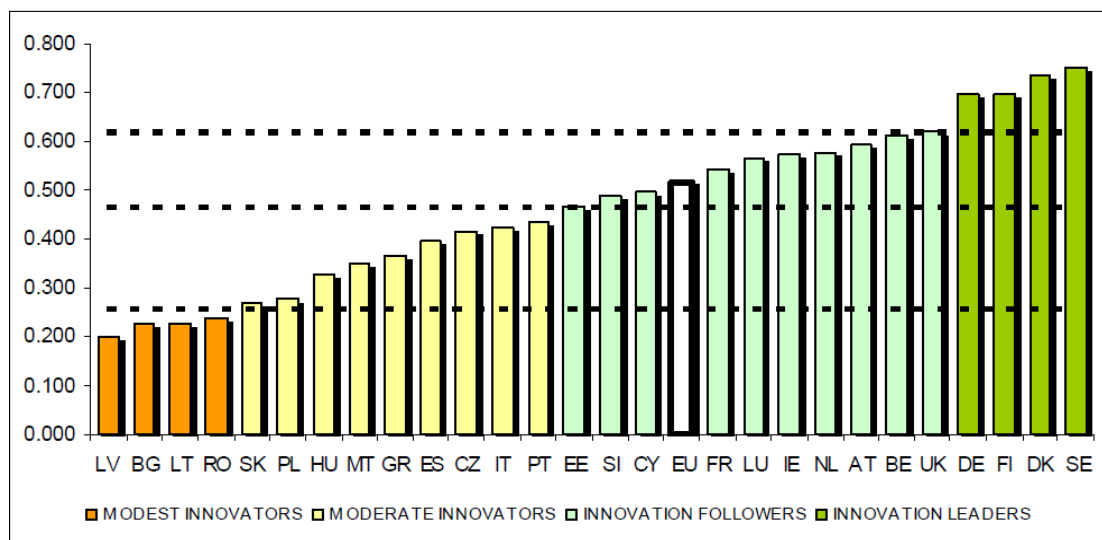
Vairākas universitātes ir mēģinājušas novērtēt savu inovatīvo aktivitāšu ienesīgumu. Piemēram, Kolorado štata universitāte ik gadu tēre 300 miljonus ASV dolāru zinātniskajai darbībai, kas virza inovācijas un tehnoloģiju pārnesi vietējiem uzņēmumiem. Tā rezultātā par 0,2% ir paaugstinājusies vietējo uzņēmumu produktivitāte, gadā sasniedzot 79,9 miljonus ASV dolāru (CSU, 2009). ASV un Anglijas universitātēs vidējie ienākumi no licenču ieņēmumiem¹⁰ ir mazāki par 1% no kopējiem ieņēmumiem zinātniskajai darbībai. Piemēram, 2003./2004. akadēmiskajā gadā Kembridžas universitātē ienākumi no licenču ieņēmumiem bija 0,9%, Harvardas universitātei – 2,8%, Masačūsetas tehnoloģiju institūtam – 2,5%, bet Stenfordas universitātei – 6,8% (*Library House*, 2005).

Kas attiecas uz Latviju, tās inovatīvais potenciāls ES dalībvalstu vidū, tāpat kā Lietuvai, ir novērtēts kā pieticīgs, kamēr Igaunija atrodas inovatīvo sekotāju grupā, kas ir nākamā aiz inovāciju līdervalstīm (skat. 6. attēlu). Šis inovatīvais potenciāls ir normēts komplekss indekss, kas satur 24 rādītājus, tajā skaitā augošu inovatīvo uzņēmumu skaitu attiecībā pret visiem uzņēmumiem. Ir novērots, ka pieticīgo inovatoru valstu grupā, kur ietilpst Latvija, Bulgārija, Lietuva un Rumānija, nav vērojama inovatīvo uzņēmumu skaita izaugsme, bet pārējās grupās novēro stabilu izaugsmi. Inovāciju līdervalstis ir sabalansējušas savu zinātnisko institūciju sadarbību ar uzņēmumiem. Par Latvijas stiprāko pusi inovatīvajās aktivitātēs tiek uzskatīti tās zinātniskie darbinieki un intelektuālais potenciāls, to skaitā arī patentu pieteikumi, bet vājākā puse – finansējums un sadarbība ar uzņēmējiem (EU, 2012).

Latvijā inovāciju attīstība ir zema, jo uzņēmumu iesaiste pētniecībā ir neaktīva. Uzņēmējdarbības sektora ieguldījumi zinātnē 2010. gadā bija 0,22% no IKP (IZM, 2011b). Latvijā dominē mazie un vidējie uzņēmumi, kam nav pa spēkam veikt nozīmīgas investīcijas pētniecībā un attīstībā. Uzņēmējdarbības sektors pats arī nav gatavs nodarboties ar inovācijām, jo 2010. gadā Latvijā tajā bija nodarbināti tikai 22% no visiem zinātniskajiem

¹⁰ Licenču ieņēmumi ir ieņēmumi, ko uzņēmums saņem no patentiem, licencēm, ar autortiesībām aizsargātiem materiāliem, ko izmanto citi uzņēmumi. Licencēti produkti var būt dziesmas, zīmoli un logo, tehnoloģijas u.c. <http://www.investopedia.com/terms/l/licensing-revenue.asp#ixzz29TEcGFTF>

darbiniekiem, savukārt Igaunijā – 35%, Lietuvā – 12%, Dānijā – 65%, bet Vācijā – 62% (Eurostat). Tāpēc var teikt, ka Latvijā galvenokārt notiek inovatīvas aktivitātes augstskolu un valsts zinātniskajos institūtos un uz inovācijām vērsti ir tikai tirgus orientēto pētījumu (TOP) projekti.

6. attēls ES dalībvalstu inovatīvais potenciāls

Avots EU, 2012:7

Tomēr ir konstatēts, ka zinātniskie institūti, kas piedalās ES ietvarprogrammās, ir tendēti uz sadarbību ar citiem un tiem ir labāki rezultāti inovācijās (EC, 2011b). Tāpēc, lai attīstītu zinātnisko darbību Latvijā, zinātniskajiem institūtiem ir jāsadarbojas ar citiem institūtiem Baltijas valstīs, savstarpēji koordinējot pētniecisko darbību, paaugstinot zinātnisko darbinieku mobilitāti un meklējot specializācijas nišas. Ir svarīgi veidot tādu valsts politiku nākamajam Eiropas struktūrfondu (ESF) projektu plānošanas periodam, lai tas būtu izdevīgi zinātniskās darbības un infrastruktūras attīstībai.

Pēc Eurostat datiem, Latvija Eiropas Patentu Birojā uz vienu miljonu darbaspējīgo iedzīvotāju ir pieteikusi 8,2 patentus (2008. gadā – 18,7). Šie rādītāji ir zemāki nekā vidēji Eiropā (2008. gadā – 233,1; 2009. gadā – 133,9) un Igaunijā (2008. gadā – 49,3; 2009. gadā – 30,6), taču augstāki nekā Lietuvā (2008. gadā – 10,0; 2009. gadā – 2,8). Ņemot vērā, ka 2010. gadā Latvijā bija divreiz mazāks finansējums uz pilna laika zinātnieku (32 000 eiro pēc pirktspējas paritātes standarta (PPS)) nekā Igaunijā (65 000 eiro pēc PPS), bet aptuveni tikpat liels kā Lietuvā (31 000 eiro pēc PPS), kā arī to, ka Latvijā nav tehnoloģiju pārnesei un inovācijām nepieciešamās infrastruktūras un Latvija ilgstoši ir nepietiekami investējusi pētniecībā un attīstībā, var uzskatīt, ka pieteikto patentu skaits ir atbilstošs zinātniskajai darbībai atvēlētajam finansējumam. Šajā rakstā netiks analizētas atšķirības starp vietējo un starptautisko un Eiropas patentu pieteikumiem, tikai jāpiebilst, ka valsts finansiālais atbalsts pēdējiem ir ļoti svarīgs.

Lai panāktu ievērojamu zinātniskās darbības ietekmi uz tautsaimniecību, būtu nepieciešamas mērķtiecīgas un koordinētas investīcijas pētniecībai, tehnoloģiju pārnesei un inovatīvai uzņēmējdarbībai Baltijas valstīs, koncentrējot resursus tajās jomās, kur ir izcilība vai unikālas attīstības priekšrocības. Tāpat jāatceras par universitāšu misiju kopt pētniecisko darbību, kas vērsta uz nacionālās valodas un kultūras vērtību izzināšanu. Šobrīd IZM jau atbalsta Latvijas zinātnisko institūtu iesaisti deviņos Valsts nozīmes pētnieciskajos centros, un līdz 2015. gadam paredz zinātnes infrastruktūras būtisku uzlabošanu (IZM, 2011b). Taču vēlamā ir šādu zinātnisko institūtu sadarbību paplašināt Baltijas reģiona līmenī.

Secinājumi

Šajā rakstā ir parādīti galvenie zinātnisko darbību raksturojošie rādītāji Eiropas un Latvijas politikas kontekstā.

Zinātniskajā darbībā Latvijas stiprās puses ir zinātniskais personāls un inovatīvās aktivitātes, bet vājās puses – kopējais finansējuma apjoms zinātnei un nelielais uzņēmējdarbības sektora finansējums. Latvijas zinātnieku sasniegumi atbilst zinātnē ieguldītajam finansu apjomam.

Latvijas normatīvajos dokumentos paredzēts uzskaitīt tikai Latvijas Zinātņu akadēmijas (LZA) datubāzē iekļautos vadošos pētniekus, pētniekus un zinātniskos asistentus, bet profesoru, asociēto profesoru, docentu, lektoru un asistentu ieguldījums zinātniskajā darbībā netiek fiksēts. Lai to labotu, augstskolās ievēlētajiem profesoriem, asociētajiem profesoriem, docentiem, lektoriem un asistentiem ar doktora zinātnisko grādu jāļauj reģistrēties LZA zinātniskā personāla datubāzē, kā arī izveidot apvienoto Augstākās izglītības un zinātnes likumu.

Lai panāktu ievērojamu zinātniskās darbības devumu tautsaimniecībai, būtu nepieciešamas mērķtiecīgas un koordinētas investīcijas pētniecībai, tehnoloģiju pārnesei un inovatīvai uzņēmējdarbībai Baltijas valstīs, koncentrējot resursus jomās, kurās ir izcilība vai unikālas attīstības priekšrocības. Tāpat ir jāatceras par universitāšu misiju kopt pētniecisko darbību, kas vērsta uz nacionālās valodas un kultūras vērtību izziņāšanu.

Latvijas politiķiem ir svarīgi veidot tādu valsts politiku (mazāk birokrātijas, laika nevilcināšana) nākamajam Eiropas zinātnes fonda (ESF) projektu plānošanas periodam, lai tā būtu izdevīgi zinātniskās darbības un infrastruktūras attīstībai. Latvijas politiķiem ir jādomā par atalgojuma izlīdzināšanas iespējām turpmākajos ES projektos. Jāveido tāda nodokļu politika, kas veicinātu uzņēmējdarbības sektora investīciju piesaisti zinātniskajai darbībai.

Literatūra

Augstskolu likums (1995) Augstskolu likums. LR Saeima, Pieejams:

<http://www.likumi.lv/doc.php?id=37967>, (Skatīts 01.08.2011.)

Berzins K., Kiopa A., Melkers J.E. (2011) *Baltic Science: Integration Success*. Presented at the 1st Global Tech Mining Conference, Atlanta, GA USA September 13-14, 2011.

CSU (2009) *Created to Serve: Colorado State University's Impact on the State Economy*. Colorado State University, USA.

EC (2011a) Communication from The Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. *Supporting growth and jobs – an agenda for the modernisation of Europe's higher education systems*. European Commission, Brussels.

EC (2011b) Commission Staff Working Paper. Impact Assessment. Accompanying the Communication from the Commission 'Horizon 2020 - The Framework Programme for Research and Innovation'; European Commission, Brussels. Pieejams: http://ec.europa.eu/research/horizon2020/pdf/proposals/horizon_2020_impact_assessment_annexes.pdf

EK (2010) *Eiropa 2020: Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. Eiropas Komisija, Brisele. (Skatīts 05.02.2012.). Pieejams:

http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf

EK (2011) *Apvārsnis 2020 – pētniecības un inovāciju pamatprogramma*. Eiropas Komisija, Brisele.

- EU (2012) *Innovation Union Scoreboard*. European Union, Belgium,
http://ec.europa.eu/enterprise/policies/innovation/facts-figures-analysis/innovation-scoreboard/index_en.htm
- Eurostat (bez datuma) statistisko rādītāju datu bāze. Pieejams:
<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>
- Gill, E., & Raiser, M. (2012). *Golden growth: restoring the lustre of the European economic model*. Washington: The World Bank.
- IZM (2011a) *Statistika par augstāko izglītību*. Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga.
 Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka.html> (Skatīts 02.02.2012.).
- IZM (2011b) *Zinātnes un tehnoloģiju attīstība Latvijā, 2011*. Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga.
- IZM (bez datuma) *Faktu lapa. Zinātne*. Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga. Pieejams
http://izm.izm.gov.lv/upload_file/faktu_lapas/IZM%20faktu%20lapas_zinatne.pdf
 (Skatīts 24.03.2012.)
- Library House (2005) *The Impact of the University of Cambridge on the UK Economy and Society*. Library House, Cambridge, UK. Pieejams:
<http://insighteast.org.uk/viewResource.aspx?id=14290> (Skatīts 03.05.2012.).
- LLP (2011) *Lifelong Learning Programme (LLP) Guide 2011. Part I: General provisions*. European Commission, Education and Culture DG. Pieejams:
http://ec.europa.eu/education/llp/doc/call11/part1_en.pdf
- LRPV (bez datuma) Latvijas republikas patentu valde.
<http://www.lrpv.lv/index.php?lang=LV&id=186>
- LUA (2011) *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Latvijas universitāšu asociācija Tīrgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga.
- LZA (bez datuma) Latvijas Zinātņu akadēmijas zinātniskā personāla datubāze.
<http://www.lza.lv/registrs/>
- LZP (1999) *Latvijas padomes vispārātzīto recenzējamo zinātnisko izdevumu saraksts*. Zinātnes Vēstnesis, 17.10. 1999, 96 (128).
- MK (2005) *Bāzes finansējuma piešķiršanas kārtība valsts zinātniskajām institūcijām un valsts augstskolu zinātniskajiem institūtiem*. Noteikumi Nr. 820. Latvijas Republikas Ministru kabinets, Rīga.
- MK (2009) *Bāzes finansējuma piešķiršanas kārtība valsts zinātniskajiem institūtiem, valsts augstskolām un valsts augstskolu zinātniskajiem institūtiem*. Noteikumi Nr. 1316. Latvijas Republikas Ministru kabinets, Rīga.
- Nation at Risk (1983) *Nation at Risk: The Imperative for Educational Reform*. A Report to the Nation and the Secretary of Education United States Department of Education by The National Commission on Excellence in Education, April 1983.
- OECD (2002) *Proposed Standard Practice for Surveys on Research and Experimental Development*. Frascati Manual. OECD - Directorate for Science, Technology and Industry, Paris,
- OECD (2005) Oslo manual. Guidelines for Collecting and Interpreting Innovation Data. OECD and Eurostat, Paris.
- Ryan, J. G., Wafer, B., FitzGerald, M. (2008) *University–industry collaboration: an issue for Ireland as an economy with high dependence on academic research*. Research Evaluation, 17 (4), 294-302.
- Scimago (bez datuma) Starptautiski citējamu publikāciju indekss. Pieejams:
<http://www.scimagojr.com/>

UNESCO – UIS (2012) *Results of the 2011 UIS Pilot Data Collection of Innovation Statistics*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. UNESCO institute for Statistics (UIS), Montreal, Canada.

UNICA (2011) *Vadamecum. Evaluation in Higher Education: reflections for University Leaders*. Prepared by UNICA Group on Evaluation in Research and Higher Education. Network of Universities from the Capitals of Europe (UNICA), Brussels.

Universities UK (2009) *The impact of universities on the UK economy*. Universities UK by Ursula Kelly, Donald McLellan, Ian McNicol of the University of Strathclyde.

Zinātniskās darbības likums (2005) *Zinātniskās darbības likums*. LR Saeima, Pieejams: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107337>.

Reģionālo universitāšu ietekme tautsaimniecībā

Atis Egliņš-Eglītis

Kopš 2008. gada, kad sākās ekonomikas lejupslīde, Latvijā ir aktualizēts jautājums par augstākās izglītības reformu modeļiem. Viens no populārākajiem piedāvājumiem ir augstākās izglītības centralizācija un daudzapmetņu universitātes izveide, šādu piedāvājumu to pamatojot ar Latvijas iedzīvotāju un augstākās izglītības iestāžu un zinātniskā un akadēmiskā potenciāla skaita nesabalasētību. Turklāt jaunā plānošanas perioda publiskajās diskusijās izskan viedoklis, ka Latvijas līdzšinējā politika, kuras pamatā ir visiem sasniedzama augstākā izglītība, ir jāmaina, nākotnē paredzot tikai izcilu augstākās izglītības nodrošinājumu. Šādas nostādnes kopumā ir radījušas bažas par reģionālo universitāšu un augstskolu¹¹ lomas un nozīmes mazināšanu tautsaimniecības attīstībā un apdraud vienādu piekļuvi augstākajai izglītībai studentiem no visām sociālekonomiskajām grupām.

1. Pasaules pieredze

Augstākās izglītības iestāžu saistībai ar reģionālo attīstību var būt vairākas dimensijas, piemēram:

1. Zināšanu radīšana caur pētniecību un tās izmantošana tehnoloģiju pārnēsē;
2. Zināšanu pārnese caur cilvēkresursu attīstību, izglītību, izglītības procesa lokalizāciju ar darbā balstītu (*work-based*) mācīšanos; absolventu nodarbinātība reģionos; tālākizglītība un profesionālā attīstība;
3. Kultūras un kopienas attīstība, radot vidi sociālajai kohēzijai un ilgtspējīgai attīstībai, no kuras atkarīgas inovācijas.

Augstākās izglītības iestādēm var būt unikāla loma reģionā un tās pilsoniskās sabiedrības veidošanā, vienā institūcijā apvienojot vairākus valsts politikas attīstībai nozīmīgus elementus. Piemēram, mācīšanos un prasmju pilnveidi, pētniecību un inovācijas, kultūru un sociālo iekļaušanu (Marmolejo, Puukka, 2006).

Pasaulē plaši pazīstamas reģionālās augstskolas ir Oksfordas, Kembridžas, Hārvardas, Upsalas, Tartu, Heidelbergas un Freiburgas universitātes, kas tika veidotas, lai veicinātu konkrēto reģionu attīstību. Minētās reģionālās universitātes attiecīgajās valstīs uzskata par labākām augstskolām nekā valstu galvaspilsētās izvietotās (Vīksne, 2010). 2006.gadā *Library House* sagatavotajā ziņojumā *The Impact of the University of Cambridge on the UK Economy and Society* (*Libray House*, 2006:24) uzsvērts, ka „universitātes izglītoto skaita pieauguma, prasmīgu absolventu un zināšanu radīšanas un komercializācijas dēļ ir identificētas kā atslēgas spēlētāji, kas veicina ekonomikas attīstību un izaugsmi”. Arī citi piemēri liecina, ka reģionālās universitātes ir aktīvi spēlētāji reģionos. Čehijā Dienvidbohēmijas universitātes viens no stratēģiskajiem mērķiem ir jaunu cilvēku sagatavošana veiksmīgai karjerai reģionā un sabiedrībā un biznesa un uzņēmējdarbības aktivitātes atbalstīšana (UWB, 2012). Savukārt Stavangeras reģions Norvēģijā ir akcentējis, ka tā dzinējspēks, lai sasniegtu 2020.gada

¹¹ Jāatzīmē, ka reģionālās augstskolas nav īpaši klasificētas normatīvajos aktos, bet to galvenais mērķis ir īstenot reģiona attīstībai nepieciešamās studiju programmas un attīstīt zinātnisko potenciālu. Latvijā par reģionālajām augstskolām tiek uzskatītas tās izglītības iestādes, kas atrodas ārpus Rīgas.

reģiona izvirzītos mērķus, ir zināšanas un inovācijas (*Greater Stavanger*), kas ir ļoti atkarīgas no Stavangeras universitātes darbības reģionā.

Eiropas Komisijas ziņojumā *Cities of tomorrow. Challenges, visions, ways forward* bez demogrāfijas problēmu risināšanas, pilsētu pārvaldības uzlabošanas, ekosistēmu un tamlīdzīgu lietu attīstības ir uzsvērti arī sociālo inovāciju nozīmība pilsētu attīstībā Eiropā. „Radošums un inovācijas ir daļa no standarta instrumentiem atraktīvai un konkurētspējīgai pilsētai,” teikts ziņojumā (EC, 2011:38). Sociālās inovācijas iespējams panākt arī ar ilgtermiņa ieguldījumiem augstākajā izglītībā, atbalstot dažādus projektus. Turklāt arī jaunajā Eiropas Savienības (ES) attīstības stratēģijā *Eiropa 2020* (EK, 2010) ir paredzēta tieša sinerģija starp divām no trim pamatiniciatīvām – *Gudra izaugsme* un *Integrējoša izaugsme* –, kas paredz augstākās izglītības un zinātnes attīstību. Tas nozīmē, ka turpmākā ES izaugsme būs balstīta uz zināšanu nostiprināšanu un inovācijām. Tāpēc būtu jāuzlabo izglītības kvalitāte un jānostiprina sniegums pētniecībā, veicinot inovāciju un zināšanu nodošanu visā kopienā. Tas nozīmē arī iespēju došaua cilvēkiem, nodrošinot augstu nodarbinātības līmeni, ieguldot prasmēs, apkarojot nabadzību un modernizējot darba tirgus un mācību un sociālās aizsardzības sistēmas, lai palīdzētu cilvēkiem paredzēt un pārvaldīt pārmaiņas un veidotu vienotu sabiedrību. Šos mērķus nav iespējams sasniegt bez augstākās izglītības pieejamības nodrošināšanas. Turklāt izglītības pieejamība nozīmē ne tikai plašu studiju piedāvājuma klāstu, bet arī attālumu līdz izglītības iestādei. Piemēram, žurnāla *Money* (*CNNMoney*) veidotajā pārskatā *Labākās vietas, kur dzīvot*¹² viens no kritēriju lokiem, kas apliecina augstāku dzīves kvalitāti reģionā, ir *Izglītība* ar indikatoru „koledžas, universitātes un profesionālās skolas 30 jūdžu attālumā”.

Reģionālo universitāšu nepieciešamība starptautiskajos avotos un dokumentos izriet no tautsaimniecības, urbānās vides un cilvēkresursu attīstības interesēm. Universitāšu iesaiste reģionālajā attīstībā notiek ne tikai institūciju līmenī, tā ir ļoti atkarīga arī no indivīdu – akadēmiskā personāla un universitāšu administrācijas pārstāvju – izpratnes par savu misiju un iesaistes reģiona attīstības procesos (Gunasekara, 2006).

2. Latvijas pieredze

Latvijā no 11 augstākās izglītības iestādēm¹³, kas atrodas ārpus Rīgas, trīs ir reģionālās universitātes – Daugavpils universitāte (DU), Latvijas Lauksaimniecības universitāte (LLU) un Liepājas universitāte (LiepU). Reģionālās universitātes kopskaitā ir puse no visām Latvijas universitātēm.

Ar visdziļākajām vēsturiskajām saknēm ir LLU, kam ir būtiska loma speciālistu sagatavošanā gan atsevišķu reģionu, gan valsts mērogā. LLU speciālistus sagatavo vairākās Latvijai būtiskās nozarēs, piemēram, lauksaimniecībā, veterinārmedicīnā, pārtikas tehnoloģijā, meža nozarē. Pie tam LLU ir vienīgā, kas šajās jomās Latvijā piedāvā augstākās izglītības ieguves iespējas. Taču ir arī jomas, piemēram, sociālās zinātnes un informācijas tehnoloģijas, kurās LLU piesaista studējošos lielākoties no Zemgales reģiona un orientējas uz Zemgales reģionam aktuālu jautājumu pētīšanu (Bite, Paula, Kronberga, 2011). Tomēr atšķirībā no DU un LiepU Satversmēs definētiem darbības mērķiem, uzdevumiem un pamatprincipiem, LLU nav akcentēts reģionālās izglītības un zinātnes centra aspekts, un tā orientējas uz nacionālo līmeni.

DU pirmsākumi ir meklējami 1921. gadā, kad Daugavpilī valsts vidusskolas telpās tika atvērta Latgalē pirmā četrgadīgā pedagoģiskā vidusskola, jo reģionā trūka profesionāli sagatavotu skolotāju. notiekot pārejai uz vispārējo vidējo izglītību un pieaugot prasībai pēc

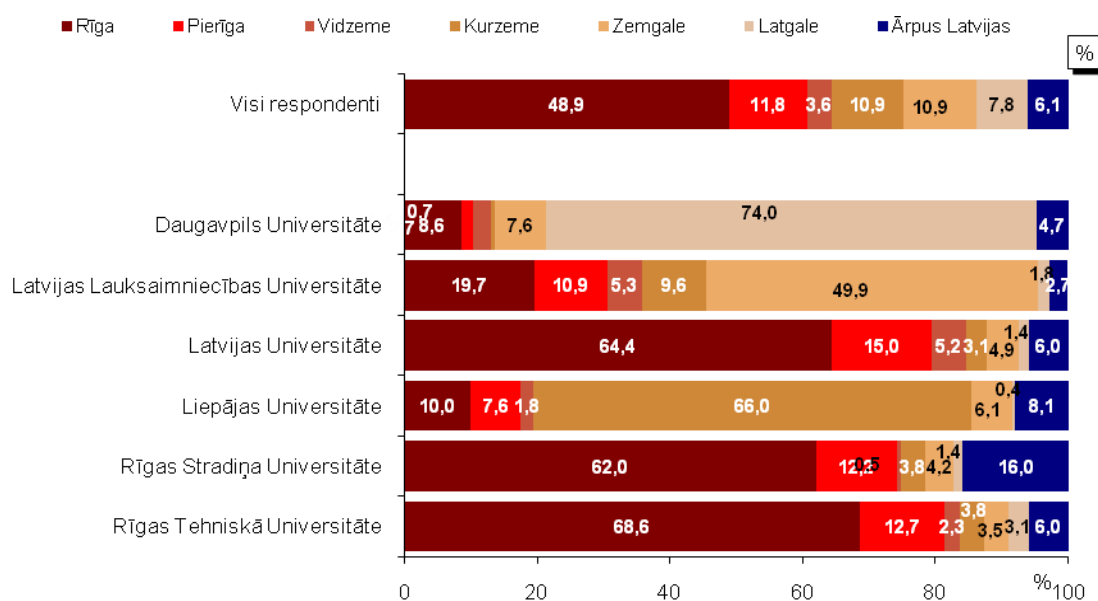
¹² Rangā tiek iekļautas tikai ASV mazās pilsētas

¹³ Neskaitot augstākās izglītības iestāžu filiāles

pedagoģiem ar augstāko izglītību, 20. gadsimta piecdesmito gadu sākumā skolotāju institūtos pakāpeniski pārveidoja par pedagoģiskajiem institūtiem. Tas noteica arī Liepājas skolotāju institūta reorganizāciju par Liepājas pedagoģisko institūtu 1954. gadā, kad arī Liepājā sākas augstākās izglītības vēsture. Pataban abas minētās universitātes ir mērķtiecīgi atteikušās no pedagoģijas vārda nosaukumā un samazinājušas pedagoģisko studiju programmu īpatsvaru, tā akcentējot studiju iespēju paplašināšanu un zinātnes attīstību. Bez pedagoģijas studiju programmām abas universitātes piedāvā studijas eksaktajās zinātnēs, vadības zinātnēs, humanitārajās un mākslas zinātnēs, informācijas tehnoloģijās u.t.t.. Šis piedāvājums ir saistīts arī ar reģiona darba tirgus prasībām.

Studijas

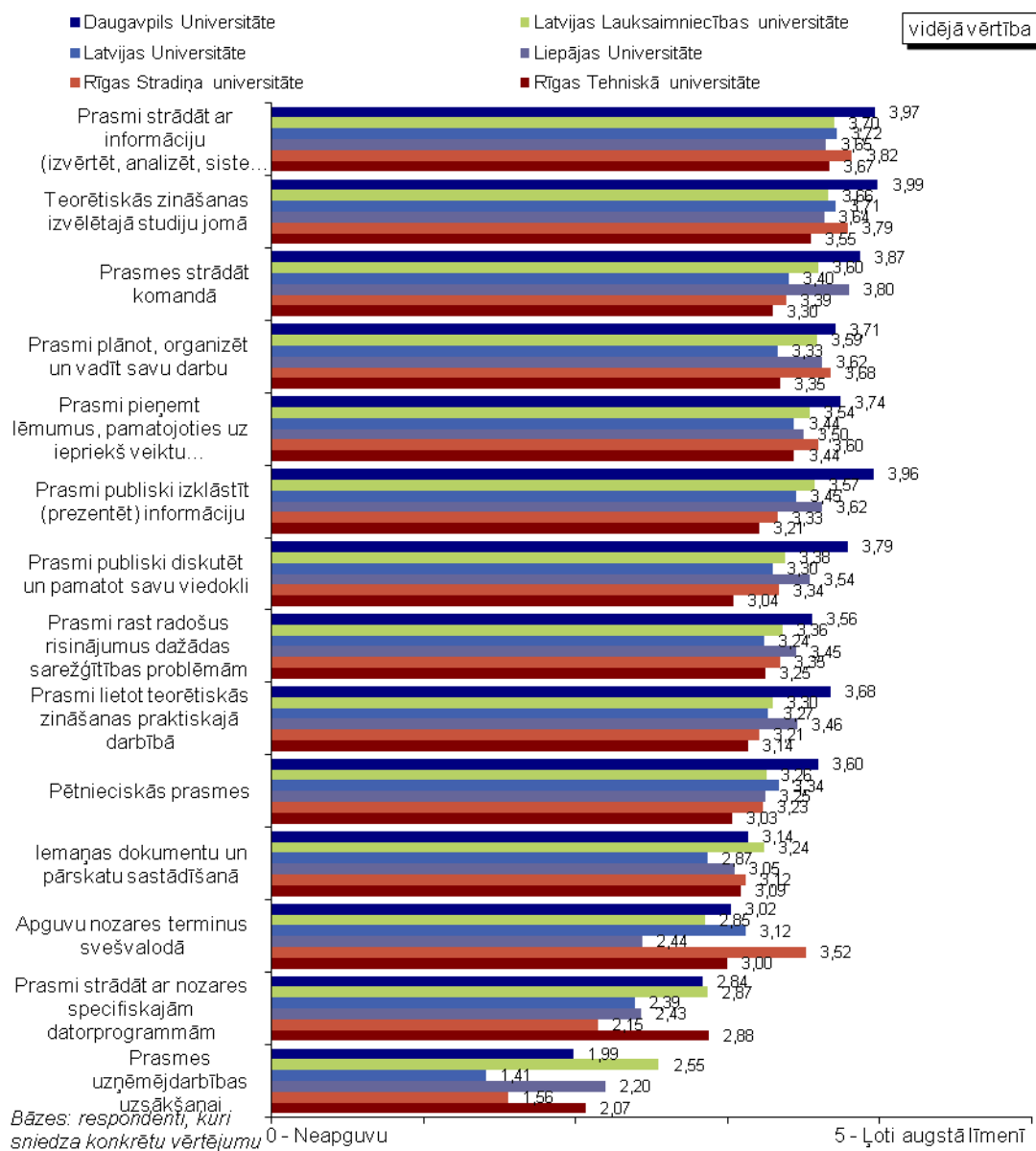
Reģionālo universitāšu piedāvājums ir interesants tieši vietējiem iedzīvotājiem. Pēc *Pārskata par Latvijas augstāko izglītību 2011. gadā* (IZM, 2011) datiem, LiepU 2011./2012. akadēmiskajā gadā pamatstudijās ir imatrikulējusi 34,3% liepājnieku.. DU, savukārt, 2011./2012. studiju gadā pamatstudijās ir imatrikulējusi 54,6% daugavpīliešu, un tāpat LLU vislielākais imatrikulēto skaits pamatstudijās ir no Jelgavas – 45,9%. Tādā veidā tiek kavēta iedzīvotāju emigrācija no minētajām pilsētām. Jāatzīmē gan, ka, sākot no 2007./2008. līdz 2011./2012. akadēmiskajam gadam, studējošo skaits ir samazinājies visās reģionālās universitātēs (IZM). DU tas samazinājies par 26,29%, LLU – par 32,92%, bet LiepU – pat par 41,34%.

Bāzes: visi respondenti n=4909, DU=407, LLU=659, LU=1673, LiepU=541, RSU=213, RTU=1416

1. attēls. Absolventu pašreizējā dzīves vieta atkarībā no absolvētās universitātes
Avots: LUA, 2011

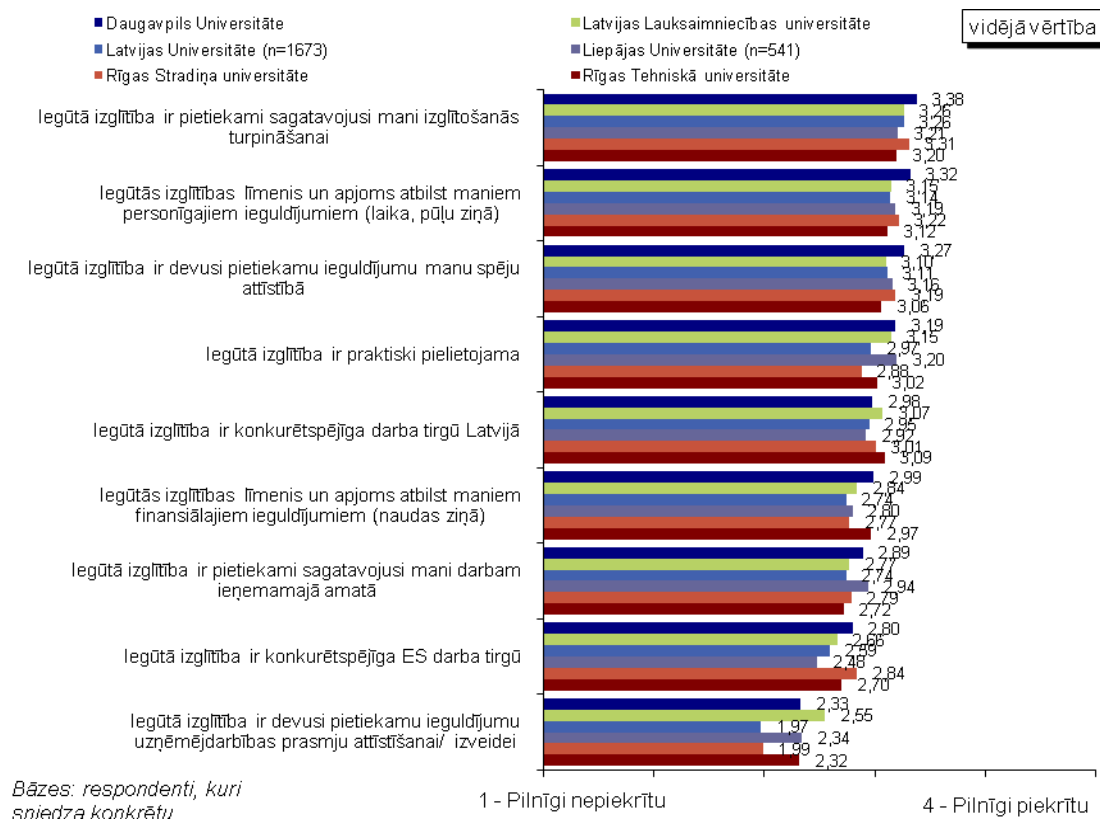
Pēc studiju beigšanas lielākā daļa absolventu paliek dzīvot reģionā (skat. 1. attēlu). Latgalē paliek 74% DU absolventu, LiepU – 66% absolventu, bet LLU – 49,4% absolventu paliek dzīvot Zemgalē un 10,9% – Pierīgas reģionā (LUA, 2011). Šie skaitļi pierāda universitāšu būtisko ietekmi uz reģionu un attīstības centru konkurētspējas paaugstināšanu, kuras pamatā ir reģiona spēja efektīvi izmantot jau esošos resursus un noturēt un piesaistīt nepieciešamos resursus, tādējādi pēc iespējas maksimāli apmierinot reģiona iedzīvotāju vajadzības (Judrupa, Šenfelde, 2010). Tieši iedzīvotāju noturēšana un izglītošana ir viens no reģiona ilgtspējīgas attīstības pilāriem, ko nodrošina reģionālās universitātes.

2.attēls. Absolventu apmierinātība ar universitātēs iegūtajām zināšanām un prasmēm
 Avots: LUA, 2011

Diskusijas otrs aspekts ir saistīts ar izglītības kvalitāti. Latvijas universitāšu asociācijas (LUA) veiktajā pētījumā kritērijā *Zināšanas un prasmes*, summējot 14 indikatorus, visaugstāko punktu ir saņēmušas tieši reģionālās universitātes. Visaugstākais vērtējums ir DU, otrajā vietā atstājot LLU, bet trešajā vietā starp visām Latvijas universitātēm ir LiepU (skat. 2. attēlu).

Tāpat šajā pētījumā kritērijā *Augstākās izglītības novērtējums* tieši reģionālās universitātes ir tās, kas kopsummā saņēmušas augstāko vērtējumu: DU atrodas pirmajā vietā, LLU – otrajā, bet LiepU – trešajā vietā (skat. 3. attēlu).

3.attēls. Absolventu augstākās izglītības novērtējums

Avots: LUA, 2011

Zinātne un inovācijas

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas (OECD) veikto pētījumu rezultāti apliecina, ka augstskolām ir būtiska nozīme reģionālo inovāciju sistēmu izveidē un darbībā (Marmeljo, Puukka, 2006).

Studiju programmu piedāvājums atspoguļojas arī zinātniskajā darbībā. Reģionālās universitātes ir izveidojušas pētnieciskās struktūrvienības galvenajās studiju jomās. Piemēram, DU un LiepU ir zinātniskie institūti izglītības pētījumu veikšanai, mākslas, socioloģijas, reģiona kultūras, matemātikas un eksakto zinātņu pētniecībai. Savukārt LLU pētniecības struktūrvienības saistītas ar zemkopību, lauksaimniecību un veterinārmedicīnu.

Nodrošinot zinātnes sasaisti ar tautsaimniecību, LLU un DU ir izveidoti tehnoloģiju un zināšanu pārneses centri un kontaktpunkti, kuru mērķis ir veicināt zinātnieku un komercsabiedrību sadarbību, intelektuālā īpašuma aizsardzību un pētniecības rezultātu komercializāciju. Rezultātā, piemēram, DU ir trīs patenti fizikas jomā un 15 komercializējami projekti, bet LLU – 28 patenti. LiepU, savukārt, ar Liepājas uzņēmējiem ir nodibinājusi SIA *Kurzemes biznesa inkubators (KBI)*, kas 2011. gadā mazajiem un vidējiem komersantiem sniedzis pakalpojumus par 15 2006 latiem. Kopumā ar *KBI* palīdzību 2011. gadā ir izveidoti un atbalstīti 57 uzņēmumi, kuri nodrošinājuši darba vietas 109 darbiniekiem. Pēdējā gada laikā *KBI* uzņēmumos radīti 33 jauni produkti¹⁴. Šādas un līdzīgas aktivitātes reģionos veicina inovāciju un zināšanu ekonomikas attīstību, kas ir viena no *Eiropas 2020* prioritātēm.

¹⁴ Pēc SIA „Kurzemes Biznesa inkubators” sniegtajiem datiem.

Visām trim Latvijas reģionālajām universitātēm bez plašā studiju piedāvājuma, zinātniskās darbības un inovāciju veicināšanas ir izteikta radošo kolektīvu un sporta komandu darbība, kas sekmē un bagātināta kultūras dzīvi gan pilsētā, gan reģionā. Tādējādi reģionālās universitātes attiecīgajās pilsētās ir ne tikai izglītības un zinātnes, bet arī kultūras centri. To atspoguļo arī DU Latgales pētniecības institūta un LiepU Kurzemes humanitārā institūta aktivitātes reģionālās kultūras pētniecībā un popularizēšanā.

3. Nākotnes izaicinājumi

Daugavpils, Jelgava un Liepāja ir lielākās nacionālās nozīmes pilsētas, kas noteiktas arī par Latvijas attīstības centriem. Šīm pilsētām ir jāprofilējas par ekonomiskās izaugsmes un zināšanu radīšanas centriem un ekonomiskās attīstības dzinējspēkiem (LR Saeima, 2010). Latvijas ilgtspējīgas attīstības stratēģijā līdz 2030. gadam (*Latvija 2030*) Daugavpils un Jelgava Latgales un Zemgales attīstībā ir akcentētas kā zinātnes un pētniecības centri. Taču Liepāja Kurzemes reģiona attīstībā – kā loģistikas un rūpniecības centrs, lielāku lomu piešķirot Ventspilij. „Ventpils kā loģistikas, izglītības, zinātnes un inovāciju centrs būs [Kurzemes] reģiona attīstības vadošais virzītājspēks ar pieaugošu starptautisko potenciālu,” teikts *Latvija2030*. Lai arī tas rada bažas par augstākās izglītības, zinātnes un inovāciju attīstību Latvijas trešajā lielākajā pilsētā, tomēr pati attīstības centru definīcija paredz, ka tajos notiek resursu, to skaitā cilvēkresursu, kā arī sociālo un ekonomisko aktivitāšu koncentrācija, tā veicinot apkārtējās teritorijas attīstību. Turklāt nacionālās nozīmes attīstības centru izaugsme jāvirza tā, lai pilnvērtīgi izmantotu vietējo ekonomisko potenciālu un palielinātu konkurētspēju starptautiskā mērogā. Lai to sasniegtu, ir jāattīsta zinātne un pētniecība, ekonomikas intelektualizācija un jānodrošina tehnoloģiskā izcilība (LR Saeima, 2010).

Taču, plānojot attīstības centru izaugsmi vidējā termiņā, reģionālās politikas uzstādījums ir definēt centru specializāciju uzņēmējdarbībā un koncentrēt resursus un aktivitātes to attīstībai un nostiprināšanai, sadarbojoties ar citām pilsētām (Antonovs, 2012). Reģiona attīstības centru specializācija īpaši Daugavpilī un Liepājā vidējā un ilgākā termiņā var neapšaubāmi ietekmēt arī augstākās izglītības piedāvājumu, ņemot vērā darba tirgus prasības un augstākās izglītības piedāvājuma sasaisti ar tautsaimniecības prasībām. Latvijas ilgtermiņa attīstības stratēģija paredz, ka Daugavpils attīstīsies kā nozīmīgs pārrobežu zinātnes, ekonomiskās attīstības un pakalpojumu centrs, savukārt Liepāja – kā industriāla pilsēta ar pieredzi un tradīcijām ražošanā un loģistikā. Tomēr ar šiem iezīmētajiem specializācijas virzieniem ir nepietiekami, lai pilnībā noteiktu reģiona tālāku attīstības virzienu, kā arī augstākās izglītības attīstības scenārijus. Piemēram, Liepāja un Daugavpils tajā pašā laikā attīstīta arī tūrisma pakalpojumus, kam nepieciešami speciālisti. Tāpat abas pilsētas attīstīta radošās industrijas un gan Liepājā, gan Daugavpilī ir aktīva kultūras dzīve: abās pilsētās ir profesionāli teātri, Daugavpilī tiek veidots Marka Rotko centrs, bet Liepāja plāno attīstīt arī kurortoloģijas piedāvājumu. Turklāt Nacionālā attīstības plāna 2014.-2020. gadam sākotnējā redakcijā valsts reģionālo atšķirību mazināšanai ir paredzēts nodrošināt priekšnoteikumus uzņēmējdarbības attīstībai un jaunu darbavietu radīšanai ražojošā un pakalpojumu sektorā reģionos. Tas atkal nozīmē, ka būs nepieciešami speciālisti, piemēram, vadības prasmju apguvei, uzņēmējdarbības mentoringam, radošuma attīstībai. No dažādo valsts attīstības plānu konteksta ir sarežģīti saprast reģionu un attīstības centru specializāciju. Patlaban notiek pilsētu attīstības stratēģiju līdz 2020. gadam izstrāde, kas, iespējams, varētu konkrētāk definēt katra attīstības centra izaugsmes virzienu.

Taču šādos apstākļos universitātēm ir grūti plānot savu piedāvājumu, jo tās ir spiestas saglabāt līdzšinējo plašo studiju programmu piedāvājumu, taču vienlaikus tām ir grūti

orientēties piedāvājuma veidošanā, ja trūkst skaidra tautsaimniecības pieprasījuma un pozicionējuma. Tāpēc vajadzētu radīt dažādas sadarbības platformas starp reģionu attīstības galvenajiem veidotājiem – universitātēm un pētniecības institūcijām, industriju un publisko pārvaldi, vietējo sabiedrību. Šādi piemēri jau ir: sadarbība Zaļās enerģijas un vides tehnoloģiju klāsterī, kur biedri ir LiepU un DU. Tāpat Latvijas Pārtikas tehnoloģiju platforma LLU, kā arī dažāda veida sadarbības līgumi ar pašvaldībām un plānošanas reģioniem konkrētu projektu ieviešanā. Šāds sadarbības piemērs ir arī LUA.

4. Secinājumi un ieteikumi

Reģionālajām universitātēm ir īpaša loma, jo tās piedāvā konkrētā reģiona attīstībai nepieciešamās studiju programmas un zinātnisko darbību.

Universitātes atrašanās vietai ir liela nozīme augstskolas izvēlē, jo lielākā daļa reflektantu izvēlas savai dzīvesvietai tuvāko augstskolu. Tāpat vairums reģionālo universitāšu absolventu izvēlas palikt strādāt savā reģionā.

Latvijas reģionālās universitātes veicina tautsaimniecības attīstību reģionos, it īpaši nacionālās nozīmes attīstības centros, tāpēc augstākās izglītības pieejamība būtu saglabājama, nodrošinot universitāšu – izglītības, zinātnes un kultūras centru – turpmāku darbu. Reģionālajām universitātēm ir iespējas kļūt par vadošiem pētniecības centriem, kas nodrošina reģiona attīstību un konkurētspēju. Lai to panāktu reģionālajām universitātēm ir:

1. jāidentificē reģionam specifiskas studiju programmas, kas balstītas attiecīgā reģiona kultūras vēstures tradīcijās, tautsaimniecības attīstības politikā un pieprasījumā. Tas veicinās pilnvērtīgu resursu izmantošanu, īpaši ES struktūrfondu finanšu piešķirumu nākamajā plānošanas periodā;
2. jāturpina darbs pie konkrētās universitātes augstākās izglītības kvalitātes paaugstināšanas, attīstot sadarbību ar sociālajiem partneriem un ņemot vērā tautsaimniecības intereses. Tām jāturpina ES finansētas zinātnes attīstības programmas un aktivitātes reģionos, tādējādi veicinot zinātnē balstītu studiju attīstību;
3. jāturpina universitātēs studējošo un mācībspēku iesaiste biznesa inkubatoru un inovatīvas uzņēmējdarbības attīstībā. Tas veicinās absolventu–uzņēmēju skaita palielināšanos reģionā. Universitātēm jāpiedāvā studiju kursi uzņēmējdarbībā;
4. jāstiprina sadarbība un apmaiņas programmas ar līdzīgām augstskolām Latvijā un ārvalstīs, piesaistot viesprofesorus un studējošos no ārvalstīm;
5. jāklūst par mūžizglītības centriem savos reģionos;
6. jākalpo par sava reģiona zīmolu, veicinot reģiona atpazīstamību un piesaistot ārējos investorus.

Reģionos aktīvajiem uzņēmējiem kā potenciālajiem darba devējiem ir jāieskaitās sadarbībā ar reģionālajām universitātēm, nodrošinot prakses vietas, kā arī jāiesaistās studijuursos kā pieredzējušiem praktiķiem. Reģionālajiem uzņēmējiem vēlams vērsties attiecīgajā reģionālajā universitātē, lai rastu savu problēmu zinātnisku risinājumu.

Politikas plānotājiem un darba devēju asociācijām ir jānodefinē universitātēm skaidrs valsts un reģiona pasūtījums, kas balstīs attīstības politikā un reālā tautsaimniecības pieprasījumā. Izglītības un zinātnes ministrijai jāsadarbojas ar Vides attīstības un reģionālās attīstības ministriju, lai precizētu reģiona vajadzības un augstskolu lomu tajā.

Literatūra

- Antonovs A. (2012) *Attīstības centri – reģiona un visas valsts ilgtspējīgas attīstības virzītājspēks*. Kurzemes biznesa forums, Ventspils. 31. 08. 2012. Pieejams: http://www.ventspils.lv/files/dokumenti/zinas/2012/kurzemesbiznesaforums/1_3_Antonovs.pdf, (skatīts 04.09.2012.).
- Bite, D., Paula, L., Kronberga, G. (2011.). Sadarbības modeļi zināšanu un tehnoloģiju pārnēsē Latvijas Lauksaimniecības universitātē. *Augstskolas reģionos: zināšanu un prakses mijiedarbe*. Izdevniecība Zinātne, Rīga. - 252.-297.lpp.
- CNNMoney (bez datuma) *Best places to live*. (Skatīts 05.02.2012.). CNNMoney Pieejams: <http://money.cnn.com/magazines/moneymag/best-places/index.html>
- EK (2010) *Eiropas 2020: Stratēģija gudrai, ilgtspējīgai un integrējošai izaugsmei*. Eiropas Komisija, Brisele. (Skatīts 05.02.2012.). Pieejams: http://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_LV_ACT_part1_v1.pdf
- DU (bez datuma) Daugavpils universitāte *Vēsture*. (Skatīts 18.09.2012.). Pieejams: http://du.lv/lv/par_mums/vesture
- EC (2011) *Cities of tomorrow. Challenges, visions, ways forward*. European Commission, Directorate General for Regional Policy, Brussels. (Skatīts 03.05.2012.). Pieejams: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/studies/pdf/citiesoftomorrow/citiesoftomorrow_final.pdf
- Greater Stavanger (bez datuma) Pieejams: <http://www.greaterstavanger.com/eng/>. (Skatīts 01.02.2012.).
- Gunasekara, C. (2006). *Leading the horses to water: The dilemmas of academic and university managers in regional engagement*. Journal of Sociology (The Australian Sociological Association). 42 (2): 45-163
- IZM (2011) *Statistika par augstāko izglītību* Izglītības un zinātnes ministrija, Rīga. Pieejams: <http://izm.izm.gov.lv/registri-statistika/statistika-augstaka.html> (Skatīts 02.02.2012.).
- Judrupa, I., Šenfelde, M. (2010) *Kurzemes reģiona konkurētspēja*. RTU Zinātniskie raksti, 14. sēr., Ilgtspējīga telpiskā attīstība. 1. sēj., 52.-57. lpp, Rīga Pieejams: <https://ortus.rtu.lv/science/lv/publications/8780>. (Skatīts 01.09.2012.).
- LR Saeima (2010) *Latvijas Ilgtermiņa attīstības stratēģija līdz 2030. gadam, (Latvija 2030)*. Latvijas Republikas Saeima, Rīga Pieejams: http://www.latvija2030.lv/upload/latvija2030_lv.pdf (Skatīts 01.09.2012.).
- LUA (2011) *Universitāšu ieguldījums Latvijas tautsaimniecībā*. 2006. – 2011. gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LiepU absolventu aptauja. Latvijas universitāšu asociācija Tīrgus un sabiedriskās domas pētījumu centrs SDKS, Rīga
- Library House (2005) *The Impact of the University of Cambridge on the UK Economy and Society*. Library House, Cambridge, UK. Pieejams: <http://insighteast.org.uk/viewResource.aspx?id=14290> (Skatīts 03.05.2012.).
- Marmolejo, F., Puuka J. (2006) *Supporting the Contribution of Higher Education to Regional Development: Lessons Learned from an OECD Review of 14 Regions Throughout 12 Countries*. UNESCO Forum on Higher Education, Research and Knowledge Colloquium on Research and Higher Education Policy *Universities as Centers of*

Research and Knowledge Creation: An Endangered Species?. Paris, France
November 29th – 1th December 2006

Sadarbības līgums (2010) *Liepājas universitātes un Liepājas pilsētas domes sadarbības līgums*. Liepājas pilsētas dome, Liepāja

UWB (2012) *The Mission*. University profile. University of West Bohemia. Czech Republic.
Pieejams: <http://www.zcu.cz/en/about/profile.html> (Skatīts 01.02.2012.).

Vīksne, D. (2010) *Latvijas reģionālo augstskolu izvērtējums un attīstības iespējas*.
Promocijas darba kopsavilkums. Latvijas Lauksaimniecības universitāte, Jelgava.
Pieejams: http://lufb.llu.lv/dissertation-summary/education/Dace_Viksne_promocijas_darba_kopsavilkums_2010_LLU_EF.pdf (Skatīts 01.02.2012.).

Augstākās izglītības personiskais ienesīgums Latvijas universitātēs

Krists Avots

Ievads

Pēdējos divdesmit gados Latvijas augstākās izglītības sistēma ir piedzīvojusi straujas pārmaiņas – gan studējošo skaita sarukumu un valsts finansējuma būtisku samazināšanos deviņdesmito gadu sākumā un pēc 2008. gada, gan arī strauju, bet nesistemātisku izaugsmi no 2000. līdz 2008. gadam. Deviņdesmitajos gados studējošo skaits pieauga par trešdaļu, augstskolu skaits dubultoījās un kopējais valsts finansējums augstākajai izglītībai palielinājās četras reizes. Savukārt finanšu krīzes ietekmē 2008. gadā strauji sāka sarukt gan mājsaimniecību izdevumi, gan tika ierobežoti valsts izdevumi. Grūtības valsts budžetā nozīmīgi ietekmēja arī augstākās izglītības finansējumu. Ierobežotais finansējuma apjoms izraisīja asas debates starp augstākās izglītības ieinteresētajām pusēm (*stakeholders*) par turpmāko nozares attīstību, bet sākotnēji – vispār par izdzīvošanu. Diskusiju rezultātā Izglītības un zinātnes ministrija (IZM) izstrādāja augstākās izglītības un zinātnes rīcības plānu 2010.–2012. gadam (IZM, 2010). Tajā liels uzsvars likts uz nozares darbības rādītāju visaptverošu izvērtēšanu, un viena no būtiskākajām pēc šī plāna izstrādes uzsāktajām aktivitātēm, ir 2011. gadā sāktā studiju programmu kvalitātes vērtēšana. Jāpiebilst, ka šajā plānā uzsāktajās aktivitātēs nav iekļauts tāds pasaules praksē aprobēts augstākās izglītības darbības rādītājs kā absolventu ienākumu un personiskā un sociālā ienesīguma noteikšana un izvērtēšana (piemēram, *London Economics*, 2005; OECD, 2011).

Absolventu ienākumu līmenis ir plaši lietots augstskolu darbības izvērtēšanas indikators, ko izmanto universitāšu reitingu (*Financial Times*) un politikas veidošanā, un te kā labās prakses piemēru var minēt ASV. Nākotnē sagaidāmie absolventu ienākumi ir būtiski indikatori ieinteresētajām pusēm. Topošajiem studentiem sagaidāmie ienākumi ir svarīgi, lemjot par labu turpmākām studijām un studiju virzieniem, toties politikas veidotājiem tie ir svarīgi, jo augstāki indivīdu ienākumi rada lielākus nodokļu ieņēmumus. Savukārt personiskais un sociālais ienesīgums ir nozīmīgi indikatori, lai noteiktu optimālo publiskā un privātā sektora un indivīdu ieguldījumu proporciju augstākās izglītības finansēšanā. Līdz šim Latvijas kontekstā izglītības politikas veidotāji un pētnieki nepietiekamu uzmanību ir pievērsuši šo indikatoru novērtēšanai.

Šajā rakstā tiek izmantoti dati no divām aptaujām: no Latvijas universitāšu absolventu aptaujas, ko 2011. gadā veica Latvijas Universitāšu Asociācijas (LUA) sadarbībā ar SKDS, un starptautiskajā projektā *EUROSTUDENT IV* īstenotā aptauja *Studentu sociālie un ekonomiskie dzīves apstākļi Latvijā* (SKDS, 2009). Abu minēto aptauju dati tiek izmantoti, lai 2012. gada absolventu kohortai noteiktu sagaidāmo atalgojumu dažādos augstākās izglītības līmeņos un novērtētu laika periodu, kurā kopējais absolventa iegūtais atalgojums pēc augstskolas absolvēšanas līdzsvaro kopējās tiešās un netiešās personiskās studiju izmaksas.

Izglītības personiskā ienesīguma novērtēšanas metodes

Izglītības ekonomikas teorijā plaši ir akceptēta pozitīva saistība starp indivīda iegūtās izglītības līmeni un ienākumiem pēc attiecīgā grāda vai kvalifikācijas iegūšanas. Starptautiskās organizācijas, tostarp Eiropas sadarbības un attīstības organizācija (OECD) un Eiropas Komisija, augstskolu reitingu veidotāji, piemēram, *PayScale* un *Financial Times* un nacionālās statistikas iestādes (ASV Tautas skaitīšanas birojs) regulāri apkopo un publicē datus par dažādu izglītības līmeņu absolventu ienākumiem dažādos kontekstos. Tomēr izglītības ekonomikas teorijā nepastāv vienprātība par šī fenomena cēloņsakarībām.

Psacharopoulos (1995) uzsver, ka neapšaubāmo un pozitīvo saistību starp izglītību un ienākumiem var interpretēt dažādos veidos. Šo saistību var noteikt un ietekmēt citi ārējie faktori, piemēram, indivīda sociālekonomiskie apstākļi. Izglītības ekonomikas teorijā ir vairākas līdzās pastāvošas hipotēzes, tajā skaitā atbilstības izvērtējuma hipotēze (*screening hypothesis*), kas piedāvā interpretāciju, ka atšķirības indivīda ienākumos nosaka izglītoto personīgās īpašības un spējas nevis iegūtais izglītības līmenis pats par sevi (*per se*) (*Psacharopoulos*, 1995).

Šī raksta mērķis ir novērtēt atšķirības ienākumos, detalizēti neiztirzājot cēloņsakarību teorētiskos aspektus. Plašāku ieskatu par izglītības personiskā un sociālā ienesīguma teorētiskajiem aspektiem var gūt citos nesen publicētos darbos (piemēram, Spuriņš, 2011).

Izglītības ekonomikas literatūra piedāvā divas klasiskās metodes, kas novērtē izglītības finansiālo ienesīgumu. Tās ir Mincera darbaspēka ekonomikā balstītā ekonometriskā pieeja un finanšu investīciju teorija. Abas pieejas atšķiras ar izejas datu kopu un to izmantojamības diapazonu. Mincera ekonometriskais modelis saista indivīda ienākumus ar dažādu faktoru raksturlielumiem, tostarp, kopējo izglītības ieguves laiku, iegūtās izglītības formālo līmeni, indivīda pieredzi darba tirgū, darba tirgus apstākļus un virkni citus kontroles mainīgos (dzimumu, nodarbinātības formu, darba devēja (iestādes, uzņēmuma) raksturlielumus u.c.) (OECD, 2011, tehniskais pielikums). Mincera pieeju izmanto *ex ante* analīzei, savukārt finanšu investīciju pieeja ir vērsta uz nākotni un neiekļauj ārējo faktoru kontrolēšanu. Finanšu investīciju pieeja raksturo atbilstošā izglītības līmeņa apguvi uzsākušā indivīda vidējos sagaidāmos ienākumus pēc absolvēšanas. Šajā rakstā izmantota finanšu investīciju pieeja, lai modelētu paredzamos ienākumus studentu kohortai, kas universitātes absolvējusi 2011. gadā.

Absolventu ienākumu un izglītības ienesīguma novērtējums Latvijas kontekstā

Lai novērtētu iepriekš aprakstīto izglītības personisko ienesīgumu, nepieciešami dati par darbaspēka atalgojumu un izglītības līmeni ilgstošā laika periodā. Latvijā šādus datus vāc Centrālā statistikas pārvalde (CSP), reizi piecos gados apsekojot darbaspēku. Datu vākšanas periodiskumu apgrūtinā regulāra monitoringa trūkums gan valsts, gan institūciju līmenī. CSP dati ir izmantoti līdz šim pazīstamākajos ekonometriskajos pētījumos par izglītības un ienākumu līmeni Latvijā (Hazans, 2005), (Hazans, *Eamets*, & *Earle*, 2003). Citi vērā ņemami dati ir apkopoti un analizēti Labklājības ministrijas (LM) publicētajā pētījumā *Darba algas un to ietekmējošie faktori* (skatīt Zepa & et al., 2006) un LM pasūtītajā līdz šim apjomīgākajā pētījumā par absolventu karjeras gaitām *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas* (Krūmiņš & et al., 2007), kurā publicēti 2003./2004. akadēmiskā gada absolventu ienākumi. Karakone, Sarkans (2011) ir apkopājuši Rīgas Ekonomikas augstskolas absolventu ienākumus un aprēķinājuši sagaidāmo personisko ienesīgumu 2012. gada absolventu kohortai.

Šņitņikovs (2002) ir aprēķinājis apgriezto izglītības ienesīgumu (teorētisko atalgojuma līmeni, kas atbilst definētajai ienesīguma likmei) Latvijas Universitātes un Rīgas Tehniskās universitātes studentiem, izmantojot fiksētu ienesīguma likmi (3% un 10%). Autors secina, ka kopējais ienesīgums no izglītībā ieguldītajiem līdzekļiem (šajā piemērā – sociālais ienesīgums) studējošajiem, kas studējuši par valsts budžeta līdzekļiem, bijis negatīvs (reālie ienākumi darba tirgū būtu mazāki, nekā paredz fiksētā ienesīguma likme). Savukārt tiem, kas studējuši par maksu, personiskā apgrieztā ienesīguma likme bija pozitīva. Autors arī norāda, ka pastāv krasas atšķirības starp algu līmeņiem dažādu nozaru speciālistiem, līdz ar to valsts augstākajā izglītībā ieguldītie līdzekļi atmaksājāa tajās nozarēs, kurās ir lielākas algas, piemēram, datorspeciālistiem. (Šņitņikovs, 2002).

Hazans, *Eamets & Earle* (2003), izmantojot CSP datus, noteikuši nodarbināto atalgojuma dinamiku dažādās vecumu grupās un novērtējuši, ka augstākās izglītības finansiālais ienesīgums, salīdzinot ar vidējo izglītību kā bāzi, bija 17%. Tāpat viņi noteica ienesīguma likmes, kontrolējot rezultātus pēc nodarbināto dzimuma, dzīves vietas un iesaistes uzņēmējdarbībā. Autori aprēķināja, ka nodarbināto atalgojums sasniedz maksimumu viriešiem 37, bet sievietēm 39 gadu vecumā (skat. 5. attēlu pielikumā). Izmantojot Mincera pieeju, Hazans (2003) secina, ka Latvijā vidējās izglītības finansiālais ienesīgums (pamatizglītība kā atskaites līnija) ir zemāks nekā vidēji citās Austrumeiropas valstīs. Savukārt marginālais ienesīgums no augstākās izglītības ir salīdzinoši augstāks – atalgojuma papildus ieguvums nodarbinātajiem ar augstāko izglītību 2000. gadā sasniedza 48%. Šie rezultāti liecina, ka Latvijā izglītības līmenis nozīmīgi ietekmē absolventu atalgojumu. Tomēr atšķirīgās metodoloģijas un iepriekšējā desmitgadē piedzīvotās darba tirgus struktūras izmaiņu dēļ, šos datus nevar izmantot kā atskaites punktu (*benchmarking*) turpmākai salīdzināšanai.

Spuriņš (2011) ir veicis apjomīgu literatūras kopsavilkumu par personisko un sociālo augstākās izglītības ienesīgumu un secina, ka augstākās izglītības ienesīgums Latvijā ir pozitīvs. Kopumā jāsecina, ka izglītības ienesīgumam Latvijas kontekstā ir pievērsta nepietiekama uzmanība, kas saistāma gan ar ikgadēju datu vākšanas trūkumu, gan ar izglītības politikas veidotāju nepietiekamo ieinteresētību. Līdzšinējie pētījumi ļauj analizēt darba tirgus struktūru vēsturiskā aspektā, taču apjomīgākus pētījumus nav iespējams veikt, jo dati nepietiekami detalizēti atspoguļo augstākās izglītības līmeņu gradāciju (bakalaura, maģistra un doktora studiju līmeņus), kā arī nenorāda institūciju, kurā iegūta izglītība, tāpēc nav iespējams salīdzināt augstskolu darbību. Līdz ar to nav iespējams veikt jauno absolventu kohortu ienākumu prognozēšanu valstiskā līmenī.

Metodoloģija un izmantotie dati

LUA 2011. gadā veiktajā Latvijas universitāšu absolventu aptaujā piedalījās respondenti, kas no 2006. līdz 2011. gadam absolvējuši kādu no sešām Latvijas universitātēm¹⁵. Aptauja veikta, elektroniski izsūtot e-pastus un pēc pašizlases metodes atpakaļ saņemot 4909 absolventu atbildes (pēc datu tīrīšanas) (LUA, 2011). Šajā rakstā analizēta absolventu kopa, kuras pārstāvji ieguvuši akadēmisko bakalaura, maģistra vai doktora grādu, tāpēc no sākotnējās izlases kopas ir izslēgti koledžas absolventi un turpmākajā analizē izmantotas 4308 respondentu anketas (skat. 1 tabulu).

1. tabula. Absolventu kopas raksturojums pa izglītības līmeņiem, 2011

Absolventu iegūtais izglītības līmenis	Kopējais absolventu skaits izlasē	Īpatsvars (%)
Bakalaura	2271	46,3
Maģistrs	1951	39,7
Doktors	86	1,8
Kopā	4308	87,8

Katrai absolventu kohortai no 2006. līdz 2011. gadam tika aprēķināti vidējie neto mēneša ienākumi 2011. gadā atbilstoši respondenta norādītajam augstākajam iegūtajam izglītības līmenim. Šie dati ir izmantoti par bāzi, lai projicētu sagaidāmos ienākumus 2012. gada absolventu kohortai. 2006. gada absolventi 2011. gada beigās darba tirgū bija pavadījuši

¹⁵ Latvijas Universitāti, Rīgas Tehnisko Universitāti, Rīgas Stradiņa Universitāti, Daugavpils universitāti, Liepājas universitāti un Latvijas Lauksaimniecības universitāti.

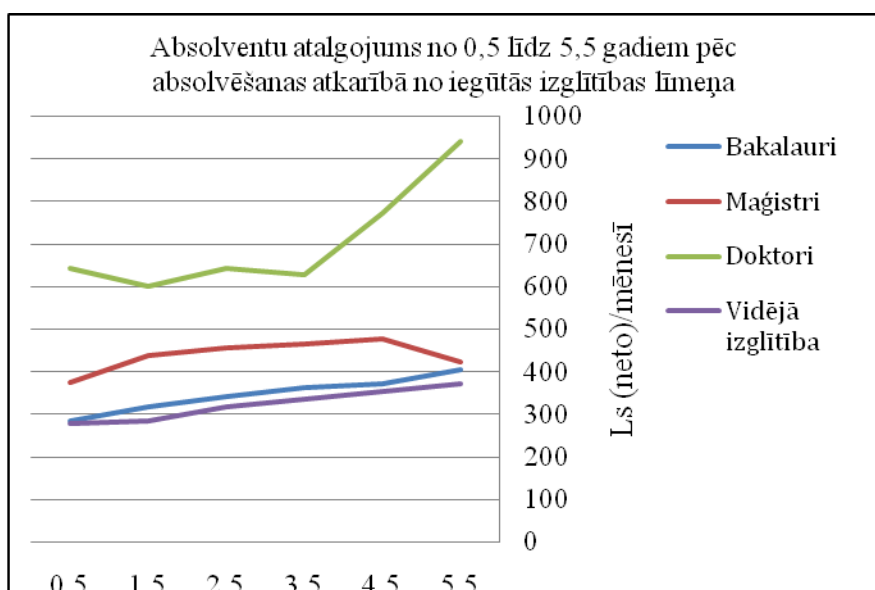
5,5 gadus. Šīs kohortas vidējie neto ienākumi ir izejas punkts, lai aprēķinātu 2012. gada absolventu kohortas ienākumus 5,5 gadus pēc absolvēšanas (atņemot vēsturisko inflācijas pieaugumu un iekļaujot prognozēto reālās algas pieaugumu attiecīgajam laika periodam nākotnē).

Izlasē tika iekļauti gan strādājošie, gan nestrādājošie absolventi. Aptaujas dati liecina, ka augstāks izglītības līmenis ir saistīts ar zemāku bezdarba līmeni aptaujas veikšanas laikā (skatīt 6. tabulu pielikumā). Tādējādi aprēķinos izmantotās vidējās atalgojuma vērtības ir zemākas nekā strādājošo absolventu kohortai ar attiecīgo izglītības līmeni. Izmantojot CSP datus par vidējo nodarbināto atalgojuma inflāciju atbilstošajā laikā periodā, empīriski iegūtajam atalgojuma pieaugumam atkarībā no atrašanās ilguma darba tirgū pēc absolvēšanas tika izslēgta vēsturiskā inflācijas ietekme, kas atbilstošajā laika periodā sasniedza ekstrēmas vērtības gan pieauguma, gan samazinājuma virzienā. Nākotnes reālās algas pieauguma likmes noteikšanai tiek ņemta vērā vēsturiskā ES15 valstu likme (2,8%) un, pieņemot Latvijas algu konverģenci (pakāpenisku tuvināšanos), ilgtermiņā tiek piemērota 4% likme.

2. tabula. Aprēķinos izmantotās vidējās algu pieauguma likmes

Vidējās neto algas ikgadējais pieaugums 2006.-2011. gadā	9,97%
Vidējās algas reālais pieaugums 2006.-2011. gadā	5,39%
Inflācijas radītais pieaugums 2006.-2011. gadā	4,58%
ES 15 valstu vidējais reālās algas pieaugums 2000.-2010. gadā	2,80%
Pieņēmums par reālās algas pieaugumu Latvijā 2012.–2022. gadā	4,00%

Kā ienesīguma noteikšanas bāze bakalaura līmeņa absolventiem tiek izmantots vidējo izglītību ieguvušo atalgojums. Jaunākie pieejamie dati par atalgojumu strādājošajiem visos izglītības līmeņos ir CSP 2006. gada darbaspēka apsekojums, tāpēc bāzes atalgojums ir aprēķināts, piemērojot 2006. gada likmei vidējo reālās algas pieaugumu laika periodā no 2006. līdz 2011. gadam.

1. attēls. Tieši transponētā absolventu ienākumu līkne (balstīta uz empīriskajiem datiem) pie inflācijas līmeņa 0%

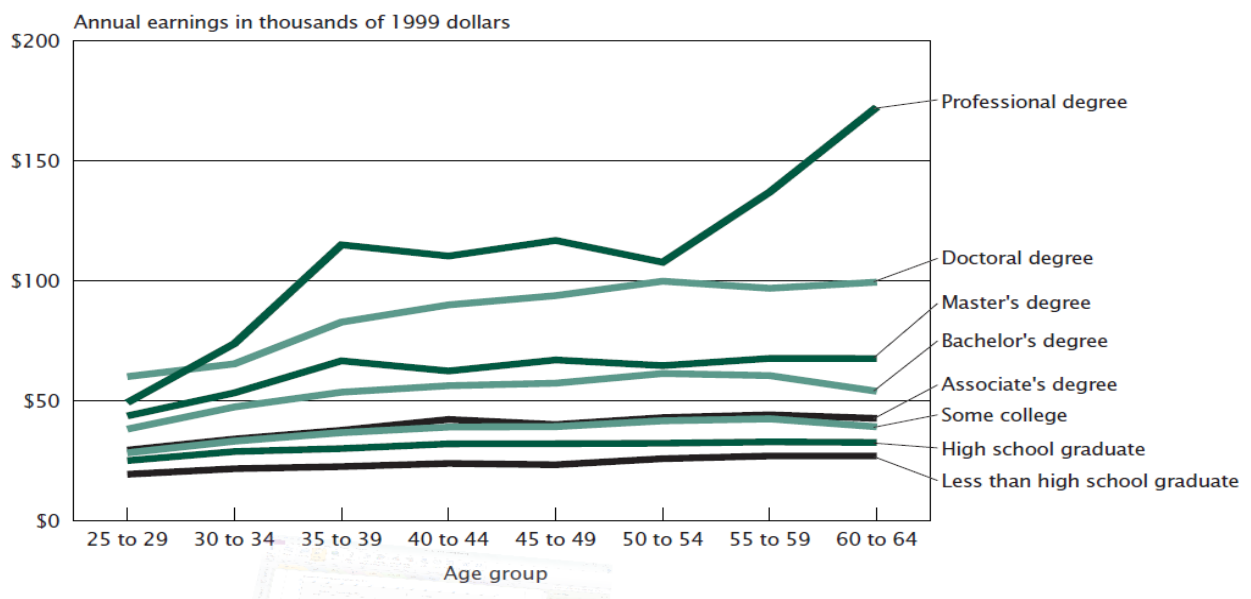
No empīriski aprēķinātā algu pieauguma tika aprēķināts vidējais ģeometriskais reālais atalgojuma pieaugums (r). Šis lielums tiek izmantots tālākiem aprēķiniem par algas pieaugumu ilgtermiņā.

3. tabula. Vidējais ģeometriskais reālais atalgojuma pieaugums pa izglītības līmeņiem

Absolventu iegūtais izglītības līmenis	Reālais atalgojuma pieaugums (r vērtības)
Bakalaurs	7,51%
Maģistrs	6,25%
Doktors	6,37%

Nākotnē sagaidāmā atalgojuma pieauguma modeļa kritiskās robežvērtības

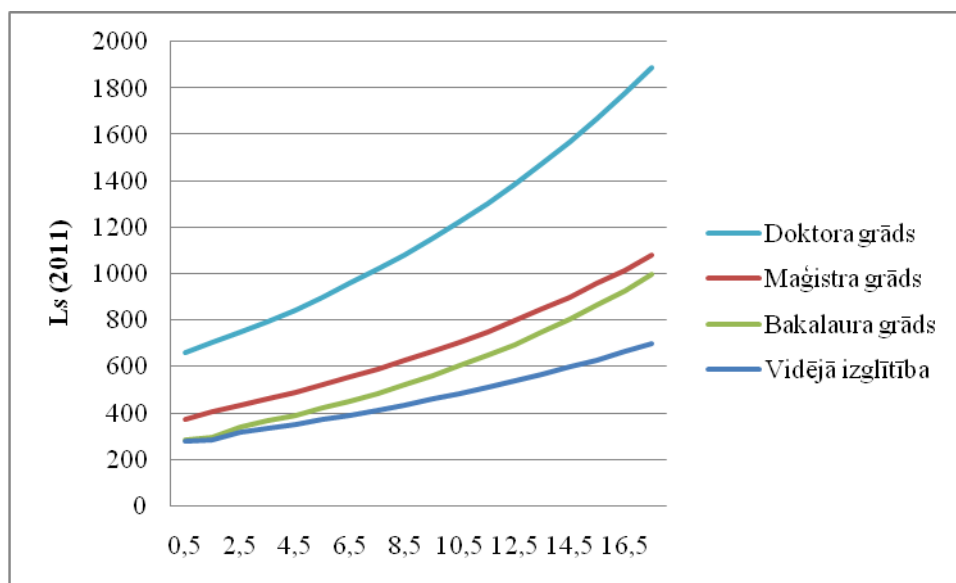
Iepriekš aprakstītā metode ļauj noteikt empīriskos datus balstītas sagaidāmās reālās algas pieauguma likmes. Bakalaura līmeņa absolventu atalgojuma pieaugums ir visstraujākais, taču jāņem vērā, ka sākotnējais atalgojums pēc absolvēšanas ir salīdzinoši zems, kaut arī ir neliels pieaugums, salīdzinot ar vidusskolu absolventu atalgojumu. Var secināt, ka, saglabājoties esošajai darba tirgus konjuktūrai, bakalaura grādam un zināšanām un prasmēm, ko ieguvis indivīds, *per se* ir salīdzinoši zema tūlītējā pievienotā vērtība, bet daudz lielāka loma ir darba tirgū pavadītajam laikam. Tāpat jāņem vērā, ka šāds atalgojuma pieaugums nevar būt sagaidāms ilgtermiņā. Lai ieskicētu iespējamās atalgojuma robežvērtības, tās tiek novērtētas (skat. 4.; 5. att. pielikumā) citu autoru pētījumos (Zepa et al., 2006; Hazans, 2005). Hazana (2005) izveidotās ienākumu līknes, ievērojot kontroles mainīgos, paredz, ka augstāko ienākumu līmeni nodarbinātie ar augstāko izglītību sasniedz 37–39 gadu vecumā. Jāpiebilst, ka gan Zepa et al. (2006), gan Hazans (2005) ienākumu kritumu pēc 37–39 gadu sasniegšanas skaidro ar PSRS izglītības sistēmā iegūtās augstākās izglītības vērtības kritumu darba tirgū postpadomju pārejas periodā. Šobrīd šis faktors vairs nav attiecināms nākotnes sagaidāmā atalgojuma pieauguma vērtēšanai. To apliecina arī salīdzinājums ar ASV Tautas skaitīšanas biroja datiem¹⁶ (Day & Newburger, 2002), kur atalgojuma ikgadējais pieaugums laika gaitā samazinās, taču nodarbināto ar augstāko izglītību atalgojuma absolūtajām vērtībām nav tendence samazināties (skat. 2. att.).

2. attēls. Nodarbināto ienākumi ASV, Avots: Day & Newburger, 2002.

¹⁶ ASV tiek izmantots kā atskaites punkts (*benchmark*) stabilai darba tirgus struktūrai

Aplūkojot 3. tabulā no empīriskajiem datiem aprēķinātās r vērtības, var secināt, ka bakalaura absolventu atalgojuma pieaugums ir lielāks nekā absolventiem ar maģistra vai doktora grādu, tāpēc, izmantojot konstanta pieauguma modeli, bakalaura absolventu ienākumi laika gaitā pakāpeniski tuvināsies un pārsniegs maģistru ienākumus. Ievērojot bakalauru atalgojuma salīdzinoši zemo sākotnējo vērtību, pakāpeniska tuvināšanās ir reāla noteiktu laika periodu. Dati no *Day & Newburger (2002)* liecina, ka šī tuvināšanās laika gaitā mazinās. Tāpēc turpmākajiem aprēķiniem tiek izmantots modelis, kurā prognozē absolventu ienākumus 16,5 gadus pēc absolvēšanas (autora izvēlētā laika perioda robežvērtība), ievērojot to, ka bakalaura absolventu ienākumi pie dotajām r vērtībām apsteidz maģistra absolventu ienākumus 18. gadā pēc absolvēšanas.

3. attēls. Prognozētie absolventu ienākumi 16,5 gadus pēc absolvēšanas

Izmaksu modelis

Studiju izmaksu aprēķināšanai tika izmantoti *EUROSTUDENT IV* aptaujas Latvijas izlases dati (SKDS, 2009). Šī aptauja veidota, izmantojot stratificēto izlasi, kurā iekļautas visas Latvijas augstskolas un studiju virzieni. Šajā rakstā no Latvijas izlases datu kopas atlasīti tikai tie respondenti, kas studē kādā no sešām Latvijas universitātēm.

Atbilstoši *EUROSTUDENT IV* anketai ir izveidots izmaksu modelis: $I = NI + K + KI - GI - \text{var } S$, kur:

- I- kopējās studiju izmaksas;
- NI – studiju laikā neiegūtie ieņēmumi;
- K – kredītsaistības studiju izmaksu segšanai;
- TE – kopējie izdevumi studiju procesam (izņemot tos, kas segti ar kredītsaistībām);
- GI – studiju laikā gūtie ienākumi;
- var S - Stipendija* varbūtība saņemt stipendiju

4. tabula. Pilnajās studiju izmaksas vienam studiju gadam

	Bakalaura studenti	Maģistrantūras studenti	Doktorantūras studenti
Neiegūtie ieņēmumi	3342 ¹⁷	3780 ¹⁸	5275 ¹⁹
Kredīts	206	64	255
Izdevumi – kredīta segums	375	466	356
(Alga)	-489	-2832	-4821
(Stipendija*varbūtība saņemt stipendiju)	-109	-326	-2054
Gada studiju izmaksas	3325	1152	-989

4. tabulā apkopoti skaitliskie rezultāti pilnajām studiju izmaksām vienam gadam. Vērojams, ka visaugstākās kopējās izmaksas ir bakalaura studijām. Tas saistīts ar salīdzinoši lieliem neiegūtajiem ieņēmumiem un nelieliem ienākumiem no darba paralēli studijām. Jāpiebilst, ka šī starpība ievērojami samazinās maģistrantūras studiju līmenī – neiegūtie ieņēmumi par 25% pārsniedz ieņēmumus no darba studiju laikā, un šo starpību galvenokārt veido studijām veltītais laiks. Savukārt doktorantūras studentiem šī starpība ir tikai 8,6%, turklāt stipendiju atbalsts ir salīdzinoši daudz lielāks. Tāpēc studentiem, kas uzsāk doktorantūras studijas, sagaidāmās izmaksas ir mazākas nekā ieņēmumi (neprecizējot detalizētāku studenta profilu – piemēram, studiju nozari un budžeta vietas esamību).

Aprēķinot sagaidāmos 2012. gada absolventu kohortas kopējos ienākumus (2011. gada *present value*) laika periodā līdz 16,5 gadiem pēc absolvēšanas un salīdzinot šo ienākumu starpību starp katru augstāko iegūto augstākās izglītības līmeni un attiecīgā studiju līmeņa kopējām izmaksām, tiek noteikts laika periods, kurā absolventu atalgojuma līmenis sasniedz kopējo izdevumu līmeni, kas samaksāts par studijām (laika periods, kamēr studiju izmaksas un gūtie ienākumi izlīdzinās (*break even*)).

5. tabula. Laika periods darba tirgū, kad studiju izmaksas un gūtie ienākumi izlīdzinās

Akadēmiskais grāds	Laiks, kad studiju izmaksas un gūtie ienākumi izlīdzinās
Bakalauri	12. –13. gads pēc absolvēšanas
Maģistri	2.–3. gads pēc absolvēšanas
Doktori	0. gads - studiju laiks doktorantūrā

Bakalaura studijas atmaksājas salīdzinoši ilgā laika periodā, un to nosaka augstās kopējās izmaksas un nelielā atšķirība starp bakalauru absolventu atalgojumu un vidējās izglītības absolventu atalgojumu. To var interpretēt kā zināmu piesātinājumu darba tirgus pieprasījumā pēc darbiniekiem ar bakalaura grādu. To apliecina arī relatīvi augstais bakalaura absolventu bezdarba līmenis – 2011. gada novembrī tas bija 16%. (skat. 6. tabulu pielikumā). Iespējams, arī darba devēji uztver šādu izglītības līmeni par normu un nav gatavi maksāt augstu algu jauniem darbiniekiem ar bakalaura grādu. Tomēr katrs nākamais gads darba tirgū palielina bakalaura grāda ieguvēja ienākuma līmeni, un šī pieaugumu attiecība pret

¹⁷ Bāze – vidusskolas absolventu ienākumi

¹⁸ Bāze – bakalaura absolventu ienākumi

¹⁹ Bāze – maģistrantūras absolventu ienākumi

vidusskolas absolventa ienākumu līmeni palielinās. Tas liecina, ka darba tirgū tiek novērtēts iegūtās izglītības līmenis galvenokārt kopā ar profesionālo pieredzi. Bakalaura grāds arī ir priekšnoteikums izglītības turpināšanai augstākā līmeņa studijās, kas, savukārt, atmaksājas salīdzinoši ātri.

Kā norāda Spuriņš (2011:16), augstākās izglītības sociālā ienesīguma novērtēšanai izmanto augstākās izglītības personisko ienesīgumu, ņemot vērā tās augstākās izglītības sistēmas izmaksas, ko nevar attiecināt uz konkrētiem indivīdiem, bet gan uz visu sabiedrību kopumā (valsts budžeta finansējumu, pašvaldību finansējumu u.t.t.). Parasti augstākās izglītības sociālais ienesīgums ir mazāks nekā personiskais ienesīgums, taču tas parasti ir pozitīvs, jo cilvēku ar augstāko izglītību mūža ienākumi ir ievērojami lielāki nekā īstermiņa izmaksas, kas saistītas ar viņu izglītošanos. Taču augstākās izglītības sociālā ienesīguma novērtēšana ir ārpus šī pētījuma rāmjiem.

Secinājumi un ieteikumi

Latvijā personiskais ienesīgums no augstākās izglītības ir pozitīvs. Latvijas universitāšu absolventu aptaujas rezultāti liecina, ka katrs indivīda iegūtais augstākās izglītības līmenis paaugstina indivīda ienākumus. Bakalaura līmeņa absolventu ienākumiem uzreiz pēc absolvēšanas ir neliels papildus ieguvums, salīdzinot ar vidējās izglītības absolventiem, tomēr laika gaitā ir novērojama daļēja pakāpeniska tuvināšanās ar maģistra līmeņa absolventu ienākumiem. Tas liecina par būtisku profesionālās pieredzes lomu atalgojuma līmenī. Izmantojot *Eurostudent IV* Latvijas aptaujas datus, tika novērtētas studiju kopējās izmaksas (ieskaitot studiju laikā neiegūtos ieņēmumus), apvienojot aprēķinātās izmaksas ar atalgojuma papildus ieguvumu dažādiem izglītības līmeņiem un to pieaugumu laika gaitā. Tika novērtēts, ka bakalaura studijas atmaksājas 12–13 gados, maģistra studijas – 2–3 gados, savukārt doktorantūras studiju kopējās izmaksas ir negatīvas (ņemot vērā varbūtību saņemt stipendiju). Katrs nākamais indivīda iegūtais izglītības līmenis saistāms arī ar augstāku nodarbinātības līmeni (bezdarbs izlasē iekļauto bakalaura absolventu vidū ir 16%, maģistra līmenī – 8%, bet doktora līmenī – tikai 1,1%).

Absolventu ienākumi un augstākās izglītības personiskā ienesīguma indikatori pasaules praksē ir plaši akceptēti indikatori augstākās izglītības sektora (gan valsts, gan institūciju līmenī) snieguma monitoringam. To izmanto plašs augstākajā izglītībā ieinteresēto pušu loks. Latvijas augstskolām vajadzētu vākt un publiskot informāciju par absolventu vidējiem ienākumiem, jo tas ļautu potenciālajiem studējošajiem veikt informētu studiju programmas izvēli. Latvijas kontekstā šim jautājumam ir pievērsta pastarpināta uzmanība, jo regulāru monitoringu apgrūstina datu vākšanas un atjaunināšanas iespējas. Šo problēmu iespējams risināt dažādos ceļos:

- papildinot CSP ikgadēji veikto apsekojumu jautājuma loku. Tomēr ir svarīgi, ka turpmākajās aptaujās CSP iekļauj informāciju par respondentu augstākās izglītības līmeņiem (bakalaura, maģistra, doktora) atbilstoši mūsdienu situācijai;
- izglītības politikas veidotājiem vienojoties ar augstākās izglītības institūcijām par absolventu ikgadīgu anketēšanu. Lai dati būtu salīdzināmi, ir svarīgi tos vākt vienotā datu bāzē pēc vienotas metodikas;
- datu vākšanā var iesaistīt privāto sektoru (piemēri – ASV personālvadības un atalgojuma jautājumu konsultāciju firma *PayScale*, kas veic regulāru absolventu atalgojumu monitoringu AI institūciju līmenī un publicē atbilstošu augstskolu reitingu).

Rezultāti iegūti, izmantojot datus par Latvijas universitāšu absolventiem un neprecizējot viņu studiju finansēšanas avotu un citus parametrus. Lai iegūtu detalizētāku augstākās izglītības personīgā ienesīguma novērtējumu, nepieciešams vākt datus, iekļaujot absolventu kohortas par ilgāku laika periodu, un paplašināt izlases apjomu, lai aprēķinus varētu veikt institūciju un studiju virzienu līmeņos.

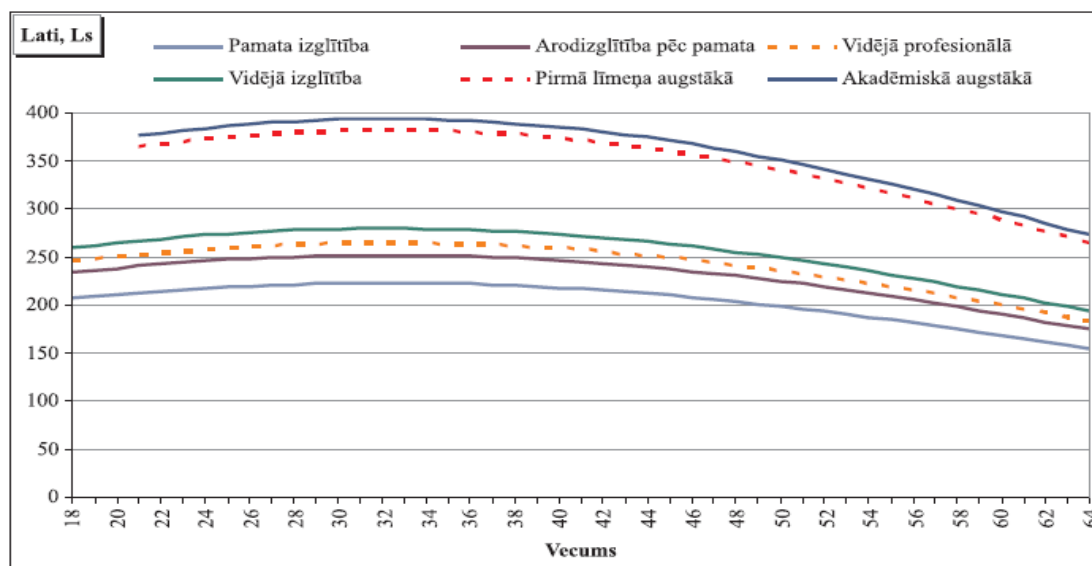
Literatūra

- Bērziņš, M., & Berga, I. (2003). *The Differences in Net Earnings Benefits from the Higher Education in Latvia for Different Ethnicities, Age Groups, and Genders*. Rīga: Stockholm School of Economics in Riga.
- Day, J. C., & Newburger, E. C. (2002). *The Big Payoff: Educational Attainment and Synthetic Estimates of Work-Life Earnings*. U.S. Department of Commerce, Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau, Washington, DC.
- de Alva, J. K., & Schneider, M. (2011). *Who Wins? Who Pays? The Economic Returns and Costs of a Bachelor's Degree*. Nexus Research & Policy Center, American Institutes for Research.
- Financial Times. (bez datuma). Biznesa augstskolu reitings. Ielādēts no <http://rankings.ft.com/businessschoolrankings/rankings>
- Hazans, M. (2005). *Unemployment and the Earnings Structure in Latvia*. Washington DC: World Bank.
- Hazans, M. (2003). *Returns to Education in Baltic Countries*. GDN Knowledge Base Working Paper No. DOC16801.
- Hazans, M., Eamets, R., & Earle, J. (2003). *Determinants of Earnings in Estonia, Latvia and Lithuania*. Background paper for OECD.
- IZM. (2010). *Pasākumu plāns nepieciešamajām reformām augstākajā izglītībā un zinātnē 2010. – 2012.gadam*.
- Karakone, B., & Sarkans, A. (2011). *Values of Education: Return of Investment for Stockholm School of Economics in Riga Graduates*. Rīga: Stockholm School of Economics in Riga.
- Krūmiņš, J., & et al. (2007). *Augstāko un profesionālo mācību iestāžu absolventu profesionālā darbība pēc mācību beigšanas*. Rīga: LU.
- LUA, (2011). *2005.-2006.gada LU, RTU, LLU, RSU, DU, LieU absolventu aptauja*. Latvijas Universitāšu asociācija, SKDS.
- London Economics. (2005). *The Returns to Various Types of Investment in Education and Training*. European Commission.
- OECD. (2011). *Education at a Glance 2011: OECD Indicators*. OECD Publishing.
- Psacharopoulos, G. (2009). *Returns to Investment in Higher Education: A European Survey*.
- Psacharopoulos, G. (1995). *The Profitability of Investment in Education: Concepts and Methods*. The World Bank, Human Capital Development and Operations Policy.
- Ryan, C. L. (2011). *What It's Worth: Field of Training and Economic Status in 2001*. U.S. Department of Commerce Economics and Statistics Administration, U.S. Census Bureau.
- SKDS (2009). *Studentu sociālie un ekonomiskie dzīves apstākļi Latvijā*. Izglītības un Zinātnes ministrija.
- Spuriņš, U. (2011). *Augstākās izglītības personiskais un sociālais ienesīgums*. Stratēģiskās Analīzes Komisija.
- Šņitņikovs, A. (2002). *Ekonomiskā atdeve no augstākās izglītības Latvijā*.
- Zepa, B., & et al. (2006). *Darba algas un to ietekmējošie faktori*. LR Labklājības ministrija.

Pielikums

6. tabula. Respondentu kohortas nodarbinātība un bezdarba iemesli

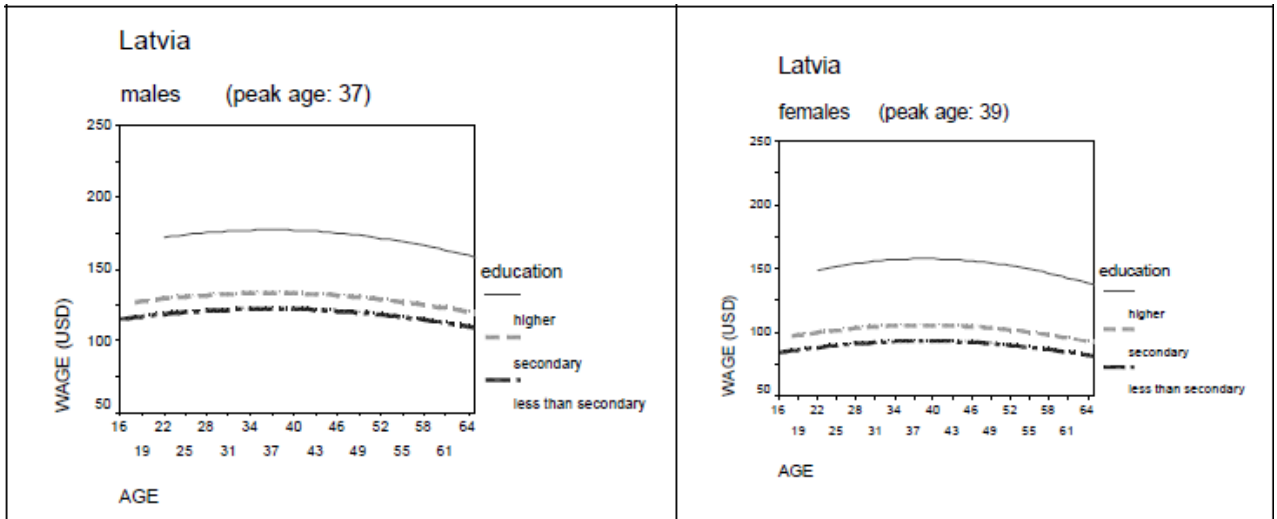
Nodarbinātība aptaujas veikšanas brīdī	Bakalauri	Maģistri	Doktori
Jā, šobrīd strādāju	79,8%	90,9%	98,9%
Nē, šobrīd nestrādāju, bet esmu strādājis	16,0%	8,2%	1,1%
Nē, nekad neesmu strādājis	4,2%	0,9%	0,0%
Iemesli bezdarbam			
Audzīnu bērnus vai esmu bērnu kopšanas atvaļinājumā	2,6%	2,1%	1,1%
Nestrādāju veselības stāvokļa dēļ	0,1%	0,2%	0,0%
Esmu reģistrēts bezdarbnieks	3,0%	2,2%	0,0%
Esmu bez darba, meklēju darbu, bet neesmu reģistrēts bezdarbnieks	3,5%	1,7%	0,0%
Turpinu studijas	10,7%	2,3%	0,0%
Cits variants	0,4%	0,6%	0,0%
Šobrīd nestrādā (kopā)	20,2%	9,1%	0,0%

Piezīme: DAIF algoto darbinieku kvantitatīvās aptaujas rezultāti.

4. attēls. Ekonometriskais ienākumu modelis (Vīriešu vecuma, izglītības un ienākumu profila salīdzinājums).

Avots: Zepa (2006)

5. attēls. Ekonometriskais ienākumu modelis

Avots: Hazans (2005)

Latvijas Universitāšu asociācija

Latvijas Lauksaimniecības
universitāte

RIGAS
STRADIŅA
UNIVERSITĀTE

LATVIJAS
UNIVERSITĀTE
ANNO 1919

LIEPĀJAS UNIVERSITĀTE